

ARANY LEVELE A DIDAKTIKUS KÖLTÉSZETRŐL.

Nagy írók minden műveikre rányomták kiváló szellemük bélyegét s lelki világuk helyes ismeretéhez e szellem minden nyilvánulására szükségünk van. Goethe szellemi fejlődéséhez, művei megértéséhez mennyi magyarázó adat van leveleiben és beszélgetéseiben!

A mi nagy költőinknél is így van ez, csakhogy — sajnos — hiányzik belőlünk az a philológiai buzgóság, mely pl. fokozott mértékben van meg a német tudósban, melylyel nagy költőinek minden gondolata, mondása, tette iránt érdeklődik, mindent nagyra, talán túlbecsül, mindent összegyűjt. Ki gondolt valaha nálunk arra, hogy összegyűjtse Arany beszélgetéseit? Még levelei sincsenek felkutatva s teljes számmal összegyűjtve. Folyton kerülnek elő újabb meg újabb levelek, — véletlenül. Mennyit lehetne megmenteni az elkallódástól rendszeres kutatással.

Tudomásunk szerint *ismeretlen* az a levele is, melyre egy antiquárius boltban akadunk: Arany kiadott levelei között nem találjuk, sem az Akadémia által 1899-ben kiadott »Arany János levelezésének címjegyzéké«-ben, sem folyóiratokban, hacsak valami napilapban eldugva meg nem jelent. De ha ilyen helyen már megjelent volna is, akkor is helyén való, hogy e szakfolyóiratban kiadjuk, hogy a szakember könnyen hozzáférhessen. A levél szövege ez:

Tisztelendő Tanár s kedves collega ur!

Fekete János urnak velem közlött s ide visszazárt költeményét figyelemmel átolvastam, s véleményem rá röviden ez:

A költemények e nemében a tanító elem (didaxis) rendszerint uralkodik a sajátképi költészet fölött, s ez így van itt is. Életbölcseégi szabályok, maximák lévén versbe

szedve, nem is kívánhatni tőlök egyebet, mint rövidség, szabatoság mellett könnyen érthető népszerűséget a nyelvben, és tetszős, fülbe simuló külformát. S ez többnyire megvan: a nyelv, előadás szabatos, mondályos (sententiosus), a közbeszótt s többnyire képdús magyar közmondásoktól népiességet, költői zamatot nyer; a verselés rythmicus, jól foly, a rimek sok helyen meglepően eredetiek, de néhol gyöngébbek. Ez utóbbiakon lehetne talán segíteni, mert az ily nemű verseket épen a tetszős külforma nyomja be leginkább az emlékezetre. Az ilyenek: *tövissel békével*: igen bágyadt rimek, de még visszatetszőbb az, ha a két szótagú rim különböző mennyiségű, mint: *botörül* fordül, kísérténi, lénni; a milyen itt sok van. A helyesírás s interpunctio néhol hiányos (pl. hidj=hígy) de ezen jó correctura segíteni fog. — Átalában e tanvers, mint ilyen, becsülettel fogja betölteni helyét s a magyar népek valódi szellemi épületére szolgálend. —

Legyen szives F. urnak vizsonti üdvözlésemet tolmácsolni — s fogadja minden jó kívánatomat!

Ki teljes tisztelettel vagyok Nagy-Kőrös, apr. 25. 1857
Tisztelendő Tanár s collega urnak

alázatos szolgája
Arany János.

A levél borítéka elveszett s így talán sohase tudjuk megmondani, ki volt az a »tisztelendő tanár collega«, aki Fekete művét Aranynek kéziratban bemutatta. Fekete Jánosról már többet tudunk. Szinnyei (Magyar írók III. 302—5. h) elmondja róla, hogy 1817—1877 között élt, pápai református theologus, 1849-ben megyei főjegyző, később ismét főjegyző és levéltárnok volt. A versírást üdvözlő versekkel kezdte, mint ekkor a legtöbb fiatal poéta. Később az epigramma- és beszélyírással is szerencsét próbált — de kevés sikerrel. A novellának is inkább alantas faját művelte, mint címei: »A malacz mint násznagy« (»Nagy—Tükör« 1857), »A kanász és leánya« (»Székesfehérvár«). Önállóan megjelent egyetlen szépirodalmi munkája: *Eletiskola a magyar nép számára. Irta Fekete János. Pesten, Magyar Mihály könyvtárusnál 1858.* (16. r. 32. l.) Ezt a művet küldte el kéziratban az ismeretlen nevű tanár Aranyhoz s erről szól, ennek bírálata az egész levél. Szinnyei (i. h.) tovább még azt mondja e műről, hogy »Arany Jánosnak előleges bírálata után több ezer példányban nyomtatott« és később is kiadta Horváth Mihály ref. pap »Imák, fohászok« című munkája függelékében, állítólag 10.000 példányban. Az »előleges bírálat«, melyről Szinnyei szól, bizonyára ez a levél. Tudtak tehát róla eddig is, ha tartal-

mát nem ismerték is. Fekete erkölcsi szabályai noha sok példányban nyomatták, nem lehet mondani, hogy népszerűek lettek volna. Horváth munkája iskolai könyv volt, azért nyomtatták olyan sok példányban, de az »Életiskola«-t külön egyszerűen nem adták ki többet. Es ez is kritika. Erőltetett verselésével, a mire finoman Arany is célloz, száraz, papos moráljával nem találta el a nép eszejárásához vezető utat, még úgy sem, mint a jó Beniczky Péter, a kinek verses Példabeszédei helyettesítésére vállalkozott. Íme itt van belőle két ilyen szabály mutatványul:

Valamint a vén sas
Az ifju bagolynál:
A mértékletesség
Többet ér orvosnál.
Ember a fogával
Ás magának vermet,
Ne egyél többet, ha
Földed bőven termett:
Mert keserű lesz a
Zabáló csőtörtők,
Arra következnek
Ám a hosszú böjtök.
Ha befog az orvos
A diák konyhára:
Az édes italnak
Keserű lesz ára.

Légy mindenkor készen
Minden teendőddel
Ne akkor abrakolj;
Midőn indulnod kell.
A míg puskát keressz,
Mind elszáll a madár;
Boldog az, kit minden
Óra készen talál.

Ha mihez hozzá fogsz,
Ne kérkedj előre;
Rossz tyuk, mely kodálva
Megy fel az ülőre.
A dicsekvő ember
Hasonlít a fához,
A mely csak virágzik,
De gyümölcsöt nem hoz.

DÉZSI LAJOS.

JÓKAI ÉS DEBRECZEN.

(Első közlemény.)

I.

Magyarországnak alig van egy szegelete, a hova Jókait el ne röpítette volna képzeletének fürge paripája s a honnan virágot ne szedett volna sokszínű költészetének gazdag koszorújába. Soha a mi hazánkat tájképeiben, szólásaiban, tipikus jellemeiben, adomáiban és történetében oly egyetemes gazdagsággal meg nem dicsőítette senki, mint Jókai. Már csak ezért is édes mindnyájunké. Az ő regényköltészetéből meg lehetne szerkeszteni Magyarország költői földrajzát, mondavilágát, néprajzát, sőt nyelvjárását is.

Debreczent és hazánk néhány nagy városát szorosabb lánczok is kapcsolják Jókaihoz a költői érdekeltségen kívül. Komáromban, Pozsonyban, Pápán, Budapesten, Debreczenben, Arad táján, a Balaton mellett és a Bükkység alján játszódtak le életének legnevezetesebb mozzanatai.

Debreczenbe az 1849-iki forradalom vihara veti. A szerencsétlen moori csata után a Budapestről menekülő kormánynyal sodródik Debreczenbe. 1849 januárjának első napjait élük. Farkasordító hidegben, gyékényes fakószekéren teszi meg »nászútját« feleségével, keresztül a határtalan alföldi rónaságon. Pálffy Albert kölcsönadott száz pengője az utiköltség. Debreczenbe érve, Nagy-péterfia-utczán kap szállást Dudás nevű szűrszabónál, a ki havi hús forintért ad ki egy szobát kettőjüknek. A derék czivisek tudták, hogy minden szerencsétlenségben van valami szerencse. Tömérdek menekülő lepte meg a várost; a szemes polgárság jó hasznot húzott belőle.

A debreczeni első napok igen nyomorúságosak lehettek. Jókai maga vásárolgatott be a piacon; felesége, Laborfalvi Róza, a maga szép kezével főzögette az ebédet. Farkas János kormánytanácsos fizető vendégül szegődött hozzájuk. Volt hát keresetforrás is! Maga Jókai Nyáry Pál belügyminiszteri hivatalába járt be: a mi irni való volt: ő végezte. Nyáry Pál csakhamar beviszi a hivatalos *Közlöny* szerkesztőjének, Gyurmán Adolf mellé, a kire nem lehetett bízni a

politikai cikkek írását. Havi 150 forint a Jókai fizetése. A *Közlöny*-be irt cikkei hamarosan föltűnést keltének, mert akkor nem valami népszerű eszméket próbál népszerűsíteni: »A mostani hadviselés nem forradalom, hanem csak szabadságharcz; a nemzet nem az uralkodó, hanem csak a reakció ellen küzd.« Nem tetszik ez a hang a többségnek; különösen nem Pálffy Albertnek, a radikális *Márctzius tizenötödike* szerkesztőjének. Rögtön visszakéri Jókaitól a Pesten kölcsön adott száz pengőjét és támadja Nyáryékat. Jókainak veszett nevét költik: hogy minden áron ki akar békülni a dinasztia-
val! Országgyűlésig hatalmasodik a dolog; Kossuthot kérdőre vonják érte s a kormányzó elhidegül Jókaitól. Korlátozni kezdik szerkesztői szabadságát; ez sérti az önérzetét s lemond a *Közlöny* szerkesztéséről. Nyáry Pál megint nem hagyja nyomorúságában: kifizeteti Laborfalvi Rózának színművészi díját, a mit Pesten meg nem kaphatott.

Jókai most új fába vágja fejszéjét. 1849 február 22-én megindítja a debreczeni *Esti Lapok*-at, részint Nyáry Pálék védelmére, részint a tisztultabb fölfogás diadalra juttatására. Kiadója, Csáthy Lajos, ezer példányban nyomatja a kapós ujságot. Mindennap megjelenik az esti órákban. Eleinte Jókai maga írja az egészet. Eleven, humoros, gúnyos szelleme hamarosan állandó közönséget és munkatársakat teremt. Költeményeket Szász Károly és Vajda János írnak bele.

Mindjárt az első számokban erősen védekezik Jókai a *Márctzius tizenötödike* gyanúsításai ellen, mintha t. i. a dinasztiaval értene egyet. Mert Pálffy Alberték éppen 1849 márczius idusán kikiáltották hazaárulónak. Jókai cserébe Madarász László rendőrmisztert kezdi ki, rákenve — nem is méltatlanul — a Zichy család kincseinek elrablását. Madarász bosszúból olyan törvényjavaslatot visz erőre, a melylyel a hazaárulás gyanujába keveredett Jókait azidőben igen könnyen eltehetné volna láb alól. Csakhogy Madarászt eléri végzete: a Zichy-féle kincsek elorzását hivatalosan rábizonyítják. Madarász kimenekül Amerikába, Jókai győz.

Az *Esti Lapok* pedig futja tovább eleven pályáját. *Táncsics* Mihály röpiratát is kigúnyolja egyik cikkében, a melynek »kend« minden harmadik szava. Április 14-ének Habsburgokat döntő diadalát így köszönti: »Jegyezze föl a história e napot, mert a magyar nép jövő élete e naptól fogja számítani új esztendejét.« (44. szám.) Április 13-án Jókainé Laborfalvi Róza föllép Hugó Károlynak *Bankár és báró* című szomorújátékában, a sebesült honvédek javára. Május 10-iki számában pedig a fiatal *Reményi* Edének Debreczenbe jöttét jelzi az *Esti Lapok*. Május 13-án tartja hangversenyét, amelynek keretében *Vas Gereben* is szerepel »humoristiai felolvasással«. Tehát: inter arma non silent Musae — homokos Debreczenben! Május 14-ét nevezetes napul jegyzi föl: ekkor esküszik meg az alkotmányra Kossuth Lajos minisztereivel együtt a nagy templomban. Május 22-iki számában nagy betűkkel hirdeti

Budavárának bevételét. Ettől kezdve Jókai republikánus. Humorosan, de sok igazsággal jegyzi fel később maga: »Hogy a túlvérmes, nagyravágyó Kossuth valahogy meg ne tehesse magát Magyarország királyának: a higgadtvérű hazafiaknak ki kellett kiáltani a reszpublikát.«

1849 május végén a Debreczenben feloszlott országgyűlés Pestre költözik, mert magyar hadak szállták meg a fővárost. Jókai is elbúcsúzik május 31-én kedves városától. Ezt írja: »Debreczen s e józan légkör kelle, hogy a legnehezebb idők, a forradalom közepette a higgadtabb szó, a szelidebb hangok erőre kapjanak, hogy elnyomassék a gyom, mely a főváros izgatottságában nyakunkra kezd nőni... Debreczenbe jöttünk. Honosnak érezők magunkat saját vérünk közt, mely a szívben melegen dobog a hazáért, mint mindenütt, hol magyar van; mely annyi táborban, az alföldön, a leghíresebb zászlóaljokban kimutatá: mi Debreczen népe a csatákban; de itthon, háztűzénél rendet s nyugalmat akar; karja itt mindenkor kész: nem az izgatók számára, de a zavarok megsemmisítésére. Debreczen népe — a világnak legépebb, legjózanabb népe! Így ismertük mi az isteni czivis-népet s úgy találtuk, mint ismer-tük.« (E. L. 83. szám.)

Ezzel a túlzó dicsérettel mond búcsút Debreczennek. Az *Esti Lapok* új első száma már Pesten jelenik meg június 4-én. A Debreczenben töltött öt hónap alatt rajzolódtak lelkébe a szárazföldi hidas városnak görbe utczái, nagy temploma, Rákóczi-harangja, deákrajokat bocsátó kollégiuma, gyönyörű nagyerdője, pókhasú tokás czivisei, hatalmas méretű kofaasszonyai, gubás talyigásai, hamis deákjai, tudós tanárai, — a kiket az 1850-es évektől félszázadon át olyan sokszor s olyan kedves humorral mutat be regényeinek, novelláinak tarka seregében.

1865-ig nem is látja Debreczent. 1865 októberében nyílik meg a városi kőszínház. Megnyitására Jókai ír prólogust, Laborfalvi Róza szavalja el:

Te anyanyelvünk tiszta őrhelye,
Magyarnak épült ősi Debreczen!
Ments-vára féltett szellemkincseinknek!
Sok századon át, amig nemzetünk
Létért ontotta vérét, — egyedül
Te őrizéd a magyar Helikont!

— — — — —
Pedig nem voltak sziklasánczaid,
Erőd a szellem volt, a tudomány,
Ez véde téged és Te védted ezt.

— — — — —
Te szülted a tudóst, ki felvilágolt,
Te szülted a hit buzgó pásztorát,
S a költőt, kinek lángja most is ég.

Katona *Bánk bán*-jával nyitották meg az évet. Gertrudis királynét Laborfalvi Róza játszotta. Debreczen lelkes közönsége aranykoszorúval tisztelte meg kedves művésznőjét.

1882-ben újra elszáll Jókai Debreczenbe. Az akkortájt alakult Petőfi-Társaságot vezeti vándorgyűlésekre, mint a Társaság elnöke. Május 6-án, d. u. 3 órakor érkezik meg Szana Tamás, Komócsy József, Reviczky Gyula, Bartók Lajos, Várady Antal és a többiek társaságában. Az egész város ott hullámszik a pályaudvarnál. Rengeteg virágcsokrot adnak neki. (»Ez visz engemet, nem én ezt.«) A polgármester üdvözlő beszédére kedves példázattal válaszol: úgy érzi magát, — mondja — mint az egyszeri kálvinista esperes, a kit ad audiendum verbum felhívtak Bécsbe; a legfényesebb fogadóba szállt; etették-itatták, selyem ágyban hálatták. A jámbor lélek aztán, mikor búcsúzóban fizetni akar, nem talál elegendő pénzt bugyellárisában, ijedten nyújtja át a fogadónak mindenestül: »egyebet nem adhatok.« Ő sem adhat — mondja — a kitüntető fogadásért mást, mint szívét, mindenestül. Alkonyatkor a nagyerdőre kocsikáznak ki; ott mulatnak cigányzene mellett estig. Este nyolcz órakor fáklyásmenet indul az írók tiszteletére, Jókai üdvözlésére. A kollégium széniora köszönti a deákság nevében. Jókai nagyon szép válaszában azt festi: mi háta költő?¹

Ez esik szombaton. Másnap, vasárnap d. e. 10 órakor felolvasó ülés a színházban. Szana Tamás megnyitója után Komócsy József költeményt, Vértesy Arnold elbeszélést, Szász Gerő költeményeket, Bartók Lajos dalokat, gróf Teleky Sándor emlékezést, Várady Antal költeményt olvas fel. Utolsó számúl Jókai adja elő *Drága fütyty* című humoros epizodját. Hétfőn (május 8.) d. e. a Petőfi 1843—44. téli lakását, a Petőfi-téri házat megjelölő emléktáblát lepezik le, néhány ember jelenlétében. Jókai meglátogatja a kollégiumot. A híres debreczeni kántus felcsábítja az énekterembe; végighallgatja a deákok harmoniás énekét és megdicséri fiatal mesteröket, a cantus praesest. (Hányszor énekelte ő regényeiben ezeket a jótorkú debreczeni fiúkat!) A nagykönyvtárban néhány markos deák megforgatja tiszteletére a gerundiumot. (Hányszor elemlegeti ezeket is!) Azután kirándúlnak a Pallagra. A kertészkedő Jókai neki áll a 46-ik parcellának és kapálja egy darabig. A gazdászok megdicsérik érte. — Hétfőn este utazik el. Mikor meglátja a pályaudvaron lelkendező népet, azt mondja: »Talán bizony az volna a legjobb, ha ide költöznék lakni.« Nagyon szerette Debreczent. Ekkor is, más ízben is, Könyves Tóth Mihályhoz szállt. Mindig magasztalta a rabságot szenvedett híres prédikátor szabadságát, háborítlan »reszpublikáját«. Lehet, róla mintázta egyik-másik puritán pap-alakját.

1884-ben járja Laborfalvi Róza országos búcsúkörútját. Jókai kíséri leányával, Rózával Debreczenbe is. Mig a nagy asszony az

¹ *Debreczeni Ellenőr* 1882. május 8. számában.

Arany Bika díszszobájában alussza déli álmát, a gyermeklelkű költő a debreczeni czivis-gyermekekkel áll szóba. Este Shakespeare *Coriolanus*-át játszik a színházban; Laborfalvi Róza Volumnia szerepében búcsúzik a debreczeni közönségtől. A tágas színpad alig győzi befogadni az aranykoszorúval tisztelgő küldöttséget. Fehér asztalok mellett pedig együtt ünneplik a művésznőt a költővel.

1887 táján megint bevetődik Jókai Debreczenbe. Most a Hortobágyot tengelyezi keresztül-kasúl a városi tanács jóvoltából.¹ Az 1890-ben kiadott *Napraforgók* című elbeszélés-gyűjteményébe vette föl ennek az utazásának kedves leírását. (*A Hortobágy.*) A város festeni való ötös fogatán indul a délibábos rónaságnak. Magyarázóul doktor Deli Mátyás állatorvos szegődik mellé, a ki valamikor reverendás barát volt, most »apja« minden pusztákfiának. Tőle tanulja meg Jókai, hogy a juhász sohasem mond igazat; a kondás megmondja az igazat, de goromba és rútul káromkodik; a csikós makacs és nem engedi magát kikérdeztetni; a gulyás becsülettudó, kevés beszédű: de a mit mond, az helyén van. — Itt mutatja meg Pákozdi és Pecze csikóslegény: hogy kell kikanyarítani pányvával szabad ménesből a szilaj csikót. Itt látja Jókai a tündér, de hazug délibábot, a melynek legszebbik leírását ebben az utirajzában találjuk. Itt figyeli meg a hajnalperczzenést, a nap támadását ötvenkétezer holdnyi pusztán. Itt bámul el Pákozdi csikóslegény adott szaván, a ki megfogadta, hogy húsz álló eszten-deig nem iszik bort — és nem ivott, még a Jókai kedvéért sem. Itt ismérkedik meg Fülöp János urammal, a számadó gulyással, a ki gyönyörű épen visszamaradt példája a hazátfogaló magyarságnak; harmincz kötetből álló pusztai könyvtára van, ismeri a magyar költőket, felköszönti Jókait. Itt lesi el egy öreg juhász szájából a pusztai költészetének ilyen nótáit:

1. Mikor a juhász bort iszik:
Szölke számár szomorkodik.
Ne szomorkodj szölke számár,
Majd elmegyünk a nyáj után. | Hat jó kutyám farkas nyomán,
Két bojtárom két oldalán,
Magam megyek a derakán,
Szölke számár a hátulján. |
|--|---|

Vagy a másik:

2. Két hete már, ha nem három,
Mindig a gazdámat várom.
A hol jön már számárháton,
Mifelénk tart, a hogy látom. | Jó napot édes bojtárom!
Van-e hiba? van-e károm?
Nincsen hiba, de nem is lesz,
Míg ez a nyáj kezemen lesz. |
|--|---|

¹ Már egyszer, a forradalom leverése után, járt Jókai a Hortobágyon, menekülésekor. Megírja ezt az *Egy bujdosó naplójá*-ban.

Azután:

3. Esteledik, alkonyodik,	Egyik iszik a Kadarcsba,
Gulya, ménes takarodik.	A másik a Hortobágyba,
A számadó káromkodik,	A harmadik a Megyesbe —
Három bojtárja bort iszik.	Hej keringős teremtette!

Van a betyárelétekből is:

Vizen, sáron az állásom,
Még ott sincsen maradásom.
Ha szaladok, megkergetnek,
Ha megállok, megdöngetnek.

Magasztalják a csikós derekas termetét; erre mondja a hortobágyi csárdásgazda: »Abbizony, mer ez még döghúson nevekedett fel! De a mióta a kaormány betiltotta az esett marhát, azóta a fiatalság mind elaljasodik.« Itt említi meg Jókai, hogy a hortobágyi pusztá felbarázdálva nem hozna annyi jövedelmet, mint baromtenyésztésével. Mert — a hogy a gazda mondja: »Két úristen kék ide: az egyik, a ki öntözze a pusztát, a másik a ki felszárítsa.« Itt beszéli el Jókainak egyik debreczeni barátja két csikós párviadalát, akik lóháton, segédek szemeláltára, bunkós bottal verekedtek meg becsületkérdés miatt; az egyik összetörve maradt a gyeppen. Ime! rábukkantunk a *Sárga rózsá* forrására. Csakugyan, ennek a gyönyörű pusztai regénynek itt látja minden alakját, itt szedi minden színét, napját, levegőjét, délibábját, nyelvének minden virágát Jókai, ezen az emlékezetes hortobágyi útján. Ennek az útleírásának nagyon sok szép rajzát szószerint átviszi a *Sárga rózsá* megfelelő helyére. (Délibáb, hajnalpercenés, karámok, ébredő gulya leírása.)

Többször nem is látja Debreczen Jókait.

1894-ben, mikor ötven éves irói jubileumát ünnepelte az ország, ígérette a Csokonai Körnek, hogy meglátogatja Debreczent. De Mohamed nem jött a hegyhez, tehát a hegynek kellett Mohamedhez mennie. A Csokonai Kör küldöttsége tisztelgett az ősz költőnél.

Néhány hónappal a halála előtt mégis fölkeresi Debreczent, legalább levélben. Feleségének, Nagy Bellának akar debreczeni nemesasszonyi főköttöt csináltatni a nizzai bála. Széll Farkashoz folyamodik, hogy megmentse Franciaország előtt a magyar becsületet. Széll Farkas a Jókai rajza nyomán el is készítteti a híres debreczeni főköttöt, csakhogy — óh balsors! — a főköttő bejárja először Olaszországot, azután fordúl Franciaországba. El is késik magyarosan; a nizzai bált február 9-én tartották, a főköttő pontosan megérkezett 15-ére. Hanem azért a Jókainé magyar jelmeze teljes elismerést vívott ki; — írja Jókai — az utolsó napon ott készült magyar fejkötővel kiegészítve.

Még két izben emeli Debreczen szavát és szívét a nagy regényíróhoz. Az egyik eset: Váradai Károly képviselő támadása Jókai ellen. T. i. 1901-ben fejeződik be az *Osztrák-magyar monarchia írásban és képből* című vállalat, melynek Jókai volt a szerkesztője. Arról volt szó, hogy a mű befejezése után is kapja az évi 8000 korona szerkesztői fizetést. Ez ellen kelt ki az említett képviselő. A megtámadott költőnek a Csokonai Kör együttérzését és soha nem múló szeretetét fejezte ki. A másik alkalom még szomorúbb; ez már a »Götterdämmerung«, a Petőfiék csapatjából fennmaradt utolsó herosznak földi elmúlása. Jókai temetésén Debreczen városa és a Csokonai Kör együtt tette le koszorúját az új Magyarországnak legnépszerűbb írójának a sirhalmára . . .

II.

Jókai szerette Debreczent, nemcsak az ember szeretetével, hanem a költő szerelmével. Már az *Esti Lapok*-ban magasztalja ép lelkét, józan gondolkozását. Az osztrák-magyar monarchia leírásában magára vállalja Debreczennek és népének jellemzését. »Nemcsak a magyar Alföldnek, de az összes magyar népfajnak egyik legnevezetesebb városa Debreczen.« (O. M. M. VII. 281.) 1849-ben szereti meg ezt a várost. Akkor úgy érzi, hogy az ország szíve nem a rohamosan fejlődő, de rohamosan nemzetköziesedő Pest, hanem a higgadt lépést tartó, de magyar voltát vasas marokkal védő Debreczen. Ő maga írja: »Együtt találjuk Debreczenben a peregrinust, a ponyvaírórt és az akadémia tagját; a nagykereskedőt és a kupeczet; a magyar társadalomnak a magasságát és mélységét, de a mely minden ízében magyar és önmagától termett.« (VII. 311.) Gyönyörű emléket állít az öreg kollégiumnak, a melyből századokon át »a magyar tudósok egész phalanxa került ki«, köztük *Hatvani István*, a kit ő nevez el *magyar Faust*-nak, a kit sokszor elemleget, mert a róla támadt mondanak az egyetlen kálvinista eredetű ördögére. Még a kertészkedő Jókai is megtalálja a neki érdekes historicumot Debreczen történetében; ugyanis »a krónikák följegyzése szerint az első nemes gyümölcsfák oltóágait a külföldi akadémiákon járt tanárjelölt diákok hozták haza Debreczenbe«. (O. M. M. VII. 310.) A debreczeni híres cigányt Bokát is hányszor elemlegeti, múlt dicsőségen való merengésében!

Tizenöt kisebb-nagyobb munkájában szöveget debreczeni tárgyat, szerepeltet debreczeni embereket. Humora gazdagon buzog ezekben a műveiben, a melyeket négy csoportba oszthatunk: I. A nemzeti történetbe belejátszó: *Fráter György, A debreczeni kastély, A mennyei parittyakövek, A strucczmadár, Egetvivő asszonyszív, A legvitézebb huszár*. II. Debreczen társadalmára vonatkozó: *Debreczeni krónikák, A gyűjtogató, Két mennyegző*,

Mégsem lesz belőle tekintetes asszony. III. A kollégiumi életet, diákságot festők: *A magyar Faust, A debreczeni lunátikus, A kis királyok, És mégis mozog a föld.* IV. A pusztai élet leggyönyörűbb rajza: *A sárga rózsza.*

*

Fráter György című regénye már azért is nevezetes, mert Jókai gyöngye történeti költészetének a legkomolyabb termése. *Rab Rábyt* kivéve, talán egyetlen munkájára sem fordít nagyobb gondot kortjellemzés tekintetében, mint erre. Tömérdek nyers anyagot olvaszt fel lobogó képzeletének mindent más-más fénybe borító tűzében. A ki ismeri a mohácsi vész után Magyarországra borult gyászorszakot: elbámul azon az aprólékos készsége, a melylyel a nem történettudós író megfesti Martinuzzi csodás, máig is sok pontjában nem értett pályáját, e fényes képnek még színesebb keretét.

De hogy jön Debreczen a Fráter György életébe? A Török Bálint révén. Zápolya János Török Bálintot teszi Laszko Jeromos után Debreczen urává. Mikorra Bálint úr Debreczenbe vetődik, már akkorra Sike Péter bíró uramék átengedik az elfajult debreczeni barátok Szent András kolostorát az új hit apostolainak. A katolikus Török Bálint ellátogat az új hitvallók gyülekezetébe. Hallja Bálint pap tanítását: »Adjátok meg Istennek, a mi Istené és a császárnak, a mi a császáré.« Tetszik neki. Hallja a »Hiszek-eget«-et: szószerint a katolikus Credo magyar mása! Tetszik neki. Hallja a magasztosan zengő zsoltárokat: Tebened bízunk eleitől fogva, A Sionnak hegyén Ūristen, — tetszik neki. Fölkeresi azután a katolikus plébánost is. Ez az askéta ridegen vagdal vissza szavára, nem ismeri el Zápolyát királynak, mert eretnek. Bezáratta és ki sem nyitatta az Ūr házát, mert Debreczen népe is eltért az igaz Istentől. Nyakas Török Bálint fellobban; Fráter György parancsolatai még jobban építik mérgét, kapja magát: papi átok ellenére kinyitatta a templomot s átadja azt Bálint papnak és hiveinek. Maga is leveti a régi embert és felölti az újat.

A reformáció hatalmát példázza ebben Jókai. Az egész regény alap gondolata: »a régi magyar nemzetnek egy új magyar nemzettel kicserélése« — itt, Debreczen történetében, tömörítve jut diadalra. Ez a kép: egy egész ország átújulásának kicsiben adott képe. Török Bálint fölveszi az urvacsoráját Kálvin szerint; jelenti királyának, hogy Debreczenben minden rendjén van. Kétszáz huszárját és hármóniában éneklő diákjait bemutatja urának. Martinuzzi haragszik, a király is odavan, de Török Bálinttól tartanak. »Így történhetett meg, — mondja Jókai — hogy a legkatolikusabb király s a legerélyesebb püspök és miniszter szemeláltára, úgyszólván a szárnyaik védelme alatt megalakúlhatott a magyar Alföldön a »kálvinista Róma«.

A református énekek sajátosságos, zord fenségét itt emeli ki Jókai a katolikus lágy dallamokkal szemben. »Gyönyörűek a katolikusok zsolozsmái, azok az áhitatkeltő lágy olasz melódiák a Beata Virgoról, az Agnus Deiről, a dicsőült szentekről, angyali hangok harmoniájával vegyülve, közbe a csengettyűk szólnak, oboék, hegedűk zengedeznek! De a kálvinista zsoltár dallama egy riadó, egy harczi ének, Clemens Marot francia rithmusaira, amely ostromolva tör fel az égbe, a bosszuálló erős Jehovához kiáltva! Mikor négyezer férfi hangoztatja egy szívvel és szájjal: Tebened biztunk eleitől fogva!« Mintha azt éreztetné Jókai, hogy a katolikus vallás a miszteriumot áhító női szív vallása, a kálvinista pedig: az éggel-földdel viadalmas, erős férfi léleké.

A *debreczeni kastély* című novellájának tárgyát Debreczen XVII. századbeli történetéből veszi. A város határán állott titokzatos kastély-rom sorsának a magyarzására kerekíti a következő históriát.¹ Igyártó Mihály debreczeni polgár fegyverestől megszökött a táborból; ezért a törvény földig romboltatja le nagycsapó-utcza házát. Igyártónak Ilonka leányába szerelmes az ítélőbíró: Keresztszegi. A leány apjával együtt bujdosásba megy. Fordul az idő: I. Rákóczi György Igyártót teszi Debreczen bírói székébe, Keresztszegot pedig számkiűzik. Tehát a sorsuk éppen megcserélődött. Igyártó Ilonka hű marad magához: most is a számkiűzöttel, vagyis ezúttal szerelmesével tart. A rettenetes kastélyban ütnék tanyát. Keresztszegi titkon csapatot toborz és fölesketi őket a német, a török ellen. Igyártó mostoha fia, Vincze, az összeesküdtek között van. Igyártó nyomára jut a pártütésnek, szétrobbantja a Keresztszegi embereit, leányát pedig hazaviszi. Keresztszegi megrendül: oda a szabadság, oda a lány! De a jó szerencse kezére játszik; Vincze veszedelembé kerül, ő kimentí és hazaviszi apjának. Igyártó uram meglágyul: fia kiszabadítójának odaadja leányát — örökös rabságra, azaz házasságra. Így — mint Puk mondaná — zsák a foltját megleli, Jancsi Pannát megnyeri, kiki a maga párjával! A hirhedt kastélyt pedig a török égeti fel.

Az egész történeten nagyon érzik a körmönfonottság. Elbeszélése is fakó, földönjáró. De alapigazságul igen érdekes gondolatot olvashatunk ki belőle: a magyar nem bír titkolózni, sőtétben ólálkodó összeesküvést nem tud kovácsolni, legalább is sikerre nem bírja juttatni. Példa rá egész történelmünk. Bánk királyi palotában gyilkol, Zsigmondot ország szemeláttára fogják el hívei. *Egy* nagy összeesküvésről tudunk: Wesselényiékéről; ezt is vérbefojtották, minekelőtte megszületett volna. — Ezen a történeti igazságon kívül még egy pár humoros alakja hirdeti itt Jókainak Jókai-voltát. Ott van törvénytülő Guthi József uram, rettenetes bajuszú, farkas-tekintetű, brammarbas-termetű, de galambszívű debreczeni polgár.

¹ Ez a kastély csakugyan megvolt Debreczen határán. Jókai megemlékezik róla az *Eppur si muove* első fejezetében is.

Máig sem vezett ki fajtája. Ott van Aranyos Márton uram, a nem ritka bárgyú czivis jó példája, a ki minden alkalommal hiven leszúrja 12 pengő büntetését kivágott ruhában istenelleneskedő leányaért és feleségéért. Fizet, mert gazdag. Igen furcsa alak a Szulali nevű bojtár is, a ki mindenkinek el akarja árulni az özszeesküvöket, de senki sem hisz neki; őrülnék gondolják, agyongyógyítják; másutt deresre húzzák és kilökök a kapun. Az ilyen figurák valószerű rajzolásában nagy mester Jókai.

*A mennyei parittyakövek*¹ története Dobozy István bírósága idején esik meg. Kuczuk basa sarczolja Debreczent, Dobozy sarkat vet, a basa körülveszi a várost. A bíró az asszonynepet kiszekereztetni Tokaj alá s kész felgyújtani táborszállását. Kuczuk basa kénytelen visszahőkölni Váradra, mert Debreczen jó fejőstehene a sztambuli portának, el nem törülheti a föld színéről. Hanem titkon csapatot küld Badrul bég vezérlete alatt a hadházi erdőbe, hogy Debreczennek Tokajba szekereztetett gyönyörű szép leányzóit, patyolat asszonyait fogja el visszatértökben és hajtsa Váradra. Ötszáz szekér, megrakodva az Alföld legszebb rózsáival, csakugyan jön Tokaj felől. Van dal, tréfa, jókedv. A határtalan pusztán a lenge délibáb űzi tündérajátékait. S egyszerre — Badrul bég óriási fantomképét fölveti a délibáb az égre; a védetlen asszonynépség észreveszi. Isten elárulta az ellent. Nosza, oldalt kanyarodni! Badrul látja, hogy a szekértábor félrevág; árulást gyanít s hajrá! nekivág csapatával a fergeteges pusztának. Iszonyatos égháború szakad rájuk. Jégparittyaköveket parittyáz le az Úr a pogányok fejére s tönkreveri mindnyájokat lovastúl. Badrul, hogy igazolhassa magát, megtölti vasládait a mennyei parittyakövekkel. Viszi Váradra. De a jég elolvad hazáig, Badrul felsül, Kuczuk basa fel is akasztja. A debreczeni hölgyek pedig sértetlenül térnek meg kedveseik karjába. — »Ilyen történet vagyon megírva nemes Debreczen városának tanácsi jegyzőkönyvében« — mondja Jókai, útalva forrására.

Jellemek rajzáról nem lehet szó ebben a kis novellában. Hanem van egy leírása, mely a pusztai viharok őrsi egész népmesei módra valló megszemélyesítését: »A rónán keresztül, éppen az üldözők és üldözöttek között, ott nyargal végig a vihar menyasszonya, a szilaj forgószél, ez a karcsú tündér, a ki dőlcegen tánczol végig a sima rónán; üstökös feje a felhők között, mintha szétzilált haja repkedne ott, lábai mint az orsó pördülnek a porban; hajlik jobbra, hajlik balra, karcsú derekát hajtogatva, s daczos fejét emeli mindig magasabbra; háztetők, kazalok, kifacsart élőfák csak úgy tánczolnak köntösének szilaj forgásától, felviszi őket az égig s onnan visszaszórja bősziült szeszélyében. Utána jó morogva, dübörgve a haragos vőlegény, a villámló zivatar, ki kergeti daczos menyasszonyát; tűzorbács a kezében, azzal veri majd, ha megkapja. Ah a tündérek szerelme szörnyű!«

¹ Finnül is megjelent 1872-ben: »Taivaan linko-kivet.«

Hasonló művészettel írja le a délibáb csalóka játékeit.

Ugyancsak a Dobozy István bírósága idejéből való *A struczczmadár* históriája. Struczczot mutogató török csődíti a népet Debreczen piacán. A struczczmadárhoz egy szerezsen van lánczolva, a ki nem más, mint a híres Ghaznior, kit lázadásáért azzal büntetett a padisah, hogy világcsufjára kedves struczczmadarához lánczolva járja be a kerek földet; s míg a madár él: neki se lehessen lánczaitól megválnia. Dobozy bíró megtudja ezt a titkot; megsajnálja szegény számkiúzott Ghazniort s még az éjjel meg-
 eteti a struczczmadarat, hogy gazdája megszabadulhasson. De Ghaznior nem örül szabadságának, hanem siratja kedves madarát. — Jókai ezt a történetet a város jegyzőkönyvének ebből a két sorából írta: »A törökök struczczmadarat hozának városunkba, mutogatás végett, mely ugyanitt meg is hala«. ¹

Pazar bőséggel ontja jókedvét a híres debreczeni kofaaszonyokra, ezekre a tenyeres-talpas delnökre, kiknek testi terjedelme élő tanúbizonyosága annak, hogy Debreczenben leghamarább eltörölték a bőjtöt. Egész természetrajzukat adja Jókai Koppánné ifiasszonyban. Ez a »delnő« minden lében fakanál; mindenkinek igazságot szolgáltat, ha kell, ha nem kell. Hangja túlsatorálja háromszáz élestorkú deák lármáját. Áll vala áruló asztalán, pattogatott tengeri, sulyom, tökmag és sült tök között, mint egy hústorony. Csillogtatja tudományát, törökül beszél az ügyes tánczot lejtő struczczmadárhoz. Kenyeret akar neki adni, sajtot akar neki adni. Feltűzi huszonöt polturás, rézcsillagos török bicskájára és odakinálja a hosszúnyakú kétlábú tollasnak: »Nesze madár pejnir.«
 A madár aztán bicskástól együtt lenyeli a sajtot; Koppánné meg-
 rőkönnyödvé beleesik saját tojásos kosarába. Háromszáz kujon deák neveti füligszaladt szájjal. Igen eleven képe az egész Debreczeniaczi életének; máig sem sokat változott.

Megemlíti itt Jókai a debreczenieknek azt a magokhitt szokását, hogy kegyetlen nagyokat tudnak nevetni a magyar nyelvet tördelő idegenen. »Milyen furcsa az, a ki más nyelven beszél, mint magyarul!« Tulajdonképpen Debreczen egykori színmagyarságát dicséri az egész. — Jókai beszéli valahol (*A Hortobágyban*), hogy az egyszeri debreczeni esperes ² összevissza két német szót tudott: *Pferd* és *Mensch*; a melyik deák ezt tudta, egész komolyan eresz-tette át a vizsgán: »Hiszen ez a gyerek tud németül!« — Debreczen ma is híres németül nem tudásáról.

1902-ben jelenik meg az ősz költőnek *Egetvivő asszonyszív* című regénye, a melyben összehalmozza mindazt, a mit Debreczenről és népéről ötven esztendő alatt összegyűjtögetett s felében-

¹ Jókai nem éppen szószerint idéz. A városi jknyv 1673. deczembér 9-ről jegyzi fel: »Struczczmadarat hozván az törökök városunkban látásnak okáért, ugyanitt városunkban megholt«.

² Balogh Péter volt, a híres pátens-harcz vezetője.

harmadában már fel is dolgoztatott. — A debreczeni Baranyicsalád dokumentumaiból meríti meséjét.¹ Baranyi Miklós kapitány feleségül veszi az utolsó debreczeni görögnek kálvinista hitre tért leányát: Ungvári Katalint. Csendben kelnek össze, mert a felzajdult rokonság meg akarja őket szegényíteni. Katalin követi férjét a táborba is. Az ura kártyázik, iszik; Bessenyei óbester pedig a szép menyecskének csapja a szelet. Azután Debreczenbe szállanak, mert az öreg Ungvári salva guardiát nyert; ott nem bánthatja őket senki. Míg a katonáskodó férj odacsatangol: a menyecskét hírbe hozzák egy festővel (az álnéven bújdogoló Mányoky Ádám-mal); sőt egy éjjel, aljas cselvetéssel, ott kapják a festőt Katalin házában. Elfogják mindkettejüket s a rettenetes erkölcsű Debreczen fővételre ítéli, mint szerelemben vétkezőket. A festő megszökik. Baranyi Miklós el akar válni meggyalázójától, de a református püspök nem választja el, ezért a kapitány dühében pápistává lesz. E közben az ártatlan asszony fiat szül a tömlöczben, kegyelemből szabadon bocsátják, de őrizet alatt áll, míg ügye el nem dől. Baranyi Miklós megtagadja fiát és császárpártra szegődik. A katolikus egyház elvásztja feleségétől, s a fiút, Miklóst, törvénytelennek nyilvánítja. Miklós úr másodszor házasodik: elveszi Sándor Zsuzsánát. Tőle születik másik fia: György. Most páratlan helyzet támad: Baranyi Miklósnak a református egyház szerint két élő felesége, két törvényes fia van; a katolikus egyház szerint: egy felesége és egy törvényes fia. Amúgy a legkárhözatosabb bűnben (bigamia) vergődő, emígy a legbecsületesebb ember. A kétélűségnek ezen az Alsirath-hídján áll szegény első felesége is. Egyszer találkoznak az ősi kertben, a melyhez a nő még just formál; Baranyi lebestiázza Ungvári Katalint, a szerencsétlen asszony pedig megátkozta. — Veszendő ügyének Gyarmathy Mihály professzor fogja pártját, Szent József-házasságra lép a világból kivetett nővel. De Ungvári Katalin nem nyughatik: vissza akarja szerezni fiának a törvényes apát. S mit csinál? Kálvinista létére a római pápához viszi panaszát; a pápa a kalocsai szentszékre bizza ügyének eldöntését. A kalocsai szentszék előtt megnyeri igazságát, mert férjének ifjúkori festett képéről rögtön ráismernek a bírák a nagygyá nőtt fiúra. Gyarmathy uram pedig a Mányoky Ádám vallomását mutatja be, a melyben hit alatt bizonyítja, hogy semmi bűne nem volt Baranyinéval. Az eget megvívott asszonyszív nem bírja ki a nagy örömet: meghasad. Férje, Baranyi Miklós, a ki harmadszor egy buja nővel kárhozott, megtört és megbékélt: harmadnap utána hal.²

El lehet mondani, hogy a kálvinista szívósságnak apotheosisa ez a regény. Ha nem a véletlen játszaná benne a döntő szerepet:

¹ Ezeket a forrásműveket B. Széll Farkas, a *Bankó leányának* felfedezője, ajánlotta fel Jókainak.

² Az ifjabb Baranyi Miklós egyik leánya, Erzsébet, a nagy Sinay Miklósnak lett felesége.

a szív hitének volna a tragédiája. Kálvinizmus és katolicizmus: csaknem úgy áll itt szemben egymással, mint a regény hősnője és hőse. A nő diadalmaskodik törhetlen hite zászlajával; a lelkét és urát cserélgető férfi elbukik. »Rettenetes fölséges vallás a kálvinista vallás, a kiben nem túretik meg, hogy szabad ember mást imádjon, mint az egyetlen örök Istent, mennynek és földnek teremtőjét, kit szem meg nem láthat soha, de a lélek maga előtt lásson mindig! A ki ellen ha ki vétett, bűnhődjék meg érte: ne járjanak közbe irgalomért anyától született szentek. Aczélszív kell ahhoz. A kinek a szive lágy, porrá lesz ebben.« — Ez a rettenetes vallás az erkölcsi puritánságnak vérrel írja meg kemény törvényeit. A szerelemben vétkezőknek nincs irgalom! »A kik ezen bűnben találatnak, azoknak mindkét nemen levőknek a piacon hóhér által fejük levágassék.« És bizony nem csak papirosra volt ez írva. A szerelmi vétkekkel vádolásnak külön debreczeni neve van ezidőben: *zavagy*; ha a zavagy nem igaz: a vádló nyelve többől kivágatják. Később szelidítik ezt a törvényt így: a hóhér lakatot csatol a rágalmozó kihűzt nyelvére s úgy vezeti végig az utcán a nép szemeláttára. A keleti népeknél divik a szerelmi botlásnak és rágalmozásnak ez a kegyetlen büntetése. Bizonyítvány keleti voltunkról.

Ez az erkölcsi puritánság magával hozza a nevelés spártaiságát. Jókai egész megindulással teszi le koszorúját itt is a kálvinisták előtt. A legnagyobb egyéni önállóság párosult ebben a nevelésben a legszigorúbb fegyelemmel. Keresve sincs jobb példa erre a debreczeniek református kollégiumánál. Itt nincs különbség úrfi és szegény gyermek közt, mindenkit úgy neveltek, mintha alacsony sorsban élne. Volt egy kitűnő intézménye: a legáczióba és a szupplikációba járás. A mendikáns vitte vászonkufferét a humanissime után. Eljártak gyalog Szlavóniáig, a hol hét kálvinista községben kellett fenntartani a hűséget és nemzetiséget. Papnál, rektornál megháltak. A mendikánsnak karácsonya volt, ha másfél kovászos ugorkát elkölthetett. »Lehet csúfolódni a szegény kálvinistákra; de azt el kell ismerni, hogy súlyos korszakokon keresztül az ő patriarchalis didaktikai rendszerük tartotta fenn és terjesztette nagy Magyarországon a magyar nemzetiséget, a szabadság érzetét és a közművelődést.«

A debreczeni deákról itt mondja Jókai: »A legjobb katona, ha belemelegszik!« (A *Csataképek*ben is dicsőíti a diáktüzéreket.) A Rákóczi-háborúk idején huszonhét becsületes czéhvel karöltve áll ki a Pallas zöld tábora kisebb hazája védelmére. Zeng az egy csapatban masirozó deákok karéneke: »Múzsza, Múzsza, Múzsanyáj! Indúlj patakoknak árnyas ligeteiben!« Híres dal lehetett ez is; sokszor emlegeti Jókai. Zászlajok is volt a debreczeni deákoknak: *zöldszinű*. Öltözetük: hosszú, bokáig érő tóga, fekete szatinglóból, derékban széles selyemövvvel átszorítva, a mell közepén hosszú ránczos fehér tászli, a tóga fölött világoszöld abaposztó-palást,

sárga zsinórral átkötve; fejükön singes rókamál-süveg, zöld csákovával.¹ Ez az öltözet is érdekes; egyaránt mutatja az ecclesia militans harcosságát és a Rákóczi-kor kurucz katonáját.

Lelkébe lát Jókai Debreczennek, nem hiába szerette. Egyik személyével mondatja ezeket a jellemző szavakat: »Nem a czifra lakhelyekben van a nép ereje, hanem a tápláló földben. Mentül több földet szerzünk a mi városunknak, annál nagyobb a mi tehetségünk.« Rajta is volt Debreczen, hogy az elpusztult nemesek birtokait potom áron megkaparítsa. Azért ma is legkiterjedtebb határa. Kereskedő nép lakta, alapította; nem is kardforgatásban telt igaz kedve. Hiszen szégyenül szokták emlegetni, hogy a Rákóczi-szabadságharcból is megváltotta magát Debreczen városa 25 ezer forinttal aranyban, ezüstben. Jókai mentegeti: »A nemzeti fejlődelmek mindenkor át voltak hatva annak a tudatától, hogy Debreczen fenntartása mily fontos a nemzeti kulturára nézve: fiatalságát háborúba nem vitték.« (O. M. M. VII. 290.) De a türelmes Debreczen a töröknek is fizette rogyásig a sarczot béke fejében; csak akkor nyúlt kardhoz, ha már több volt kettőnél.

Debreczenben még akkor a koldus is független úr volt. Minden pénteki napon végigjárta a maga részét, a pitarajtóban elrebegette: »a mivel az Úristen megáldotta kigyelmeteket...« Rongyos szűrén tenyérynyi réztábla fityegett, rajta *D. V.* (Debreczen Városa), a szabadalmazott városi koldusok jelvénye.

Ezt a regényt megjelenésekor nagyon dicsérte a kritika, hogy benne feltámadt a régi Jókai, színes, fordulatos nyelvével, tősgyökeres magyar humorával. Nem akarunk semmit lerontani a holt költő dicsőségéből, de bizvást elmondhatjuk, hogy azok a szép puszta leírások ott a regény elején: már régebbi ismerőseink. Az ősz író megismételte önmagát. De akkor sem mást, hanem önmagát.

A *legvitézebb huszárban* a híres Simonyi József óbester kalandos életét meséli el a nép számára. Debreczennek annyi köze van a délczeg huszárhoz, hogy itt járta iskoláit, »a hol kanállal mérik az ifjúságba a tudományokat«. Simonyi pápista deák volt, Debreczen pedig a kálvinista Jeruzsálem. Viv is erős hitfelekezeti csatákat a kálvinista deákkal. Jókai szerint Péterfián lakott; míg onnan a piaristákig eljutott, sokszor kellett kálomista ellenféllel találkoznia, a kik aztán megkerítették. Simonyi fortélylyal megverte őket. Ezek voltak legelső tanulmányai a hadviselésben. Emlékét ma is őrzi a gyönyörű szép Simonyi-út.

¹ Ilyennek festi az 1780-es évek debreczeni deákjainak öltözetét *Csokónai V. József* is, a Mihály apja, fennmaradt naplójában. (Konecz Ákos tulajdona.) Jókai valószínűleg ezek után a színezett rajzok után írja le egész hiven a tógátusok öltözetét.

III.

Debreczennek igazi képét a czivisek társadalmából vett novelláiban mutatja meg Jókai. Itt nem igen kell mult századok történeti mozaikját rakosgatnia össze, nem igen kell tanúvallomásokat czitálgatnia; a milyennek 1849 óta ismeri Debreczent, olyannak rajzolja. Teremtő képzelete pedig nagy könnyűséggel, művészi áltatással pótolja ki a hiányokat.

Egyik legkedvesebb debreczeni krónikája: *Hogyan lett Dúl Mihály uramból Rácز János?* 1668-ban esik meg az eset, Balyik András főbirósága alatt. Tatárok közelegnek Debreczen felé. A váradi basa, hogy a »jó fejőstehenet« megtartsa urának, magának: csauszokat küld védelmére. Egy ilyen csauszt éppen Csapó-utczán lakó Dúl Mihály uramra osztanak. Míg Dúl Mihály odakint szüretel a külsőségen: az ebentermett csausz megkönyékezi feleségét. A szép Klára asszony védekezik a támadás ellen, míg ura be nem toppan s egy debreczeni csapással hókon nem vágja a törököt úgy, hogy többet se szól. Megijed Dúl Mihály s feljeleni magát Balyik András bíró uramnál. A bíró okos ember, csel eszel ki: Egy éppen soron levő Rácз János nevű latorral fölveteti a Dúl Mihály nevet, kegyelemképpen, mert így könnyebb halállal halhat meg. Rácз Jánost kivégzik Dúl Mihály helyett, a váradi basa engesztelésére. Dúl Mihályra pedig rámarad Rácз János felesége: Dorka, mert a csel ezt kívánja. Igen, de megvan igazi hitvese: Klára asszony is. Mi lesz most? Dúl uram, most már Rácз János, elválík Dorkától hűtlenség örvivel; esztendőre rá eljegyzí »özveg्य« Dúl Mihálynét, saját feleségét és lesz belőlük Rácз János meg Rácз Jánosné — mindhalálig.

Dúl Mihály nevű ember esetéről van szó a debreczeni városi tanács jegyzőkönyvében. 1668 december 24-ről ez van följegyezve: »Dúl Mihály, az Ujlakiak Tolvaj kiáltására, harangoknak félreverésére Csatárból¹ szüreti alkalmatossággal lovára felülvén s közönségesen egy törököt megölvén, az várasra kimondhatatlan busulást s rettenetes sarczot hozván, teczet az városnak, hogy nagyobb jövendőbeli kár belőle ne következzék, mind az Város népe czendesedjék, s az idegen nemzetnek is fortélyá szűnjék: az háza elvétetessék.« Rácз János, meg az egész névcsere a Jókai találmánya.

Az egész történet, a hogy Jókai kikerekíti, szelid, de igen eleven gúnnyal példázza a debreczeni ember agyafurtságát. Az igazi debreczeni ügyetlennek látszik, teszi is magát, mintha vizet sem tudna zavarni; s mikor arra kerül a sor: kiforgatja igazából a legtizenhárompróbásabb idegent is. Valami kereskedői csalfa szel-

¹ Csatár község Debreczen alján terült el azidőben; jó szőlőtelepe volt a debreczenieknék.

tem öröklődik vérszerint a benszülöttek közt. Nem hiába becsülik mindenekfelett a pénzt: értenek is a gőzüléséhez. Jókai igen jellemző példát hoz fel itt: a debreczeni tanács megkegyelmez egy háromszoros halálra ítélt gonosznak, mert rejtett kincset fedezett föl, a melynek egyharmada a városé, egyharmada az eklézsiáé, egyharmada a váradi basáé.

Hú és érdekes képét adja itt is a XVII. századbeli Debreczennek. Úgy áll Debreczen ekkortájt az alföldi kenyértermő puszták közepén, mint egy kis önálló status, a mely maga magának parancsol s a melynek azonfölül mindenki parancsol, a ki csak közölszől éri. »Nagyváradról a török pasa izengetett rá, Szatmárból, Székelyhidáról a labancz vezérek ijesztgették; hol a kurucz látogatta meg, hol a tatár, hol a palatinális hadak; onnan Erdélyből is parancsoltak vele, s a fejedelmek alattvalóiknak tartották őket, küldtek is a városnak hol egy énekeskönyvet, hol egy aranyos gombot a torony tetejére.« Ennyi baj közt okosan megállani — igazán valami volt. Azt tette Debreczen, hogy valamennyinek hizelgett, fizetett s ha tehette: megcsalta a háta megett. Úgy hogy bizvást elmondhatni: Debreczent nem kőfalak és sánczok védték, hanem előjáróinak bölcsége. A közönséges latrokat üldözte; az ellenség pártfogása alatt állókat nem bántotta; a legnagyobb haramiákat (váradi basát stb.) pedig kincsekkel engesztelte. Csak néha szalaszt ki az érdemes tanácsjegyző ilyen mondásokat a tollából, mikor a lefizetett sarcozt feljegyzi: »Confundálja őket az Ur Isten!« Ez olyan őszinte vallomás a hivatalos szárazság közt, mint a codexet író szegény apácának lap aljára írt felsóhajtása: »Igön fáj az fejem.«

»Hanem aztán a város határain belől olyan úr volt a főbiró, mint egy római consul a maga idejében, s az érdemes belső tanács, miként hajdan a patres conscripti. Nem is átalották birodalmukat köztársaságnak (respublica) nevezni és a »haza« azt jelentette náluk, hogy »Debreczen«. Józan rend és istenes erkölcs uralkodott a falak közt. A tudományt szerették; jeles tanulókat a város költségén küldtek ki németországi akadémiákra; az asszonyok virtusaira ügyeltek; még abba is beleszólt az érdemes tanács, hogy mikor idegen hadak járnak a városon, az asszonyszemélyek mennyire kapcsolják össze ruháikat. A ki pedig a jó erkölcs ellen vétett, az olyan némbert nemcsak a tiszteletes urak excommunicálták, hanem a tanács első ízben megseprőzteté »scythiai módon«, másodízben tollkoszorúval fedezve kikorbácsoltatá a városból, harmadízben máglyán égetteté meg. Csak így maradhatott meg Debreczen Debreczennek. »Ne is csodálja senki, ha a debreczeni népszellem máig is gyökerestül különbözik más városokétól; mert erre őket századok tanították.«

Semmi sem kerüli el Jókai figyelmét. Tudja azt is, hogy alig van Magyarországnak annyiszor leégett városa, mint Debreczen. Nem hiába ragyog ott a címerében a maga poraiból feltamadó,

tűzlángokban megújuló főnixmadár: de százszor meg százszor kellett kikelnie hamukoporsójából. A krónika *mordályégetők* néven jegyzett fel egy gyűjtogatóbandát Erdélyben; szervezett társaság lehetett, mert tagjainak nagy összeg pénzt fizetett. Ezek a mordályégetők országszerte röpitgették a vörös kakast nádas- vagy szalmástetejű házakból álló városainkra. A törvényszék keze sokszor elérte őket; büntetésök tűzhalál volt. 1656-ból föl van jegyezve Debreczen város évlapjain¹ három nő és egy férfi vallomása, a kiket a tűz démona megszállt s a várost felgyújtották. Jókai *A gyűjtogató* című novellájában dolgozta fel ezt az adatot. Apáthi Annát magabevallása alapján elítélik; tüzes fogókkal az utcák szegletein megfogdossák, megégetik, hamvait a szeleknek adják át. Apáthi Anna még a máglyán is éneklí a bűnbánó zsoldárt:

Uram! bűneink soksága,
Undoksága
Érdemli haragodat,
Méltók vagyunk, hogy ellenünk
Szent Istenünk
Felemeld ostorodat.

Egy hónap múlva Bereczk Márton nevű gyűjtogatót fognak el, a ki vallja, hogy Apáthi Annát ártatlanul égették meg. Ő szerette azt a leányt, de pénzre éhes apja nem akarta hozzáadni, szegénységhez; 2000 aranyra tartotta leányát. Márton mordályégetőnek áll 2000 aranyért s felgyújtja Debreczent. A zürzavarban elmenekül; Anna pedig magára veszi bűne terhét és meghal ártatlanul. Bereczk Márton megvallja minden gonoszságát; neki is fejét veszik, megégetik.

Ugyancsak Debreczennek ebből a gyűjtogató korszakából való a *Két mennyegző* című elbeszélés tárgya. Két debreczeni polgárcsaládnak, az egymással kutya-macska barátságban élő Gubádiaknak és Csukásiaknak furcsa históriája. A két családfő, Gubádi Márton és Csukási Orbán a legdebreczenibb kegyetlenséggel öldököli egymás jóhírnevét, pedig a gyermekeik titokban szerelmesek. A debreczeni Romeo Gubádi Pista, Juliája Csukási Évi. Most jön a bonyodalom. A tanács 2000 forint bírságot (Jókai szereti a 2000-et!) mér a jövőben arra, a ki rendelete ellenére czivakodni mer Nagypéterfián. A két magyar az ítéletozás után nem káromolja egymást nyílt utca során, hanem a legédesebb nyájaskodással csipkedi másikat vérig, hogy felingerelje és megfizettesse vele a bánatpénzt. Gubádi, trucczból, megkéri István fia

¹ 1656 április 15-ről: Dobos Kata, Berecz Márton, Apáthi Anna és Czukor Dorka gyűjtogatók elitélése. Apáthi Annáról deliberatum est, hogy szörnyen megfogdossassék; Bereczről pedig: hogy nyárson süttessék meg.

számára »Évi leányzó« kezét, úgy okoskodván, hogy erre megüti a guta Csukási uramat. Csukási pokoli tervet főz: van a juhászának egy kikapós lánya: Tarka Évi, a ki a nagyerdőn éli világát egy sor katonasággal; ez is »Évi leányzó«, mint a hogy Gubádi kérte az ő becsületes leányát. Annyit mond az elámult Gubádinak, hogy hajlandó a mennyegzőre. És felbérelí Tarka Viczát, elhitetve vele, hogy érte jönnek Gubádiék leánynézőbe. A kéretéskor csakugyan Tarka Vicza áll ki menyasszonynak. Iszonyú ribillió kerekedik. Tarka Vicza, a ki komolyan vette a dolgot, megcsalásában országgá kiáltja a két család hírnevét, míg az utczakapitányok be nem viszik a városházára. Megseprűzik erkölcstelen voltáért és kitoloncolják Debreczenből. Gubádi Pistának sincs galambepéje: dühében kardot ránt Csukási Pongráczra (az Orbán testvére) és lenyisszszantja fejét. A riadalomban elmenekül Pista; a fejére díjat tűznek. — Ettől kezdve minden éjjel tűz üt ki Debreczenben. Nem bírnak a gyújtogató nyomára jönni, de általános a hit, hogy Gubádi Pista az. Pedig szegény Pista, a gyilkosság óta, a Csukási uram padlásán kornyadozik, a tyúkok társaságában; ott találkozik esténként, hajnalonként tyúkjait etető Évikéjével, az igazival. Egy viharos éjjel Évit várva, Tarka Viczát kapja ott a sötétben, a mint taplót akar dugni az ereszbe. Ez hát a gyújtogató! Lármát csap, Tarka Viczát elfogják a villás őrök. Elítélik tűzhálálra. Pistának ezért a hőstettéért minden bűnei megbocsátatnak. A két ellenséges család is kibékül. Gubádi Pista éppen aznap esküszik meg Évikéjével, a melyen Tarka Viczát megégetik.

Egy wallon kapitány, a ki sokat tánczolhatott Viczával, minden áron meg akarja menteni a kis ördögöt; lovasaival szándékozik elragadni. De a furfangos debreczeni tanács így fog ki rajta. Gubádi Pistát meg Évikét öltözteti rabruhába, hóhérnak magát Pistát s úgy kísérik a fegyveres násznagyok templomba, végső imára — azaz esküvőre; Tarka Viczát pedig menyasszonyi ruhában, lakodalmas szekéren viszi a hóhér (a vőlegénye) a násznépnek öltözött törvény embereivel ki, a tanyaföldre, esküvőre — azaz megégetésre. Így a wallon kapitány nem menthette meg szeretőjét.

Ennyiből is érezhető, hogy a mese elég bonyolult és érdekfeszítő a cselekvény továbbfejlése. Ez magyarázza meg, hogy Csepreghy Ferencz feldolgozta színdarabnak.

A nagyerdőn való tánczolásról szól itt Jókai. A mai Levelesben¹ tánczó fiatalság nem is hinné, hajdanában milyen kemény mértékkel mérték az ő bűneit. Akkoriban is, hogy egy ezred wallon lovascsapat tanyázott a nagyerdőn,² a debreczeni eleven

¹ A *Leveles*: csárda a debreczeni nagyerdőn; ennek a leveles színjében szokott vasárnap délutánonként tánczolni a fiatalság.

² Széchenyi István is ott táborozott Debreczenben tartózkodásakor.

menyecskék, leányzók ki-ki járogattak hozzájuk pár fordulóra. Ez ellen az istentelenség ellen nemcsak prédikátor uraimék dörögtek a templomban, hanem a városi tanács is ilyen törvényt hozott: »Minden a városhoz tartozó asszony- és leányszemélynek szigorúan megtiltatik a nagyerdőre, avagy Szöllősre, vagy a vásárra kijárni dísztelen, szokatlan metszésű ruhában, ott az idegenekkel mulatásba elegyedni, velők együtt virginálni, énekelni, ugrándozni, dorbézolni. A kik ez ellen vétének: első esetben ekléziát követnek, másodízben pedig nyilvánosan megseprűztetnek s a városból kicsapatnak.«

Az 1849 augusztus 2-iki debreczeni csatát is beleszővi Jókai egy elbeszélésébe, a melynek az a címe: *Mégsem lesz belőle tekintetes asszony*. Daczosné fia, Lajos, ügyvédőnek készül, de honvédő lesz belőle. Otthagyja a Kondor uram szép lányát, Sárikát, a kit neki szántak az öregek. Mint tüzérhadnagy hősiesen löveti Debreczen határán az oroszot. De Nagy Sándor serege elvesztí a csatát s mindenki menekül. A zúrvarban Lajosnak leszakad melléről vitézségi érme; nem akarja ott hagyni, keresi a porban, mikor rá szemközt egész ezred lovasság dübörög. Az utolsó pillanatban megleli az érmet, lóra kap; de az ellenség egy tisztje nyomában. Lajos kilövi alóla a lovat s megmenekül. A Kondorék házába sodródik be; henteslegénynek öltöztetik, hogy rá ne ismerjenek. A diadalmas ellenség előzöni a várost. Hozzájok éppen az a tiszt vetődik be, a ki alól kilötte a lovat. A tiszt ráismer a hallgatag henteslegényben a vakmerő honvédtüzérre. Beszélgetés közben, szántsándékkal, ócsárolja, legyalázza a magyart. Lajos nem bírja tovább állani, fellobban, mint a puskapor. Elárulja magát. Akkor a tiszt kezét nyújt neki: »Lengyel vagyok.« Ez mindent megmagyaráz. — Lajos aztán csak megmarad hentesnek; elveszi Sárikát, a kiből mégsem lesz tekintetes asszony, bár az urának megvolt már ügyvédi levele is.

Kedves humor, egészséges debreczeni szólások, eleven megfigyelés teszik becsessé ezt a kis munkát. Talán ez a legdebreczenibb nyelvű Jókainak minden műve közt. Egész himnuszt zeng benne a debreczeni kolbász dicsőítésére. Jó alak Kondor uram, igazi konzervatív czivis; nem sok haja hullt ki a tudományokért. Daczosné örökösen ócsárolja, hogy a fiát, hentesmester létére, kollégiumban taníttatja. Mi a gutának az a nagy tudomány székiálló legénynek? Mindig kárpálódik, hogy egyetlen magzata is leánynak született, nem fiúnak. Akkor nő meg előtte a Lajos gyerek, mikor honvédnek áll. Ez tetszik az öregnek. Bezzeg, megfordúl a koczka: Daczosné asszony, a ki eddig olyan keményen védte fiát, most egyszerre meglágyul, mint a tavaszi hó; mégsem szerette hát az a gyerek, hiszen ime: itt tudta hagyni! Most meg Kondor uram fogja pártját a fiúnak; s hogy vigasztalja a szegény anyát, odadja hozzá Sárikát, hadd legyen kívül bibelődnie. Nagyon szép, nagyon finom vonás. Sáríka szerelmét, szeretetét annyival

jellemzi az író, hogy a katonának keserű leveleit átfordítva, megédesítve olvassa fel az édes anyának.

A debreczeni csata lefolyását részletesen és elég híven írja meg Jókai. Csak abban téved, hogy a 40.000 főnyi orosz hadat 15.000-re teszi. Azt az epizódot is fölemlíti, mikor fiatal (deák) tüzérek ágyúval tőben lövik el egy orosz tiszt mindkét lábát, a mai Nagy Sándor-halomnál.

Érdekes, hogy ezt az elbeszélést is feldolgozta valaki színműnek. Azért az egy izgalmas jelenetéért, mikor a lengyel tiszt gyalázza a magyart egy talpig hős előtt.

OLÁH GÁBOR.

LISTIUS LÁSZLÓ MOHÁCSI VESZEDELMÉNEK FORRÁSAI.

(Első közlemény.)

Czélünk, hogy pontosan megjelölt kutatások után kiderítsük, milyen forrásokot használt és ezek feldolgozásában miként járt el *nagyköpcsényi gróf Listius László*,¹ a *Mohácsi Veszedelem* megírása alkalmával. Ezt megelőzőleg, felsoroljuk azon tanulmányok korrendbeli jegyzékét, melyek esetleg említenek egyet és mást ezen terjedelmes történeti költemény forrásaira vonatkozólag. Ilyen módon az eddig elért eredmények tisztán állhatnak majd alább következő fejtegetéseinkkel szemben.²

I. A KÉRDÉS TÖRTÉNETE.

Toldy Ferencz elő ízben így nyilatkozik: »... eine Epoepe: die mohácser Niederlage in dreizehn Gesängen... Einheit und Einfachheit der Anlage beurkunden den Denker; die Schilderungen aber, obwohl lebhaft und kräftig, zeugen dennoch mehr vom Studium der Alten, als von eigener Phantasie.«³

Véleményét, melyet sorban átvesznek tőle kézikönyveink, bővebben, noha egyre elítélőbben, alkotja meg utóbb, több ízben

¹ Nevét ma többféleképen írják, legtöbbször *Listi* vagy *Liszi* alakban: (V. ö. *Toldy Ferencz*: Összegyűjtött munkái. III. Pest. 1870. 107. l. *Ráth György*. Bullinger Henrik és a magyar reformáció. Irodalomtörténeti. Közl. 1896. 48 l.) Holott az összes hatóságok, valamint kortársai, *Listius* néven ismerték. (V. ö. pl. Irodalomtörténeti Közl. 1894. 447. és kk. II., 1897. 338. és kk. II. Adattár.) Ilyen alakban szerepel neve nemcsak könyvének elején, hanem fennmaradt kézírataiban is, mi döntő tény! (V. ö. u. o. 1895. 198. és kk. II. Adattár.) Mikor öröklött bárói czíme helyett 1655-ben grófi czímet nyer, névalírása: *Gróf Listius László* (U. o. 1895. 198. és kk. II., 1897. 341. és kk. II. Adattár.) Nevét *Lisztius*nak ejthették. (V. ö. *Lipóczi Keczer András* Naplóját 1663—1669. Közli: *Nagy Gyula* a Monumenta Hung. Hist. Script. XXXIII. Budapest. 1894. 140. l.)

² A *Listius*ról szóló irodalmat, mely csaknem kizárólag biographikus mozzanatokkal foglalkozik, felsorolja *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. VII. Budapest. 1900. 1295—8. hasában.

³ *Franz Toldy*: Handbuch der ungrischen Poesie. I. Pesth und Wien. 1828. XXX. 1.

is. E szerint: »Történetíró, nem költő, rendezi itt tárgyát; szoros históriai egymásutánban adja az eseményeket... Epizód nem szakasztja meg a fő történet folyását, ... de annál szaporább kézzel van az egész, a tárgygyal szorosan össze nem függő hosszadalmas leírások és elmélkedésekkel átszőve...«¹

Vége a következőben állapodik meg: »Mint a XVI. század históriás énekeinek írói, szoros történeti egymásutánban s történetírói hűséggel beszéli el az eseményeket... Ekép egy érdeme marad csak a munkának: némely részletek, a lelkiismeretes történelmi nyomozás gyümölcsei, s részben tán hagyományos adatok után, melyekért a történetvizsgálónak érdemli figyelmét: de poétai művé az, általok, nem lesz.«²

Komáromy András véleménye szerint: »a mohácsi veszedelem egy darab száraz történet...³ A költőt nem látjuk sehol, de előtérbe lép a historikus, a maga lelkiismeretes kutatásai, s száraz elbeszélő modorával... Listi egyszerűen krónikát ír, mint elődje Tinódi Sebestyén... Legnagyobb érdeme művének a lelkiismeretes történeti hűségen kívül bizonyos magasabb erkölcsi felfogás s nemes hazafi indulat...«⁴

Komáromy András Listius-kiadásának bírálata alkalmával *Váczy János* úgy gondolja, hogy Listius »... inkább a történeti hűséget tartotta előbbvalónak, sem mint a költői színezést.«⁵

Szintén a fenti kiadás bírálatában írja *Heinrich Gusztáv*, hogy: »Listi költő egyáltalában nem volt... művének szerény költői anyaga össze van koldúlva latin írókból, s ugyanezekből származnak azok a fénkölt nemes stb. frázisok és képek is, melyekkel Listi száraz és leketlen krónikáját fölciczomázta.«⁶

Bővebben emlékezik meg a forrásokról *Rupp Kornél*, ki szerint a műnek »... nincs alapeszméje, nincs háttere, nincsenek hősei, a kik éreznek és tesznek; száraz krónikát ad, valamivel jobb nyelven, mint Zrínyi, de minden más tekintetben messze mögötte maradva...⁷ Nincs ebben más, mint száraz történeti adatok halmaza — versekben. Krónikájában annyira pedáns, hogy hűségesen hivatkozik még a vonatkozásoknál is a forrásra, a mely után dolgozik. Így lépten-nyomon emlegeti Bonfint, Pliniust, Plutarchost, Vergilt, Martiálist, Ovidiust, Horatiust, Senecát — sőt idéz a szent-

¹ *Toldy Ferencz*: A magyar költészet története az ósidőktől Kisfaludy Sándorig. Pest. 1867. 276. l.

² *Toldy Ferencz*: A magyar nemzeti irodalom története a legrégibb időktől a jelenkorig rövid előadásban. Budapest. 1878. 83. l. U. így már az előző kiadásokban.

³ *Komáromy András*: Listi László munkái. Budapest. 1891. 24. l.

⁴ U. o. 25. l. *U. az*: Listi László élete. Budapest. 1887. 15. l.

⁵ *Irodalomtörténeti Közlemények*. 1891. 314. l.

⁶ *Egyetemes Philologiai Közlöny*. 1892. 51. l.

⁷ *Rupp Kornél*: Gyöngyösi István és Listius László. (A *Beöthy*-féle Képes magyar irodalomtört. I. Budapest. 1896. 398. l.; II. kiad. u. o. 1899. 417. és kk. II.)

írásból is. Csupa terjengősség, bőbeszédűség, idézés jellemzi munkáját.¹

A Mohácsi veszedelemről eddig elhangzott ítéleteket már megelőzőleg jó! foglalja össze *Beöthy Zsolt*: »Alakító gondnak és tehetségnek nyoma sincs benne s sok helyt a krónikák úntató hűsége jellemzi.«²

Krónikairó voltának vizsgálata előtt s a teljes tájékozás kedvéért, terjesszük elő a nélkülözhetetlen mondanivalókat Listius László munkáiról.

II. LISTIUS MUNKÁINAK KIADÁSAI.

Zrinyi fellépte után két esztendővel, 1653-ban látott napvilágot Listius László kisebb-nagyobb verseinek gyűjteménye egy kötetben, melynek első nagyobb felét a *Magyar Márs avagy Mohácz Mezején történt veszedelemnek emlékezete* foglalja el.³ Szerzője a kötet megjelentekor 25 esztendő fiatal ember volt,⁴ kinek minden néven nevezendő jogczim megadatott arra, hogy az ország vezető egyéniségei között mihamarabb helyet foglaljon.⁵ A fenti kötetben kívül, mely elméjének legelső gyümölcse,⁶ más könyvet tudunkkal, nem bocsátott közre, jöllehet a további írásra kedvet érzett.⁷

¹ U. o. 399. l. *Rupp Kornél*, néhány sorral alább, helytelenül magyarázza Listius rovására ennek: »Vigyázz Magyarország, mert föld alattad ág« sorát. Értelmezése szerint Listius csak a rim kedvéért írt ágat ég helyett. De úgy van jól, a mint Listius írta.

² *Beöthy Zsolt*: A magyar nemzeti irodalom tört. ismertetése. I. Budapest. 1890. 73. l.

³ Nyomtatottat Bécben Cozmerovius Máthe, Chászár Urunk eö Fölsége Udvari könyvnyomatója által, 1653. esztendőben. 2r. (V. ö. *Szabó Károly*: Régi Magyar Könyvtár. I. Budapest. 1879. 869. szám.) Ez a kitünő beosztású, izléses kötet voltaképen két könyv egybekötése, amennyiben külön címmlapja van a Mohácsi Veszedelemnek s ennek bevégezte után a kisebb költeményeknek, melyeket amattól egy üres levél választ el, a lapszámozás pedig újra kezdődik felül. Ezért írhatta, bár nem teljes szabadsággal, *Toldy Ferencz* a következő sorokat: »Seine sämtlichen Werke gab er 1653 zu Wien in zwei Kleinfoliobänden heraus.« (Handbuch der ungrischen Poesie. Pesth und Wien. 1828. I. 66. l.) Foglalata: címmlap és prózai részek 1—8. l., Clades Moh. 1—152. l. Peroratio 153—154. l., egy üres levél után a Reges Hungariae Ab Anno Christi CDI. Ad Annum MDCLII. Ungaricis Rhythmis descripti 1—49. l. Történeti versek 50—58. l. Elmélkedő versek 59—80. l. Laistrom 1—7. l. (Használtuk az Egyetemi Kvt. példányát).

⁴ *Komáromy András*: Adatok Listi László életéhez. (Irodalomtörténeti Közl. 1897. 336. l.)

⁵ V. ö. *Komáromy András*: Listi László élete. Budapest. 1887. U. az: Gróf Listi László életrajza. (Listi László munkái. Budapest. 1891.)

⁶ V. ö. *Ajánlólevelének* végső sorait. (*Komáromy* f. kiadás. 122. l.)

⁷ *Komáromy András* szerint: »... a Mohácsi Veszedelem a maga korában sem igen szerethetett költőjének babérokát, mert egyáltalában nincs benne semmi, a mi abban az időben hatást lett volna képes előidézni.« (Listi László munkái. Budapest, 1891. 26. l.) *Heinrich Gusztáv* így bírálja e nézetet: »Komáromy ok nélkül teszi föl, hogy Listi eposza semmi hatást nem tett... Listi

A könyv *kéziratáról* nincs tudomásunk.

Korára gyakorolt *hatása* alig állapítható meg biztossággal.¹ Mindenesetre felkelté az illetékes körök figyelmét, mert szerzője bizonynyal a Habsburgoknak rendkívül hízelgő kisebb versekért nyeri gyengéd elszóntását, két évvel utóbb, a grófi címet.² De kortársaihoz is eljutott munkája. Így megvolt *Zrinyi Miklósnak*, a költőnek, könyvtárában.³ Az idő megritkítá a könyv példányait és elhomályosítá írója emlékezetét. Így történhetett meg, hogy *Czvittinger Dávid* 1711-ben még nem említi, *Bod Péter* 1766-ban mit sem tud róla, s csak *Horányi Elek* veszi fel 1776-ban írói névtárába.⁴ Ekkor már kezdik forogtatni⁵ és irodalomtörténeti könyveinkben kezdenek róla megemlékezni,⁶ noha érdemén felül való dicséretben soha nem részesítik.⁷

Munkáinak második kiadását *Ürményi József* rendezte sajtó alá 1855-ben az Ujabb Nemzeti Könyvtárban.⁸

A harmadik kiadást *Komáromy András* látta el életrajzi bevezetéssel 1891-ben s adta közre az Olcsó Könyvtárban.⁹

nyelve és verselése, művének ez egyetlen kiváló jelenségei, kétségtelenül sokkal jobb mint a Zrinyié, és tárgya a kornak bizonyosan nagyobb szerűnek tetszett, mint a kis és jelentéktelen Szigetvárnak eleste. Így nagyon lehetséges, hogy a kortársak a „Mohácsi Veszedelmet” többre becsülték mint Zrinyi eposzát « (Egyetemes Philologiai Közlöny. 1892. 51. és 52. l.) *Váczy János* szerint: » . . . hogy Listi műve teljesen hatástalan maradt volna: azt föltenni is bajos«. (Irodalomtörténeti Közl. 1891. 311. l.)

¹) Die Bibliothek des Dichters Nicolaus Zrinyi. Wien. Verlag von S. Kende. 1893. 17. l.

² *Mohácsi Veszedelem*. Peroratio. 5. vsz. (Komáromy-féle kiadás. 482. l.)

³ Az erről szóló oklevelet l. az Irodalomtörténeti Közl. 1897. 341—3. l. Adattár. Közli: *Komáromy András*.

⁴ »Liszthius (Ladislaus) . . . Poeta suae aetatis amoenissimus . . . « *Horányi Elek*. (Memoria Hungarorum. II. Viennae. 1776. 497—499. l. Itt, nemzetiiségének érintése mellett, pusztán könyve tartalmának felsorolása.)

⁵ V. ö. *Récsey Viktor*: Révai Miklós levelei Paintner Mihályhoz. (Irodalomtörténeti Közl. 1896. 221. l. Adattár.)

⁶ »Insignis suae aetatis poeta hungaricus, cuius et operum delineationem vide apud Cl. Horányi Part. II. pag. 497. sequ.« *Wallaszky Pál*. (Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria. Budae. 1808. 220—221. l.)

⁷ A hivatott bírálók közül még legszebben nyilatkozik róla *Toldy Ferencz*: »Liszi's Werke zeugen einerseits von Talent und wissenschaftlicher Bildung, andererseits von Biederkeit der Gesinnungen und Feste des Charakters. (Handbuch der ungrischen Poesie. Pesth und Wien. 1828. 66. l.)

⁸ Köpcsényi és jánosházai báró Listius László költői munkái. Ürményi József által. Pest. 1853. (Ujabb Nemzeti Kvt. II. folyam.)

⁹ Listius László munkái. Életrajzzal bevezette *Komáromy András*. Harmadik kiadás. Budapest. 1891. (Olcsó Kvt. 289. sz., az új sorozatban 761—766. sz.) A következőkben, az adatok ellenőrizhetésének megkönnyítése céljából, mindig ezen kiadás lapjaira hivatkozunk, ezen jelzéssel: Id. kiad.

III. A MOHÁCSI VESZEDELEM FŐFORRÁSA.

A *Mohácsi Veszedelem* tizenhárom részből álló históriás ének.¹ Mindegyik rész átlag száz Balassi-stropha.² Megelőzi két prózai bevezetés,³ befejezi egy verses végszó.⁴ A lap alján és szélén jegyzetek,⁵ hátul név- és tárgymutató.⁶

Tárgya: II. Lajos királynak és haderejének megsemmisülte Mohács mezején Szulimán 1526. évi hadjárata alkalmával.

Feldolgozása azt a benyomást teszi a figyelmes olvasóra, hogy krónika van itt eposi formába öltöztetve. Egy hosszadalmas verses történet, melynek nincs egyetlen hőse.

Az a kérdés merül fel: kitől veszi Listius László a történeti nyers anyagot, milyen szempontokból dolgozza fel, hogyan változtat rajta, nyújt-e ismeretlen, szájhagyományon alapuló vagy talán épen mondai eredetű adatot?⁷ Esetleg lelkiismeretes történelmi nyomozás eredménye-e a munka,⁸ ha már nem poétai mestermű?

Kimondhatjuk, hogy: *leszámítva néhány lényegtelen kihagyást és lényegbe még kevésbé vágó hozzátoldást, bátran olvashatjuk a Mohácsi Veszedelemet Brodarics István latin históriának magyar eredetijeként.* Ugyanis a költői közhelyek úgy keve-

¹ A bevezető prózai részletek után és közvetlenül a legelső versszak előtt álló cím: *Cladis Mohachianae Pars Prima.* (I—XIII.: az 1653. évi kiadás 1—152. l., az *Ürményi* f. kiad. 9—232. hasáb, a *Komáromy* f. kiad. 125—480 l.)

² 1651. évi kiadásban három, *Ürményi* f. és *Komáromy* f. kiadásokban hat sorban írva egy-egy vsz. A részek közül legnagyobb az I., legkisebb a XIII., az előbbi 135, az utóbbi 87 vsz.

³ A *nemes Magyarország statusához ajánlólevél.* (1653. évi kiad. 3—7. l. 2—6. h., *Komáromy* f. kiad. 115—122. l.) Ebben a tulajdonképeni ajánlólevél az egésznek csak utolsó nyolczadrésze, míg a többi azt bizonyítja, hogy a böles több a katonánál. (V. ö. a *Reusnerus*ról írt jegyzet.) *Az olvasóhoz* (1651. évi kiad. 8. l. *Ürményi* f. kiad. 7—8. h. *Komáromy* f. kiad. 123—124. l.) írt ajánlólevél ismétlése az előbbi darab utolsó nyolczadának. *Listius* lendületes prózában *Ürményi* f. kiadás.

⁴ *Peroratio.* (1—12. vsz. 1651. évi kiad. 153—154. l., *Ürményi* f. kiad. 233—236. h. *Komáromy* f. kiad. 481—484. l.)

⁵ A lap alján *forrásmutató*, szélén *tartalommutató* vagy *magyarázó* jegyzetek. a *Komáromy* f. kiadásban mind e három csoport, összesen 259 jegyzet, a lap aljára került. A többi vershez nincs jegyzet.

⁶ *Laistrom*, mely ez könyvben lévő *nevezetéb* dolgoknak *fellatalására igazel.* (1651. évi kiad. 1—7. l.) Jóllehet a kötet végére van csatolva, csak a Mohácsi Veszedelem széljegyzeteit tartalmazza, betűrendben, a költő által használt *Bonfinius* kiadás mintájára.

⁷ V. ö. »Számos adatok elhintvék az egészben, mik közönségesen nem ismeretesek, szájhagyományból vétettek, vagy tán épen mondai eredetűek. *Toldy Ferencz.* (A magyar költészet története. Pest. 1867. 277. l.) »Egy szerencsétlen főúrnak gyöngye munkája áll előttünk, melynek néhány új adat kölcsönöz némi történeti értéket. *Horváth Cyrill.* (A magyar irodalom története. I. Budapest. 1899. 597. l.)

⁸ *Toldy Ferencz*: A magyar nemzeti irodalom története... rövid előadásban. Budapest. 1878. 83. l.

rednek Listius László munkájában a tények tömör folyamatával, mint olaj a vízzel, a miért már első figyelmes olvasásra és a Brodarics-féle latin szöveg megtekintése nélkül is különválasztható a verses ékítő részekről a verses história.¹

Midőn ezzel rámutattunk Listius László főforrására, melyet ő lapalji forrásjegyzeteiben egyetlen egyszer sem említ, ejtsünk néhány szót azon íróról, ki számunkra és Listius részére megörökíté hazánk történelmének az 1526. évhez fűződő szomorú nevezetességű mozzanatát.

A mohácsi csata köré csoportosuló eseményeket valamennyi egykorú vagy közelkorú történetíró között *Brodarics István* tárgyalja legrészletesebben.² Szlavonia szülőtte, ki még Mátyás király uralkodásának utolsó éveiben lát napvilágot.³ A páduai egyetemen tanúl, honnan hazatérvén, mint II. Lajos király kiváló diplomatája tűnik fel, ki különösen a pápai széknél ér el sikert nem egy ízben; megfordúl azután több európai udvarban, hogy a török készülődéseire fölhívja a közfigyelmet. Tevékenysége e helyeken és az ország tanácsában elősegíti emelkedését. Kevéssel a mohácsi csata előtt az ország kancellárja lesz⁴ és szerémi püspök.⁵ Mint a királynak és országnak egyaránt kedves embere, élénk részt vesz az ütközet előtti tanácskozásokban; a nagy napon pedig ott harcol a király oldala mellett.⁶ Megmenekülvén a csatából, a történekről szóló első jelentést ő küldi a pápának Pozsonyból, előbb mintsem Szulimán Budára bevonul.⁷ Rövid lengyelországi tartózkodása után hazatérvén, haláláig legbensőbb embere, bonyolult ügyeiben élesen látó diplomatája lesz I. János királynak, 1536-ban pécsi, 1537-ben váczai püspök. 1539. november 7-én végzi be életét Váczon, egy

¹ Ezért írja már *Toldy Ferencz* az ő kitűnő élelátásával: »... költeményekkel és egyéb mellékművekkel bővített, verselt história inkább e mű, mint epos«. (A magyar költészet története. Pest. 1867. 277. 1.)

² V. ö. De eadem clade narratio Autore Paulo Iovio. (Rerum Memorabilium In Pannonia Sub Turcarum imperatoribus, a capta Constantinopoli usque ad Hanc aetatem nostram, bello, militiaque gestarum... Recensente *Nicolao Reusnero*... Francofurti. 1603. 4r. 47—50. l.) *De clade accepta in Pannonia ad Mogacium, et Ludovicij regis interitu, alia narratio, auctore Ioachino Camerario.* (U. o. 50—54. l.) Továbbá: *De Clade in Campo Mohazi, in qua Ludovicus II. Rex Hungariae et Boemiae occidit, Anno M D. XXVI. Narratio, auctore Stephano Broderico Procancellario.* (U. o. 17—47. l.)

³ »Felső Pannoniának azon részében született, a mely most általában Szlavoniának nevezetik«. *Brodarics* nyilatkozata művében. (*Sambucus* f. Bonfinius-kiadás. Hanoviae. 1606. 758. l. 4—5. sor.)

⁴ »A kancellári tisztelet Brodarics István viselte... bár jó akarat több volt benne, mint tehetség«. *Brodarics* szerény nyilatkozata művében. (*Sambucus* f. id. Bonfinius kiadás. 758. l. 3—7. s.)

⁵ U. ö.: u. o. 758. l. 7—9. s.

⁶ »A király jobbján valának, az esztergomi érsek és a zágrábi püspök... (a zágrábi után a váradi, pécsi, szerémi): *Brodarics, Sambucus* f. id. Bonfinius kiad. 769. l. 49—50. s.)

⁷ V. ö. *Fraknoi Vilmos*: A Hunyadiak és Jagellók kora. (A *Szilágyi* szerk. Milléniumi tört. IV. Budapest. 1896. 508. l.)

becsületes férfiúnak és jeles írónak emlékét hagyván maga után.¹

Jelleme, éles esze, alapos tanultsága, valamint országos állása az események rúgóinak legderekabb ismerőjévé, kornak és személyeknek illetékes bírójává tevék: ítél pedig és tudósít tiszteletreméltó tárgyilagossággal. Munkái közül csak a mohácsi veszedelem leírása ismeretes, melyet I. Zsigmond lengyel királynak, ami I. János királyunk későbbi apósának, felszólítására latin nyelven írt meg Lengyelországban, hol a szerencsétlen ütközet után következő esztendőben már sajtó alól is kikerült.²

Az 1526. évnék ezen megbecsülhetetlen forrását nem feledte az utókor.³ Önállóan is napvilágot látott még,⁴ de különösen a *Zsámboki János-féle Bonfinius-kiadásokban* olvasták, mint tette Listius László is.⁵ Magyarra több ízben fordították.⁶

Brodarics munkáját következőképen tagolhatjuk: II. Lajos családi viszonyainak s az ország főtisztviselőinek jellemzése. Szulimán közeledésének hírére országgyűlés, majd segélyt kereső követések. Magyarország geographiája. Szulimán átkel a Száván, II. Lajos elébe indul, de zászlai alá csak gyér számmal gyűlnek a csapatok. Elesik Pétervárad, mire újból kétségbeesett rendeletek és követések küldetnek mindenfelé. Tolnán gyűlés, Mohácson táborhely. Folytonos, bár tervtelen tanácskozás, melyben a visszavonulást ellenző harci párt győz. A csatarend a mohácsi mezőn. Irtózatos vereséget szenved a magyarság 1526. aug. 29-én. Az elesettek nevei és száma. Török dühöngés Magyarországon: a Duna két partja hamu és romhalmaz. Szulimán elvonul.

Ezen részeket Brodarics a bekezdések igen gyér alkalmazásával, mondhatni egyfolytában, fejezetekre való osztás nélkül beszél el választékos latin prózában.

¹ Életéről s ennek forrásairól I. Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. I. Budapest. 1891. 1347—48. hasáb.

² *Stephanus Brodarics*: De conflictu Hungarorum Cum Turcis ad Mohacz. In lucem edita a Mathia Pyrserio. Cracoviae apud Hieronymum Vietorem, Die XVIII. Mensis Aprilis. Anno Domini MDXXVII. 4r. Említi *Weszpémi*: Pannoniae Luctus. Pozsony. 1799. VII. 1. (*Szabó-Hellebrant*: Régi Magyar Könyvtár. III. 1. Budapest. 1896. 270. szám.)

³ A közelkorúak közül különösen *Istvánffy* használja bőségesen históriája VIII. könyvében. (*Nic. Istvánfi Pannoni* Historiarum de rebus Hungaricis Libri XXXIV. Coloniae Agrippinae. 1622. 115. l. 35. s.-tól a 133. l. 16. s.-ig.)

⁴ *Stephani Broderici* Narratio de Proelio Quo ad Mohatzium anno 1526. Ludovicus Hungariae Rex periit. Cum Commentario Joh. Caspari Khunii. Argentorati. 1688. Sr. 137. 1. (*Szabó Hellebrant*: Régi Magyar Könyvtár. III. 2. 3507. sz.)

⁵ L. erről jegyzetünket alább.

⁶ *Lelthyeyi János* 1795-ben, *Szentpéteri Imre* 1903-ban, a csata leírását *Fraknoi Vilmos* 1896-ban.

IV. LISTIUS ÉS BRODARICS EGYBEVETÉSE.

Listius László Brodarics Istvánnak latin krónikáját fordítá magyar versekben. Mielőtt közölnők végleges eredményeinket ezen fordítás módjáról, pontos egybevetések után közreadjuk arról szóló kimutatásunkat, hogy a Mohácsi Veszedelem egyes énekeiben milyen teret foglal el Brodarics históriája.¹

A taglalatnak dült betű sorai az eddig rendszerint eposinak nevezett cselekvényt tartalmazzák vagyis más szóval Brodarics históriájának verses fordítását. Azon részletek, melyek nincsenek dült betűkkel a taglalatban, hiányzanak Brodarics szövegéből.

PARS PRIMA. 1—135. versszak, 59 jegyzettel.

Ezen I. résznek taglalata: A jó hír dicsérete, melyet tudomány vagy vitézség szerez meg (1—13). A rómaiak diadalmene-tének leírása (14—30). Emlékezetes hősök (31—35). Legdrágább kincs a jó hírnév (36—37). Emlékezés a régi magyar hadi dicsőségre, mely Isten jóvoltából esett (38—46). A hét múzsa (47—57). Vajha gyönyörűségezen zendülne a költő lantja (58—67). Segélykérés a műzsáktól (68—69). A hatalmas Isten próbára teszi terem-ményeit (70—78). Bűnös eleinkre indítá Szulimánt is, ki végiggon-dolja elődei hőstetteit, a maga végtelen erejét, diadalait (79—101). Divánt hirdettet, melyben önérzetes beszédet mond és meghall-gatja vezérei támadó javaslatait (102—122). Szulimán parancsára egybegyülekezik a nagy had (123—133). A verselő sóhaja (134—135).

Az egész szervesen összetétele két gondolatkörnek, melyek elseje klasszikus és bibliai vonatkozások egybeállítását (1—78), másodikika Szulimán felkészülését tartalmazza (79—135). A segélykérés lendületes strophái után (58—69) az a tanítás, hogy Isten csapásaival tesz próbára bennünket (70—78), lényegileg már a második gondolatkör bevezetését képezi. Az előbbiben még külön beillesztett részek az Ajánlólevél eszméinek megverselése (1—37) és a hét múzsa leírása (47—57), mely utóbbi igen kerekded, önálló kis darab, az egyes versszakok végén, Apolló említésével, refrainben végződve!

A *pars prima* előleges toldalék Brodarics históriájához, melynek használata itt nem mutatható ki. Ellenben feltehető, hogy más

¹ A következő kiadást használtuk: Antonii Bonfinii *Rerum Hungaricarum Decades Quator, Cum Dimidia. His accessere Joan. Sambuci Aliquot Appendices ... Hanoviae. MDCVI.* 2r. Ebben a *Clades Mohacziensis Broderithii* 757—774. l. Utánna rövid befejezésül: De Ferdinando Rege: *Samb.* 774—775. l. (V. ö. *Szabó-Hellebrant*: Régi Magyar Könyvtár. III. 1. 1027. sz.) A fenti 1606-os hanaui kiadáson kívül még a következő *Sambucus*-féle Bonfinius-kiadásokban: Basileae. 1568., Francofurti. 1581., Coloniae Agr. 1690. (*Szabó-Hellebrant*: Régi Magyar Könyvtár. III. 1. 570. és 706. sz., III. 2. 3633. sz.)

munkákból szőtte össze első énekét verselőnk. Ezekről az idevágó hatásokról utóbb.

PARS SECUNDA. 1—118. vsz., 16 jegyzettel.¹

Ezen II. résznek taglalata: *II. Lajos király genealogiája (1—12). Dicsérete (13—15). Az ország főtisztviselőinek jellemzése (16—53). Rettenetes veszedelem fenyegeti Magyarországot (54—57). Országgyűlés, majd segílyt kereső követségek Szulimán közeledésének hírére (58—118).*

Megfelel *Brodarics* históriája azon részének, mely a bekezdő, első mondatról: »Regnabat eo tempore, quo Solymanus Hungariam validissimo exercitu est aggressus, anno 1526, Ludovicus, . . . »² az » . . . et ante omnia hostis, quando iam Savi transitu arceri non posset, a Dravi transitu prohibendi«³ mondatvégig terjed. — Az itt megjelölt szöveget 111 versszakban fordítja *Listius*.⁴

Nem használja *Brodarics*ot 7 versszakban. Ezen 7 versszak két betoldást jelöl, melynek azonban mindketteje csak folyománya, költői meghosszabbítása a forrásszövegnek. Az első (13—15) teljesen *Listius* toldása, de classicus vonatkozásai miatt a kevésbé értékesebbekből; a második (54—57) már *Zrínyi* stílusának mutatja hatását. Mint a *Listius*-féle betoldások általában, úgy ezek is teljesen feleslegesek, az események további folyását megakasztják, eposi törvényekkel merőben ellenkednének.

PARS TERTIA. HUNGARIAE DESCRIPTIO. 1—99. vsz., 35 jegyzettel.⁵

Ezen III. résznek taglalata: *A Dunántúl, a Száva és a Tenger mellék, a Felvidék és az Alföld leírása (1—35). Magyarország szépségének és gazdagságának dicsérete után tovább viszi históriáját a verselő (36—39). Erdély leírása (40—45). Nevezetesebb városai (46—53). A Székelység (54—56). Erdély dicsérete (57—61). Mohács környékének és a Szerémségnek leírása után Magyarország gazdagságának dicsőítése (62—99).*

Megfelel folytatólag *Brodarics* históriája azon részének, mely a: »Verum hic locus postulare videtur . . .«⁶ mondatkezdettől a » . . . nos situm eius, ut magis esset conspicuus, oculis legentium subicere ita voluimus,«⁷ mondatvégig terjed. — Az itt megjelölt szöveget 82 versszakban fordítja *Listius*.⁸

¹ Id. kiad. 160—190. l.

² *Sambucus* f. Bonfinius-kiadás. Hanoviae. 1606. 757. l. 1—2. s.

³ U. o. 759. l. 41—42. s.

⁴ Forrásszövegétől való eltérései a következők. Nem szövi versébe *baró Burgius János Antal* nevét, a *morvák* említését egy helyütt és hogy *Lajos király ezen a néven második*. Forrásszövegének ezen kihagyott szavaival szemben nem szöi versébe semmi újságot.

⁵ Id. kiad. 190—215. l.

⁶ *Sambucus* f. Bonfinius-kiadás. Hanoviae. 1606. 759. l. 42—43. s.

⁷ U. o. 761. l. 50—51. s.

⁸ Forrásszövegétől való eltérései a következők. Nem verseli meg a *Caetius, Szombathely, Sz.-Márton, Stridon, Unna, Havasalföld, Szamos, Maros,*

Nem használja Brodaricsot (17) versszakban. Ezen 17 versszak három betoldást jelöl. Az első (36—39) Magyarországnak, a harmadik (57—61) Erdélynek magasztalása classicus vonatkozásokkal; a második (46—53) pedig a fordított szöveghez való folytatólagos toldalék, melyet ifjúkori visszaemlékezés alig írathatott a verselővel; hihetőbb az idegen szöveg után való átírás.

PARS QUARTA. 1—102. vsz., 14 jegyzettel.¹

Ezen IV. résznek taglalata: A világ kezdetétől való négy idő leírása után rátér tárgyára a verselő (1—23). *Szulimán átkel a Száván, a király pedig elindul Budáról csekély haderővel, melyhez eleinte alig csatlakoznak alattvalói és ellentétes rendeletekkel is zavart főemberei; de elesik Pétervárad, mire újból rendeletek s követségek küldetnek mindenfelé (24—102).*

Megfelel folytatólag Brodarics históriája azon részének, mely a: »Rex igitur, ut ad institutum redeamus . . .²« mondatkezdettől az »Idem agere iubetur Nadasdinus apud alios Imperii principes, qui tunc (ut superius dictum est) Spiraee conventum Imperialem habebant«³ mondatig terjed. Az itt megjelölt szöveget 79 versszakban fordítja Listius.⁴

Komárom, Csanád, Títel, Caesar, helvéták, Paks, Baro, Belgrád, Hunyadi és Capistrán neveit, melyek ezen sorrendben olvashatók forrásszövegében; továbbá a Balaton és Fertő számadatait: kivonatosan adja Szerém magasztalását; kihagyja ezen mondatot: »Mert a Duna szomszédságában fekvő és Belgráddhoz közel eső területen, a Száva torkolatáig, hol az a Dunába ömlik, három kiváló tartományt, melyeket mi megyéknek nevezünk — Valkót, Pozsegát és Szerémet — elválasztunk Szlavóniától.« (Sambucus f. id. Bonfinius-kiad. 760. l. 2—5. s.) Forrásszövegének ezen kihagyott szavai, sőt mondatai, mellett, a következő új adatok vannak szöve ezen részbe: *Scythiából származtak a hunnusok vagy magyarok, Esztergom mellett a Duna Garannal megyen nagy zúgással, Pécs a pogány pannonusok nyomdokait mutatja, Sopron Semprótól kapta nevét és a bornak egyik legjobb forrása, Győr őrállója alsó Magyarországnak, a Balaton és Fertő két szép halastó, Polonia sok szép nemességgel tündöklő, a felszél királyunkat uralja, Selmecz s pünces Körmech kevély aranyával, Vácz határos Pesttel, Eger és Kassa a vitézek s nemesek lakóhelye, Szepes tizenhárom városát még Zsigmond adta el, Kalocsának érseksége, Bácsna régisége, Szegednek mezősége nevezetes, a Duna tengerben hűnyik, Szeben a legtekinteteseb szász város, Brassó közsiklán szerzett erősség, a székelyek Altíla ivadékai, Rákos híres, Tolna gazdag, Pécs neve őt szentegyházától, Záttha és Valkó sok lakóval. Mindezen új — különben Brodarics gondolatfonalát éppen nem zavaró — adatok Listius commentáló modorának eredményei.*

¹ Id. kiad. 215—241. l.

² Sambucus f. Bonfinius-kiadás. Hanoviae. 1606. 761. l. 52. s.

³ U. o. 763. l. 48—49. s.

⁴ Forrásszövegétől való eltérései a következők. Nem említi versében Gosztonyi János, Beriszlai Péter, a szepesi gróf és Mezericzki neveit, melyek ezen sorrendben olvashatók forrásszövegében; továbbá az oláh vajda gyanús tanácsát, Thracia védtelen állapotát, a segélykereső követek ágyúk iránt való kérését. De viszont itt is szó versébe forrásszövegben nem olvasható adatokat, nevezetesen: Pétervárad megszállásakor a török rabságba ejti a végek lakóit, a király szeme könnyben fordul, katonát szedjenek az oláh nemzetből is. A forrásszövegben elő nem forduló ezen kis betűzések, mint egyebütt, úgy itt is minden történeti alap nélkül szűkölködnek, szabatosabban szólva vagy a rím vagy a magyarázgatás kedvéért szerepelnek.

Nem használja Brodaricsot 23 versszakban. Ezen 23 versszak egy betoldást (1—23) jelöl, melyben az emberiség négy korszaka van leírva Ovidius után, némi változtatással.

PARS QUINTA. 1—100. vsz., 18 jegyzettel.¹

Ezen V. résznek taglalata: *Tömöri Pál gondot visel a végekre (1—7). Megilleti a jó papot is a fegyver, noha most már beborult a magyar ég (8—14). A Tolnára gyűlt urakat a király haragos beszéddel fedi visszavonásukért, majd Tömöri Pált és Zápolyai Györgyöt vezéreké rendeli, kik aztán Mohács vidékét megszemlélik (15—100).*

Megfelel folytatólag Brodarics históriája azon részének, mely az: »Inter haec Paulus Thomorii...«² mondatkezdettől a »...quos iussu regis ex ulteriori ripa Danubii in citiorem traduxerat, cum exercitu regio coniungendas³ mondatvégig terjed. — Az itt megjelölt szöveget (93) versszakban fordítja Listius.⁴

Nem használja Brodaricsot 7 versszakban. Ezen 7 versszak egy betoldást (8—14) jelöl, mely a verselő egyéni felfogását tükrözi.

PARS SEXTA. 1—(103) vsz., 12 jegyzettel.⁵

Ezen VI. résznek taglalata: *Miután Tömöri Pál a táborhelyet kiszemeli, utánna pedig harcúvágyó vitézeit megnyugtatta, ellenség közeledésének híre érkezik, mely hír a királyi tanácsban zavart idéz elő, jöllehet a segélyt sürgető követségekre több kedvező válasz érkezik, de egyúttal intés is, hogy az ütközetet a hadak teljes egybegyűléseig okvetellenül halasszák (1—103).*

Megfelel folytatólag Brodarics históriája azon részének, mely a: »Loco igitur castrorum cum collega prope Mohacium capto...«⁶ mondatkezdettől az »...eo praesertim rege, qui generis propinquitate ac necessitudine sit longe lateque universum Christianum orbem circumplexus«⁷ mondatvégig terjed. Az itt megjelölt szöveget (103) versszakban fordítja Listius.⁸

Betoldás nincs ezen részben.

PARS SEPTIMA. 1—102. vsz., 8 jegyzettel.⁹

Ezen VII. résznek taglalata: *Sok tanácskozás és beszéd után végre harcot határoznak, de Perényi Ferencz váradi püspök*

¹ Id. kiad. 241—266. l.

² *Sambucus* f. Bonfinius-kiadás. 763. l. 49—50 s.

³ U. o. 765. l. 37—39. s.

⁴ Forrásszövegétől való *eltérései* a következők. Nem említi versében a *Szondi ifjak vezéri képességét* és két hadi *számadatot*, továbbá, hogy *Gnonszki feles táborverő volt*. Ellenben nem található forrásszövegében *Perényi Györgynek ajánlatása a vezérségre*, kit ő a Szondiak helyett említ.

⁵ Id. kiad. 266—292. l.

⁶ *Sambucus* f. Bonfinius-kiadás. Hańoviae. 1606. 765. l. 35. s.

⁷ U. o. 766. l. 53—54. s.

⁸ Forrásszövegétől nincsen egyetlen *eltérés* sem. Megverseli minden szavát és gondolatát, új adatot nem sző versébe.

⁹ Id. kiad. 292—318. l.

szomorú jóslatot mond (1—96). Elmélkedés az elmondottakon s a balszerencse csapásain (97—102).

Megfelel folytatólag *Brodarics* históriája azon részének, mely a: »Haec cum cancellarius...«¹ mondatkezdettől az »... in quo utinam ille falsus fuisset vates«² mondatvégig terjed. — Az itt megjelölt szöveget (96) versszakban fordítja *Listius*.³

Nem használja *Brodarics*ot 6 versszakban. Ezen 6 versszak egy betoldást (97—102). jelöl, melyben a verselő elmélkedő tanítósokat fűz az elmondottakhoz.

PARS OCTAVA. 1—104. vsz., 14 jegyzettel.⁴

Ezen VIII. résznek taglalata: *Kesergés a régi magyar dicsőség eltűnte és a szerencse állhatatlansága miatt (1—24.) A magyar vitézek harcúvágya (25—34.) Felzajdulnak Tömöri csillapító beszédére (35—45.) A csapatokat összevonják Mohács mezején (46—67.) A táborba érkező vitézek leírása (68—75.) II. Lajost három főúr örzi (76—104.)*

Megfelel folytatólag *Brodarics* históriája azon részének, mely a: »Sed erunt fortasse, qui...«⁵ mondatkezdettől a »... qui bus rex, si ita necessitas postulasset, in evadendo uteretur«⁶ mondatvégig terjed. — Az itt megjelölt szöveget (61) versszakban fordítja *Listius*.⁷

Nem használja *Brodarics*ot 43 versszakban. Ezen 43 versszak három betoldást jelöl. Az első (1—24) az előző ének bölcselkedéseinek folytatása; a második (35—45) és harmadik (68—75) költői kibővítése a szövegnek.

PARS NONA. 1—100. vsz., 18 jegyzettel.⁸

Ezen IX. résznek taglalata: *Isten irányozza forgandó szerencsénket, mely szülője minden földi nagyságnak, így a dicséretre érdemes magyar nemességnek is, mely utóbbihoz fűzött gondolatait egybekapcsolván a verselő I. Ulászló dicséretével, áttér históriájára (1—18). Hadirendbe állítják a csapatokat (19—42). A királyi dandár dicsérete (43—57). Magasztalása a királynak, ki köré sorakoznak az ország főemberei (58—96). Tábori kép (97—100.)*

Megfelel folytatólag *Brodarics* históriája azon részének, mely a: »Sed ut ad rationem disponendae aciei redeamus, ...«⁹ mon-

¹ *Sambucus f.* Bonfinius-kiadás. Hanoviae. 1606. 766. l. 54—55. s.

² U. o. 768. l. 11. s.

³ Forrásszövegének egyetlen betűjét sem hagyja ki és annak elbeszélését csak egy új adattal tarkítja versében, midőn az ellenség hadi erejének számadatairól ír.

⁴ Id. kiad. 318—344. l.

⁵ *Sambucus f.* Bonfinius-kiadás. Hanoviae. 1606. 768. l. 11. s.

⁶ U. o. 769. l. 15—16. s.

⁷ Forrásszövegétől való eltérései a következők. Kihagyja verséből *Tahinak János* nevét, *Erdődi Simon* nevét s hogy az utóbbi *Erdődy Péter leslvére* volt; eltér még a szövegtől két számadat. Ujat nem olvasunk e rész *Brodarics* szövegének megfelelő részletében.

⁸ Id. kiad. 344—369. l.

⁹ *Sambucus f.* Bonfinius-kiadás. Hanoviae. 1606. 769. l. 16. s.

datkezdettől az »... erant illi tres, quibus tutelam regii corporis commissam fuisse diximus«¹ mondatvégig terjed. Az itt megjelölt szöveget 63 versszakban fordítja *Listius*.²

Nem használja Brodaricsot 37 versszakban. Ezen 37 versszak három betoldást jelöl. Az első (1—18) megismétlése a verselő kedves gondolatkörének; a második (43—57) és harmadik (97—100) történeti vonatkozásokkal elegyített mozgalmas leíró részlet.

PARS DECIMA. 1—106. vsz., 14 jegyzettel.³

Ezen X. résznek taglalata: *Forgandó a szerencse s minden nagyságnak véget vet a halál; bűneinkért pedig kegyetlenül sújtott az Isten (1—24). Miközben II. Lajos király körüljárja táborát, a nádor buzdító beszédet intéz a vitézekhez, kik a támadást türelmetlenül várják, de mivel a török nem közeleg, ők indulnak az ütközetre (25—106).*

Megfelel folytatólag Brodarics históriája azon részének, mely a: »Locus, ubi acies fuit instructa...«⁴ mondatkezdettől a »... Jesu Salvatoris nomen invocantium de more«⁵ mondatvégig terjed. — Az itt megjelölt szöveget (82) versszakban fordítja *Listius*.⁶

Nem használja Brodaricsot 24 versszakban. Ezen 24 versszak egy betoldást (1—24.) jelöl és a verselő tanító irányának folyománya.

PARS UNDECIMA. 1—119. vsz., 20 jegyzettel.⁷

Ezen XI. résznek taglalata: A magyarok hadi könyörgése és a törökök áldozata (1—26). *Összezsapnak (27—33). A csatázók dühének leírása (34—38). Az előrenyomuló magyarok között rettenetes zavar támad, melyben eltűnik a király is (39—70). Isten büntetéseül a szerencse állhatatlansága okozta e gyászt (71—76.) Igazságtalanul okolja némely irigy író a király veszéseért menekülő alattvalóit (77—108.) Kesergés a mohácsi veszteségen (109—119.)*

Megfelel folytatólag Brodarics históriája azon részének, mely az: »Et eodem tempore, vidimus ingentem copiarum hostilium vim...«⁸ mondatkezdettől az »... et plena essent omnia eorum, qui in castra remanserant cadaveribus«⁹ mondatvégig terjed. —

¹ U. o. 770. I. 11—12. s.

² Forrásszövegétől való *eltérései* a következők. Nem verseli meg a *Lénárt, Korlátközi Péter, István* és *Gaspár* neveket, melyeket Brodarics fenti szövegének megfelelő helyein olvashatunk; továbbá a lengyel Trepkát *csenek* írja. Ezen kihagyásokkal szemben, hozzátoldás nincsen a forrásszöveg adataihoz.

³ Id. kiad. 370—396. I.

⁴ *Sambucus* f. Bonfinius-kiadás. Hanoviae. 1606. 770. I. 12. s.

⁵ U. o. 771. I. 17—18. s.

⁶ Forrásszövegétől annyiban *tér el*, hogy *basa Hasszán* nevét említi.

⁷ Id. kiad. 397—426. I.

⁸ *Sambucus* f. Bonfinius-kiad. Hanoviae. 1606. 771. I. 18. s.

⁹ U. o. 772. I. 23—24. s.

Az itt megjelölt szöveget (71) versszakban fordítja Listius.¹ Nem használja Brodaricsot 48^v versszakban. Ezen 48 versszak négy betoldást jelöl. Az első (1—26) tájékoztatni igyekezik némileg az ellenségről is; a második (34—38) a forrásszöveg kibővítése; a harmadik (71—76) és negyedik (109—119) elégi-kus keseregés az elmondottakon.

PARS DUODECIMA. 1—125. vsz. 25 jegyzettel.²

Ezen XII. résznek taglalata: a rómaiak hét győzelmi koronájának előszámlálása, mely méltó, hogy következze Lajos királyunkra, kit vitézeivel együtt megdicsőít az égben a Boldogságos Szűz; a szerencse forgandóságának említése után további verselésre buzdítja magát a költő (1—57). *A király Csiliche falu megáradt erébe fült, de kivüle még számos jeles ember is elesett* (58—97). A költő magasztalja a hazáért meghaltakat (98—107). *Pogányságnak iszonyú dúlása Magyarországon* (108—125).

Megfelel folytatólag Brodarics históriája azon részének, mely a: »Hostes visa nostrorum fuga, vel fraudem subesse rati vel...«³ mondatkezdettől a »... cuius tamen arx, et nobilissimum templum, quod in arce est, remansit intactum«⁴ mondatvégig terjed. — Az itt megjelölt szöveget (58) versszakban fordítja Listius.⁵

Nem használja Brodaricsot 67^v versszakban. Ez a 67 versszak két betoldást jelöl. Az első (1—57.) élénk bizonyosága a verselő igyekezetének, melylyel munkáját erőszakos kitérésekkel is igyekezik nyújtottabbá tenni; a második (98—107.) szintén ilyen beékelten pihenőhely a cselekvény folyásába.

PARS DECIMA TERTIA. 1—87. vsz., 12 jegyzettel.⁶

Ezen XIII. résznek taglalata: *Megkésnek egyes közelgő segéd-seregek* (1—12). *Forgó szerencsénk csalárdésége okozta, hogy szép földünk pogány kézre jutott* (13—15). *A királyné a remhírré Pozsony felé fut, míg a szultán Budáról küldi szét pusztító hadait* (16—46). Egy harczon tette tönkre Magyarországot a ravasz szerencse (47—49). *Irtózatossá dúlás folyik a Duna két partján* (50—59). Ennek leírása (60—70). *Végtére kivonul Szulimán* (71—75). Bosszúállásért való fohászok az igazságos Istenhez, ki megfizet majdan a pusztítónak (76—87).

Megfelel folytatólag Brodarics históriája azon részének, mely a: »Dum haec agerentur, iam Vayvoda circa Zegeginum erat...«⁷

¹ Forrásszövegétől való *eltérése* annyi, hogy *Mehmet s Reszman* nevét említi.

² Id. kiad. 426—458. l.

³ *Sambucus* f. Bonfinius-kiadás. Hanoviae. 1606. 772. l. 24—25. s.

⁴ U. o. 773. 26—27. s.

⁵ Forrásszövegétől való *eltérései* a következők. Nem említi versében a *Pileczky, Maciejovszky, Frangepán gróf, István, György, Aczél István és István* neveket, melyek a Brodarics-féle fenti szöveg megfelelő helyein előfordúlnak. Új adatai két *előnév* beillesztésében és *Kadilecher* említésében nyilvánulnak.

⁶ Id. kiad. 459—480. l.

⁷ *Sambucus* f. Bonfinius-kiadás. 773. l. 27—28. s.

mondathoz tartozó a Brodarics-féle szöveget befejező »... domum est reversus«¹ mondatvégig terjed. — Az itt megjelölt szöveget 58 versszakban fordítja Listius.²

Nem használja Brodaricsot 29 versszakban. Ezen 29 versszak négy betoldást jelöl. Az első (13—15) és második (47—49) ismétlése a balszerencséről eddig írott soroknak; a harmadik (60—70) a forrásszöveg költői kibővítése; a negyedik (76—87) ódai lendületű könyörgés.

V. LISTIUS FORRÁSHASZNÁLATÁNAK MÓDJA.

Kijelöltük Listiusnak és Brodaricsnak egymást fedő helyeit, illetőleg különválasztottuk a latin krónika magyar verses fordításától a közbeiktatott felesleges részeket.³ Eltekintünk most ez utóbbiakról és egyedül azt vizsgáljuk: *mint járt el Listius forrása használatában*. Azaz csakugyan fordítás-e munkája vagy pedig kútfőforgatáson alapuló verses krónika, esetleg önálló költői termék-e, talán epos, mint még mai napig állítják néhányan?

Mutassuk be Listius forráshasználatának módját *párhuzamokban*. E célból válogatás nélkül iktathatjuk ide Brodarics szövegének bármelyik részét és igen könnyen mellékereshetjük a Mohácsi Veszedelem megfelelő versszakait.

»Azon napon, melyen Budáról elindulánk, Sárkány Ambrus kastélyához érkeztünk, mely két mérföldnyi távol van Budától. Érd a neve e helynek, hol a király legkedvesebb és legjobb lovát elveszté, a mely hirtelen támadt betegségben ment tönkre: a melyért hihetetlen fájdalom gyötré a királyt. Ezt sokan

»A mely nap indula, s király megmozdult. Két mérfölddel Budától, [dula, Sárkány Ambrushoz, Erd nevű falu. Juta egész hadastól, [hoz, Itt letelepedék, s várja, míg mozgódék, Ur s nemesség házatól.

Legfőbbik lova (mert e vala java, Király lovai között)

¹ U. o. 774. l. 25—26. s.

² Forrásszövegétől való *eltérései* a következők. Nem verseli meg a forrásszövegben előforduló György nevet, valamint a Marótnál küzdött magyarok *számadatait*; Hauszer és Máté nevet ír továbbá a szöveg Neuhaus és András nevei helyett. Nem fordul elő forrásszövegében az általa említett királyi öli *ajulás*, továbbá, hogy Marót *szigetben van*.

³ Ezek szerint a Mohácsi Veszedelem tizenkét részében (2—13.) Brodarics szövegéből 957. vsz.-ot készit Listius. Ezzel szemben Brodaricstól kevésbé függő versszak csak 308 van ezen tizenkét énekben. Ha pedig még az első ének is idevesszük, összesen 443 vsz. Ámde ez a 443 vsz. szintén csak kis részében önálló munkája Listiusnak. Nagyonbbrészt Brodarics szövegének kibővítése elmékedésekkel, tanulságokkal. Esetleg más író megfelelő eszméinek átvétele, sőt egyenes fordítása is. Mint a következőkből kiderül majd, a mely szerint végeredményben: Brodarics után 957, más források nyomán és eszméinek felhasználásával 304, tartalmilag és kifejezésekben is lehetőleg függetlenül, ámbár főforrása szövegének igen erős hatása alatt, 139 vsz.-ot dolgozott Listius. Ehhez a peroratiót és a két bevezető prózai részt.

kedvezőtlen előjelnek vették. Miután a király egy-két napig időzött, de közben senki nem érkezett hozzá, melylyel idejött, azon csapatocskával vonult tovább az Ercsi nevezetű szomszéd faluba.«¹

»Miután pedig Báltán mindnyájan összejöttek s elérkezett az ideje annak (minek eddigi halasztása is nagy kárral és hátránnyal járt), hogy t. i. vezért helyezzenek a sereg élére: a király ez iránt előre kitudván mindenkinek véleményét és szavazatát, mivel úgy látszott, hogy a nagy többség szavazata a barát felé fog hajolni: őt jelölte ki György szepesi gróffal, a vajda testvérével együtt az egész sereg fővezéréül, jóllehet a fővezérek kijelölését, különösen a barátét, nem mindenki helyeslé, sőt sokaknak ez igen nehezebbre esett: kiket utóbb mégis legjobban láttunk engedelmeskedni a vezérek szavának.«²

Itt megbetegüle s e helyben meg-
Ilyen kis idő között, [dögle,
Mely dolog királynak, s egész udva-
Bánátjára érkezett: [rának,

Sokan jövendőlték s gonosz sorsnak
E dolog történetit, [vélték,
A király lovának, s kedves marhá-
Ily hirtelen esetit, [jának,
Bálnak is itélték s következőt vél-
Szerencse kimenetit. [ték,

Itt egynehány napot, ne mondjam hó-
Mulata hadaival, [hónapot
Várja, ha jó népség, s hadbéliségség,
Teljes kívánságával,
Elébb ballagtata, senkit hogy nem
Megmondott táborával. [lata,

Ercsi falujában, s ennek határában,
Telepíté hadait . . .¹

»De midőn Batthára, s parancsolat-
Királynak mind gyűlnének [jára,
A magyar nemzetség, s együtt a
Azon helyre jönének [nemesség,
Szükség volt immáron, török a hatá-
Hogy jövendőt néznének. [ron,

Legnagyobb híja volt, noha had
A király táborának, [együtt volt,
Szükség hogy tétessék, s köztiük
Egyik generalisnak, [emeltessék
A ki parancsoljon, rendet s törvényt
Mind az egész hadaknak. [szabjon,

A király csak titkon, ily derekas
Mindentől tudakozék, [okon,
Külön külön mindent, a ki hozzá
Fogta s úgy kérdezék, [bement,
Kinek mi tetszenék, vagy jónak lát-
Csak magán értekezék. [szanék,

Látá, hogy mindennek, s mind egész
Szeme Tömörre néz, [seregnek

¹ *Brodaricus* (Sambucus f. Bonfinius kiad. Hanoviae. 1606. 762. l. 44. s.-tól) a 762. l. 48. s.-ig) *Listius*: IV. 52—55. vsz. (Id. kiad. 228—229. l.).

² *Brodaricus* (Id. kiad. 764. l. 49. s.-tól a 765. l. 2. s.-ig.) *Listius*: V. 61—68. vsz. (Id. kiad. 256—258. l.).

Vitéz erőssége, s merész vitézsége,
 Hogy mindezeknél nádméz,
 A király sem bánja, hűségét jól
 S őtet nevezni is kész. [látja,

Tömöri Pál egyik, a ki választatik,
 Királytól generális,
 Társul neki hagyják, közönséggel
 Zápolyai Györgyöt is; [mondják,
 Vitéz mind a kettő és elővehető,
 Akármely hadakban is.

Nehezen szenvedék, elsöben hogy kez-
 Tisztek szerént rendelni, [dék,
 Némelyek urak közt, kiket keménység
 Hogy kezde parancsolni, [veszt
 Leginkább barátinak, mint Tömöri
 Hagyását végbevinni. [Pálnak,

Sokan neheztelék, hogy őtet emelék,
 E tisztí méltóságban,
 Kiki bízik vala, s magát hányja vala,
 Kincses uraságában,
 Örömesben mástól, hogysem papi
 Hallgatnának az harcban [úrtól

De letelepedék s hamar csendesedék,
 Ez a visszavonás is,
 Nem tarta sokáig, de kevés óráig,
 Ez a kis villongás is,
 Szófogadók lőnek, és mind engedé-
 Parancsolatjának is. «² [nek,

Ott is híven követi Brodaricsot, hol ez a maga egyéni néze-
 teit, véleményét adja elő.

»Mi volt erre vonatkozólag az
 ellenség szándéka, erről nincsen nekem
 tudomásom. Bizonyos, hogy egész
 nap feszült várakozásban tartott
 bennünket.«¹

»Végre mi volt, s legyen, ítéletet te-
 Elmém azt nem tudhatja, [gyen,
 Mert isten sziveket, s egyedül veséket,
 Emberben vizsgálhatja,
 Hogy ránk fente fogát, s vette halál
 Minden azt gondolhatja; [horgát,

Csaknem mind napestig, s Hesperus
 Voltak várakodásban, [költéig,

¹ Brodarics (Id. kiad. 770. l. 47. s.-tól a 48. s.-ig) Listius: X. 71—73.
 vsz. (Id. kiad. 387—388. l.).

A következőtől, s rettenetességtől,
 Testek izzadásában,
 Az elmék fáradtak, s verejték csur-
 Orczáikról táborban; [gottak

Ilyen nagy kétségben, és vélekedés-
 Hadaink hogy állanak, [ben
 Ki egyet, s ki mást mond, megfejteti
 Mert ők várocodának, [azt gond,
 Mi oka lehetett, s mulatást tehetett,
 Nem tudhaták dolgoknak.«¹

»Nincs elég erőm ahhoz, hogy
 azon éjnek és a következő napok-
 nak veszedelmét fessek.«¹

»E veszedelemnek, s e szörnyűségé
 Versbe foglalására, [nek
 Török rablásának, s nagy pusztítá-
 Előszámlálására, [sának,
 Kivel az harc után, azon éjjel aztán,
 Rohant a magyarságra.

Elég én nem vagyok, s inkább békét
 Mert halhatatlan dolog, [hagyok;
 A ki országunkban, s mi édes hazánk-
 Pogányság miatt forog, [ban,
 Istennek ostora, s soknak véghatára,
 Ez az ártalmas horog!«¹

Ezen párhuzamos mutatványok egyúttal jó tájékoztatói a Listius-féle bőbeszédűségnek is, melylyel Brodarics egy-egy gondolatát körülírja. Bámulatosan ragaszkodik ő, bőbeszédűsége mellett is, forrásszövege gondolatfonalához, minden egyes kifejezéséhez munkájának egész terjedelmén keresztül. Műérzéke igen fejletlen. Legérdekesebb erre nézve az a részlet, hol Brodaricsnak egy polemikus helyét fordítja versekben, tehát egy olyan történelmi részletet, melyet költőileg feldolgozni nem lehet, átültetni a képtelenséggel határos.

»Úgy vélem, annál nehezebb szív-
 vel kell elviselnünk, hogy valaki
 egy erről tartott beszédében (ha
 ugyan beszédnek lehet azt nevezni)
 hamisan azzal merészkedik vádolni
 bennünket, hogy cserben hagytuk
 a királyt . . . De ugyanaz a híres
 történetíró, a ki ezt írja és a ki

»Szívem sérelmével, s mondom bús
 Ki magyar szenvedheti, [elmével,
 Méltatlan gyalázzák, s nemzetünk'
 Bizonynyal elhiheti, [alázzák,
 Sokan gyanúperrel, s nyelveknek
 Sebesítik, vélheti; [tőrivel,

¹ Brodarics (Id. kiad. 773. l. 19. s.-tól a 20. s.-ig) Listius: XII. 115—116. vsz. (Id. kiad. 456. l.)

annyi bűnt tulajdonít nemzetünknek, ennek a csatavesztésnek történetét is úgy írta meg, hogy én resteltem az ő szemérmetlen merészségét, melylyel egy előtte teljesen ismeretlen dolgot nyilvánosságra bocsát. De térjünk vissza tárgyunkra. A király serege . . .¹

Ugyanazt kiáltják, s nemzetünket Király elhagyóinak, [mondják; Szabad akarattal, és elszánt szán-Való ott rontóinak [dékkal Lajos életének, s hazánk czímerének Nyakaszakasztóinak.

De maguk megcsalják, s nem igazán Távul az igazságtól, [vallják, Nyelveknek fulánki, szájoknak Fajzott a viperától [ajaki, Mint az ég a földtől, távul mélysé- Oly messze valóságtól. [gétől,

A mely dolog indult, és hírekre Nem egyéb csak irigység, [bódult, Nemzetünkön való, hamisságból álló, Rágalmazó kisebbség, De a szép napfényen, s tiszta arany Nem fog rozsdá s sötétség. . . [szinén

Nagy szemtelenségnek, s mondhatom Homályban a mely dolog [véteknek, Ember kiről kétes, gyakran esik A mely homályban forog, [vétés, Azt bizonynyal mondja, s igazságnak Melyben köz hir csak bolyog. [vallja,

Ez az író jámbor, mint s hogy volt a Még azt is nem értette, [tábor, Még is ily nagy, s nyilván vétket ránk Hirünk kisebbítette, [hárítván, Nagy orczátlansággal, s nem is igaz- Balt igaznak hirdette; [sággal

Szemérem embernek, leginkább ilyen- Kik históriát írnak, [nek, Esméretlen dolgot, ki homályban Nyomtatásra bocsátnak; [bolygott, Régi eleinket, s ő utánok minket Helyetlen rágalmaznak.

A maradjon abban; hogy históriám- Tovább szükség ballagjak, [ban

¹ *Brodarics*. (Id. kiad. 772. l. 2. s.-tól a 11. s.-ig.) *Listius*: XI. 83—86. és 91—94. vsz. (Id. kiad. 417—420. l.)

Utolsó vesztéről, s szörnyű esetéről
Nemzetünknek hogy szóljak,
Int elkezdett dolgom, legyen arra
Feleljek rythmusimnak: [gondom

A király hadai, . . . «⁵

Így állíthatnók párhuzamba Brodarics és Listius egymást teljesen fedő szövegeit, mert az utóbbi forráshasználatának módja mindenütt megfelel a fenti párhuzamoknak. Azaz: *több-kevesebb bőbeszédűséggel végrehajtott, de lényegében teljesen hű verses fordítása Brodarics latin történeti prózájának.*¹

Ebből a meghatározásból egyes olyan *principiumok* következnek, melyeket a Mohácsi Veszedelem minden következő bírálójának szem előtt kell tartania. Nevezetesen, hogy Listius munkája nem epos és nem is önálló költői termék, sőt még csak nem is olyan históriás ének, a minőre az önálló ítéletű Tinódi Sebestyén nyújtott tiszteletreméltó példákat, melyeknek mindegyike kútfőszámba mehet. A Mohácsi Veszedelemet nem fogjuk forrásul használni és távolról sem keresünk benne új adatokat, hagyományos, esetleg mondai részleteket. Mivel pedig érdemleges részében fordítás, következik, hogy nem bírálhatók benne a korszerűség, a hősök, a cselekvény mozzanatainak felépítése, az epizódok minemősége és a külső-belső jellemzés egyoldalúságai. Ez ugyanis Brodarics bírálatát jelentené, még pedig igen helytelen bírálatát, mert mások a versnek és mások a históriai monographiának követelményei.

A hosszadalmasabb kifejezőmód, terjengősebb előadás, a commentálásnak classicus és bibliai magyarázatokkal való sokoldalúsága, igen sok helyütt szembeötlő. A versalak is hozzájárul, hogy az előadás valóságos gondolatrythmusokban hömpölyögjön tova. Ritkán akad eltérés ettől a bővebbként járó beszédőtől, ellenben csaknem mindenütt jelen van az eredeti szöveg stílárís kiczifrázása. Kihagyás és hozzátoldás legtöbb van még a III. részben, de itt is kiténik az átültetés szolgálai volta, valamint az, hogy *Listius kitűnően értette, mint kell sok szóval keveset mondani.* Pedig, ha máshol nem, úgy ezen geographiai részben adhatta volna számos jelét minden téren való tájékozódottságának. Ám azt tapasztaljuk, hogy *művelődéstörténeti* tudásunk még az ő egész munkájának vonatkozásaiból is csak végtelen gyéren gyarapodik.²

¹ Listius is írja, hogy »versbe foglal«: XII. 115. vsz. (Id. kiad. 456. l.)

² *Művelődéstörténeti* terjedelmesebb, jóllehet igen halvány, vonatkozások, a közbeiktatott részek következő helyein: III. 46—53. vsz. (Id. kiad. 202—203. l.) V. 8—14. vsz. (U. o. 243—244. l.), VIII. 31. vsz. (U. o. 326. l.), VIII. 68—75. vsz. (U. o. 335—337. l.), IX. 43—57. vsz. (U. o. 355—358. l.), X. 97—100. vsz. (U. o. 368—369. l.), XI. 34—38. vsz. (U. o. 405—406. l.), XII. 60—70. vsz. (U. o. 474—476. l.) Ezek mellett a Brodarics-féle szövegben elő nem forduló vonatkozások — új adatok — az illető helyeken közöive.

DR. PINTÉR JENŐ.

A PANÇATANTRAM ÉS EGYIK MAGYAR SZÁRMAZÉKA.

1.

A PANÇATANTRAM RECENSIÓI.

A nitiçastrammal párhuzamosan,¹ de lényegük miatt is hosszabb fejlődés eredményeiként jöttek létre azok az állatmesék, a melyek az ind irodalomnak még ma sem eléggé ismert, jelentékeny részét teszik.² Ne érintsük most azt a sokat vitatott kérdést, hogy mennyi közül van egymáshoz a keleti és a nyugati állatmeséknek, — hiszen *Pillet* legújában, végre, a középúthoz akar közeledni,³ — hanem lépünk mindjárt arra a pontra, mikor az ind állatmesék már kétségbevonhatatlanul keleti fejlődés alapján vannak, olyannyira, hogy a bennük esetleg előforduló európainak látszó motívum későbbi hatásnak tulajdonítható.⁴ Ezt a pontot legkésőbb a VI. században Kr. u. már biztosan elérte az ind állatmese. *Benfey*⁵

¹ *Benfey* hajlandó a Pançatantramot magát is nitiçastramból származtatni. Alább idézendő művében ugyanis így ír: »Was den umfang des werkes betrifft, so ergab sich, dass es ursprünglich nicht aus fünf büchern bestand, sondern aus 11—13 abschnitten«. (Később, a szír kiadás bevezetésében 13-at állapít meg.) »Die gestalt dieser abschnitte ergab sich als sehr verschieden von denjenigen, welche uns in dem heutigen Panchatantra entgegentritt. Diese setzten sicherlich unter der hülle einer fabel eine lehre der niti auseinander. Der zweck des ursprünglichen werkes war ein »fürstenspiegel«. Daraus folgt, meiner annahme nach, dass der am schluss des werkes erscheinende titel nitiçastra der des alten Werkes gewesen sei«.

² L. *Albrecht Weber*, Akademische vorlesungen über indische literaturgeschichte. Zweite, vermehrte auflage. Berlin, Ferdinand Dümmlers verlagsbuchhandlung (Harrwitz und Gossmann) 1876.

³ L. *Alfréd Pillet*, Das fableau von den »trois bossus ménestrels« und verwandte erzählungen früher und später zeit. Halle a. S., Niemeyer, 1901.

⁴ Ilyen a Pançatantramban az egyik sakál (धृव) karakterisztikuma, a melyben *Benfey* az európai állatmesék rókájáét látja.

⁵ Panchatantra. Fünf bücher indischer fabeln, märchen und erzählungen. Aus dem sanskrit übersetzt, mit einleitung und anmerkungen von *Theodor Benfey*. 1859. Erster teil. Einleitung: Über das indische grundwerk und dessen ausflüsse, sowie über die quellen und verbreitung des inhalts derselben.

tudniillik erre az időre teszi a legrégebb keretes mesegyűjtemény, a Pančatantram keletkezésének végső határpontját.¹ Tudvalevőleg kevés mű van a világirodalomban, a melynek akkora hatása volt az európai művelődésre, mint ennek a buddhista eredetű munkának,² a melynek nyomát hosszú századok irodalma mutatja és a mely még ma is jelentős részt alkot epikai, különösen meseköltészetünkben.

Benfey abban a zseniális bevezetésben, amelyet a Pančatantram német fordításához, majd pedig szír szöveg-kiadásához³ írt, megjelölte ennek a, tudtunkkal első, ind mesegyűjteménynek a vándorútját Európába.⁴ És ennek a munkának, meg későbbi kutatásoknak alapján *Marcus Landau*⁵ ügyes táblázaton állította össze a mesegyűjtemény elterjedtségét. Nem új dolog tehát, hogy eddig a keleti recenziókon kívül ismerjük már a Pančatantram görög, spanyol, német, dán, angol, latin, olasz, ó-szláv, francia, török, holland és cseh származékait. *Beöthy Zsolt* már hosszú évek előtt figyelmeztetett »Bidpáj meséinek« magyar fordításaira is.⁶ A legkiválóbb magyar folkloristák egyike, *Katona Lajos*, szintén utalt már rá.⁷ Beöthy kissé bővebben is foglalkozott ezekkel. Vizsgálódásai azonban, mivel tárgyát nem érintették közelebről, csak külső adatokra szorítkoztak.

Megállapítja, hogy a Pančatantramnak három magyar fordí-

¹ »Als grenzen der entstehung des werkes haben wir etwa das zweite jahrhundert vor Chr. und das sechste nach Chr., eine bestimmung, welche so weitschichtig ist, dass sie fast kaum noch für eine solche gelten kann«. — *Benfey*, *Pantschatantra*. I.

² »Es stellte sich mit unzweifelhafter gewissheit heraus, dass es ein ursprünglich buddhistisches werk war. Dies folgte insbesondere aus der glänzenden entdeckung des grossen sinologen, *Stan. Julien*, welcher in zwei chinesischen encyclopädien eine grosse Anzahl indischer fabeln aufgefunden hat, die gerade zu unserm *Pantschatantra* in sehr naher beziehung stehn«. Ú. ott.

³ *Gustav Bickell*, *Kalilag und Damrag*. Alte, syrische übersetzung des indischen fürstenspiegels. Text und deutsche übersetzung. Mit einer einleitung von *Theodor Benfey*, Leipzig, 1876.

⁴ *Budenz József* így jellemzi Benfeynek ezt a teóriáját: »Benfey kifejtette, hogy nyerte a *Pantschatantra* az ind irodalmon belül lassankint a mai alakját; hogy terjedt annak mulattatva oktató tartalma át a szomszéd keleti irodalmakba, útközben az előadás részleteiben más-más ruhát öltvén; mily különös útjai voltak a mesevándorlásnak, míg végre Nyugat-Európában megállapodott, melynek népei nagyrészben abból meritették mesekincsök anyagát. Ezzel megmutatta a meglepett tudós világnak, hogy lehet és kell a mesét is tárgyalni tudományosan«. (Emlékbeszéd *Benfey Tivadar*, a M. Tud. Akadémia külső tagja felett. Budapest, a M. Tud. Akadémia kiadása, 1887.)

⁵ *L. Dr. Marcus Landau*, *Die quellen des Dekameron*. Zweite Auflage. Stuttgart, J. Scheible's Verlagsbuchhandlung, 1884.

⁶ *L. Beöthy Zsolt*, *A magyar széppróza története*. Budapest. A Magy. Tud. Akadémia kiadása. I. kötet.

⁷ Egyetemi előadásaiiban. 1903—1904. 2. félév. *Katona Lajos* úr volt szíves figyelmünket erre a tárgyra fölhívni és további útbaigazításaival bennünket segíteni. Fogadja érte ez úton is hálás köszönetünket.

tása van¹: *Rozsnyai Dávidé*, a XVII. század végéről («Horologium Turcicum». Kézirat a Magyar Nemzeti Múzeumban), *Báji Patay Sámuelé*, a mely 1781-ben és *Zoltán Jánosé*, a mely két évre rá, 1783-ban jelent meg.

Az elsőről nézetünk szerint valószínű, hogy az az 1540-ben megjelent török fordításnak (Humâyun Nâme) átültetése és így Huszain Vaiz fordításának (1494.) közvetítésével Nasr Allah XII. századbeli perzsa redaktiójára vezethető vissza. Mint ilyen, közel van hozzá Zoltán János fordítása, a mely ugyancsak a Humâyun Nâme-re vezethető vissza, mert Gallandnak ebből készült francia fordítását (Paris, 1724) ülteti át nyelvünkre és így az 1747-iki és 1754-iki angol fordításnak testvére. Ezt a két magyar fordítást tehát így helyezhetjük el Marcus Landau táblázatán:

Nasr-Allah perzsa ford. 12. sz.

Huszain Vaiz fordítása: Anvar i Suhaili, 1494. Calcutta, 1805., 1824. — Bombay, 1828.		
Angol ford. The lights of Canopus. Ed. Eastwick, Hertford, 1854.	Livres des lumieres. (David Said.) Paris, 1644. Fables de Pilpay. Paris, 1698.	Török fordítás: Humâyun Nâme 1540.
Les Contes et Fables Indiennes de Bidpai et Lokman. Cardonne, 1778. — Loiseleur Des- longchamps, 1838. — Galland, 1724.	Vincenzo Bratuti spanyol fordítása. Madrid, 1654—1658.	<i>Rozsnyay D.</i> , Horologium turci- cum. 17. sz.
Angol fordítás. 1747. és 1754.	<i>Zoltán János</i> , magyar fordítása. 1783.	

A harmadik magyar fordítást, a mely szerény véleményünk szerint a három közül a legjobb,² eddig nem tudtuk a táblázaton elhelyezni, illetőleg nem tudtuk annak közvetlen forrását megmondani. Sőt Beöthy adatai némileg hibásak is voltak.³ Nem segített a dolgon *Fiók Károly* sem,⁴ talán mert az Egyetemes

¹ L. egyetemi előadásaiban is: »Eszthétika lélektani alapon. 1903—1904. tanév. Méltóságos *Dr. Beöthy Zsolt* egyetemi ny. r. tanár előadásai után jegyezte és kiadta Oláh Gábor«. Könyomatú ıvek. 215. és köv. lapokon.

² Ítéletünkben támaszkodunk azonban *Beöthynek* arra a megjegyzésére, hogy *Rozsnyay* fordítása »a legszélsőbb képviselője annak a nyelvromlásnak, mely a XVII. század végén lép föl s legszélsőbb fejlődését a XVIII. században éri el, mely abban áll, hogy a magyar nyelvet rendkívüli sok deák szóval keverték«. — L. »Eszthétika lélektani alapon« 217. l.

³ *Beöthy* t. i. *Báji Patay* fordításáról azt írja, hogy »az egész kivonat«, amely »valamely, *Seth Simon* görög szövegén alapuló dolgozat fordítása«. Már pedig a görög dolgozatról tudjuk, hogy eléggé önálló redaktió átdolgozása. Ki fogjuk mutatni, hogy 1. az a bizonyos »*Seth Simon* görög szövegén alapuló dolgozat« igen is híven ragaszkodik a szöveg görög eredetijéhez, 2. *Báji Patay* sem rövidített az előtte fekvő eredetin. Fordítása tehát semmiképen sem nevezhető kivonathoz.

⁴ Egyetemes Irodalomtörténet. Szerkeszti *Heinrich Gusztáv*. A vallás- és

Irodalomtörténet a nagyközönségnek íródott és itt nem akart olyan kérdéseknek utánajárni, a melyek a szorosan vett szaktudomány körébe vágnak. Eredményünk tehát mindeddig annyi volt, hogy a három magyar fordítás közül Báji Patay Sámuelnek 1781-ben, Egerben, díszes kiállítással megjelent fordítása a három közül a legélvezhetőbb és hogy, a mit már Beöthy konstatált, a mire azonban már a mű előszavából is rájöhetünk,¹ ez a Symeon Seth görög redactióján alapul.

Ezúttal egy lépéssel közelebb akarjuk vinni tudásunkat ahhoz a célhoz, a melynek elérése ideális ugyan, de a mely felé mégis törekednünk kell, hogy megismerjük azt a kapcsolatot, a mely a Pančatantram és a mi irodalmunk között van. Kutatásaink alapján sikerült ugyanis Báji Patay Sámuelnek a fordítását is a Marcus Landau által megkezdett táblázaton elhelyeznünk és így ezt a táblázatot is, a melyről többek között a magyar fordítások teljesen hiányzottak, kiegészítenünk. Ránk nézve most legfontosabb az az összefüggés, a mely a Pančatantram többi származékai és a főnebb említett magyar fordítása között van. Ennek a részletes ismertetését tűzzük ki célunkul.

A Pančatantramról tudjuk, hogy fővázában kétféle recensiója volt, a melyekre ma ismeretes redactiói visszavezethetők: a déli és az északi recensió. *Benfey* és *Kosegarten*² kutatásai és következtetései alapján mi a következő táblázatban foglalhatjuk össze a kétféle recensiónak ma ismeretes elsőrendű, illetőleg legrégibb származékait:

A Pančatantram első szövege.

(Az öt könyvnek az eredeti recensiótól való leválása után.)

Első csoport.			Második csoport.	
A Brhatkathā részletei.	A déli recensió: Dravida szerkezetek.	A Hitopadeça.	Budnak szír ford.	Északi recensió.
		Textus simplicior.		Textus ornatior.

Hogy ezek között a szerkezetek között, a melyek közül az északi recensió két főcsoportja közelebb van egymáshoz mint a

közoktatásügyi minisztérium támogatásával. I. kötet. Budapest, Franklin-társulat. 1903. — India. Írta Fiók Károly.

¹ L. Báji Patay fordításának (a' régi indusok böltselkedések) 1. lapján: »Ezen a' Példákkal jó erkölcsökre tanító könyvetske hozatot az Indusok Tartománjokból Persóé bölts orvos által és a' Persák Királyjoknak bé nyújtván; azonnal az Arabok nyelvekre fordítatot; következendőképen Simeontúl, Setnek bölts Mesterétül, 's a' természeti dolgok magyarázójoktúl Görög nyelvre.«

² *Pantschatantrum, sive quinquepartitum de moribus exponens, ex codicibus manuscriptis edidit, commentariis auxit Jo. Godofr. Ludovicus Kosegarten. Pars prima, textum sanscritum simpliciore tenens. Bonn, 1848.* — A 2. rész *Benfey* tanusága szerint nem jelent meg.

déli származék dravida (kannada, tamil és telegu) részletei akár Gunādhja prakrit Brhatkathájának Sōmadēva szanszkrit szövegében fönmaradt redactiójához, akár a Hitopadeça néven ismeretes kivonathoz, akár Budnak a szír fordításához, milyen viszony van és ez a családja részleteiben hogy állítható föl, azt voltaképpen ma sem mondhatjuk meg. Nem tudjuk azt sem, hogy az elveszett VI. századbeli pehlēvi-fordítás, a mely a hagyomány és a származékok szerint Khosru-Anushirvan uralkodása alatt (531—579) készült és a melyre alig néhány kivétellel az összes európai származékokat szokás visszavezetni,¹ milyen összefüggésben van ezekkel a redactiókkal; Marcus Landautól is merész dolog, hogy táblázatán Bud szír fordítását, a mely a *Bickel-Benfey*-kiadásból ismeretes, ebből az ó-perzsa fordításból származottnak tünteti föl, mert hiszen ez mindeddig hypothetikus dolog. Hiszen csak az Abdalla ibn Mokaffa VIII. századbeli fordításáról tudjuk, — mert az idézi, — hogy a pehlēvi-redactió alapján készült.

Ennek az utóbbi arab átdolgozásnak valószínűleg arab fordítások által közvetített származéka a Symeon Sethnek XI. századbeli átdolgozása, Στεφανίτης και Ἰγνηλάτης, a mely előszavában így adja elő leszármazását:² »Βιβλίον φυσιολογικόν, μετεκομισθέν ἐκ τῆς Ἰνδίας, και δοθέν τῷ Βασιλεῖ Χοσρόῃ ἐν Περσίῃ, παρά τινος Περζωῆ σοφοῦ, και Ἰατροῦ τὴν τέχνην, και μετενεχθέν εἰς τὴν Ἀράβων γλώσσαν. Ὑπὸ θε Συμεῶν μαγιστροῦ και φιλοσόφου τοῦ Σήθ, εἰς τὴν ἑλληνῶν διαλεκτὸν μεταβληθέν, καλόμορον ἀραβιστὶ μὲν Κυλλίε και Δίμνε, ἑλληνιστὶ δὲ στεφανίτης και ἰγνηλάτης. Ἐλεγχθησαν δὲ παρά τινος φιλοσόφου τῷ βασιλεῖ Ἰνδῶν Ἀβεσσαλῶν.«

Ezzel a fordítással, a melynek a keletkezése idejét Benfey³ a Kr. u. 1080. év körüli időre teszi, több rokon fordítás is van, a melyek ennél minden valószínűség szerint későbbiek. De hogy a rokonság mennyire terjed, azt megint csak nem tudjuk, mert mindössze is annyi bizonyos, hogy ezek is közvetve az említett arab fordításra vezethetők vissza. Benfey a görögön kívül ismeri Nasr-Allah perzsa fordítását, a XII. századból (erre vezethető vissza Rozsnyay és Zoltán János magyar fordításaik), Joel gran Rabbi il Giudeonak (?) héber fordítását (1250 körül), Baldonak töredékes költői földolgozásait (XIII. század) és egy spanyol fordítást (1251 körül.) (Azóta még néhány fontos származék lett ismeretessé.) Kulturhistóriai szempontból legfontosabbnak a héber fordítást mondja. Ennek a kijelentésének csak az lehet az oka, hogy Johannes de

¹ Így teszi ezt M. Landau is az idézett táblázaton.

² Ezt a bevezetést a Stark-féle kiadás (Berlin, 1697.) szerint idézzük, híven megőrizve ennek a kiadásnak hangsúly-jelzését is. Azt hisszük ugyan, hogy ez a görög bevezetés is Stark műve. Ezt ellenőrizni azonban nem tudjuk, mert az athéni, 1851-iki görög szövegkiadáshoz sem a budapesti könyvtárakban, sem a müncheni bajor kir. hof- und staatsbibliothekban nem jutottunk hozzá. Egyébként v. ö. vele a Báji Pataynak a fordításából már (a 174. lap 3. jegyzetben) idézett részeket, amelyekre még visszatérünk.

³ L. Benfey id. művének 1—3. §-át.

Capua »Directorium humanae vitae« cz. latin fordítása ennek az egyenes leszármazottja, a mely a középkori irodalomban fontos szerepet játszik. Nagy hatással volt ez a munka a mi középkori irodalmunkra is. Mindamellett bennünket, czélunkra való tekintettel, nem ez a mű vagy héber eredetije, a melyben Benfey és követői a szanszkrit Pančatantram leghívebb nyomait keresik,¹ érdekelnek, hanem a görög fordítás.

Említettük, hogy ebben keressük a Pančatantram legszebb magyar fordításának közvetett eredetijét. Ebben a tekintetben semmi kétség nincs és nem is lehet. Ha a fordításból valószínűnek látszott is, hogy ez nem készült közvetlenül a görög redactióból — és éppen az a czélunk, hogy a görög fordítás származékai között Báji Patay Sámuel könyvének az eredetijét megjelöljük, mégis érdeemesnek tartjuk, hogy a görög fordítással és származékaival is foglalkozunk, annál inkább, mert csak ha azt ismerjük, térhetünk rá arra a származékára, a mely ránk nézve a legfontosabb.

2.

A GÖRÖG FORDÍTÁS ÉS SZÁRMAZÉKAI.

Symeon Seth fordítása a Johannes de Capua gyakran alig érthető fordításával szemben is a kevésbé hű fordítások közé tartozik, a mely már nagyon elüt attól a szanszkrit szövegtől,² a mely *Benfey* fordításának alapja volt. Ehhez való viszonya a következő:

A szanszkrit szöveg	I. könyve megfelel a görög ford.	I. részének.
» » »	II. » » » » »	III. »
» » »	III. » » » » »	IV. »
» » »	IV. » » » » »	V. »
» » »	V. » » » » »	VI. »

Mint az ind mesegyűjteménynek minden direkt származéka, természetesen ez is megtartja a keretes formát, még pedig a teljes skatulya-rendszert. Ámde több redactiónak sokkal bővebb kerete van mint ennek. Itt Ἀβασσαλὼν ind királynál éppen együtt vannak a bölcsék és ez fölszólítja egyiküket, hogy mondjon példát erre vagy arra az esetre. Erre az elkezdí azokat az állatmeséket, a melyek a Pančatantram többi fordításait is teszik és a volta-képpen skatulya-rendszert alkotják.

Ezekkel: a görög fordítással és származékaival ellentétben,

¹ »Es ergab sich als treuester reflex der Pehlvi-übersetzung diejenige, nach welcher die alte hebräische übersetzung gefertigt ist. Da diese aber verloren ist, so tritt uns an ihre Stelle die lateinische übertragung derselben von Johann von Capua.« — Benfey, id. m. I. köt.

² Ez a szanszkrit szöveg a *Kosegarten* (L. 175. jegyz.) és a *Bühler-Kielhorn* kiadásból ismeretes.

a többi redactióban ez az első keret bővebb és, valljuk meg, szellemesebb is, — habár a mi fogalmaink szerint az is naiv.

Amaraçaktinak, Mahilâropya (a déli recensió, úgy szintén a Hitopadeça szerint: Pataliputra) királyának három fia van. (Némelyik redactió meg is nevezi őket: Bakusakti = a nagyerejű, Ugrasakti = a félelmetes erejű és Amantasakti = a végtelen erejű. Ezek mind a hárman butaságban leledzenek. A király, hogy ezen segítsen, Vishnuçarmannak,¹ a nagyhírű bölcsnek a keze alá adja őket, a ki vállalkozik rá, hogy egy bizonyos idő múlva kigyógyítja őket butaságukból. Gyógyszerei a mesék.

Érdekes vonás a görög fordításban, hogy — a mint a budhista eredetű mű később India későbbi vallásának és műveltségének hatása alatt fejlődött (és ma azt is mutatja), majd pedig minden népnek nyoma meglátszik rajta, a hova vándorútjában elterjedt, — úgy a görög hatást sem kerülte el. Így pl. a második szakaszban a következő homeroszi hexaméter van:

»Ἐξάουδα, μὴ κούθε νόφ, ἵνα εἰδῶμεν ἄμφω.«²

A mesék tartalmán azonban, természetesen, fővonásaiban nem változtatott a görög hatás sem. Nincs szükségünk arra, hogy a mesék motivumait, sorrendjét vagy a keretezés egymásutánját bármelyik másik redactióéval összevegyjük. Különbön is Benfey, a göttingeni egyetemnek ez a halhatatlan emléké, kiváló tanára ennek a munkának a javarészt is elvégezte. Leginkább az ő kutatásaira és csak kis részben a magunk összehasonlításaira támaszkodva, konstatálhatjuk, hogy Symeon Seth redactiója, a mellett hogy a Pançatantramnak bizonyos fokig rekonstruálható őseredetijéhez nem volna túlságos hű, a legérdekesebb redactiók közé tartozik. Magának a görög fordításnak is sok változata lehetett.³ Ezek közül ma kétfő fontos: egyik az upszalai könyvtárban levő kézirat, a másik pedig az, a melyről csak annyit tudunk, hogy Possinus latin fordí-

¹ Azelőtt ebben a Vishnuçarmanban keresték a mű szerzőjét. Benfey ezzel ellentétben így ír: »Nach dem Hitopadesa heisst es, dass Vishnuçarman die prinzen durch erzählungen unterrichtet, nicht aber, dass er diese erzählungen in ein buch gebracht habe. Fehlte aber diese angabe auch in der ältern recension der Panschatantra, so haben wir nicht den geringsten grund mehr einen Vishnuçarman als verfasser der Panschatantra aufzustellen; es wäre übernaiv, wenn der verfasser sich selbst mit all den lobsprüchen bedeckt hätte, mit welchen Vishnuçarman in der einleitung überhäuft wird.« Benfey. Panschatantra. 1859. — Ugyanezt a véleményt mondja ki legújabbán Beöthy Zsolt is. (»Eszthétika lélektani alapon«. 1904.)

² L. a már idézett Stark-féle kiadás 146. lapján. Stark fordításában így hangzik latinul:

»Eloquere nil mente tege, ut noscamus uterque.«

³ Ugyancsak Stark említi latin fordításának (ill. bilinguis kiadásának) előszavában: »Extat adhuc Graeca versio Manuscripta in Bibliotheca et Vindobonensi, et Florentina, et Augustina, — teste Allatio. — Extat etiam, quod ex Catalogis patet, in Oxoniensi in Anglia, in Belgio in Lugdunensi, atque etiam Cl. Lucae Holstenii beneficio in Johannea Hamburgensi.«

tásának az eredetije és Baldo verses földolgozásainak alapja volt, de a mely még nem került elő.¹

A görög fordításról tudjuk, hogy hazájában igen népszerű volt. Possinus adata szerint Symeon Seth fordítása Comnenius Elek császár parancsára készült. Pachymeres² pedig azt mondja, hogy Michael Palaeologus is nagyon szerette ezt a munkát.

Származékai közül Possinus fordítása fontos, mert nem szolgál fordítás. Benfey ugyan nem hajlandó a Pater Possinusról föltételezni, hogy önkényesen változtatott az elébe került szövegen: de Possinus maga mondja előszavában (Praefatio), hogy a munkán hol bővített, hol pedig rövidített. Miért ne tette volna meg ugyanezt pl. a három Prolegomenával is, a melyek ugyan különböznek a görögötől, de a mely különbséget, mint mondtuk, Benfey nem akarja Possinusnak fölróni. Mi tehát azon a véleményen vagyunk, hogy Possinus igenis változtatott a szövegen. És ugyanez a körülmény nehezíti meg, hogy Petrus Possinus fordításának a görög eredetijére rámutassunk, még akkor is, ha az a ma ismert kéziratok egyike volna. Pedig ezek nagyon eltérnek egymástól.

Az ismertebb szövegek közös jellemvonása ugyanaz, a mi a Pançatantram legtöbb európai származékáé: a rossz stilus. Ámbár Stark, az egyik latin fordításnak már többször idézett szerzője, védelmébe veszi a görög fordítás nyelvezetét, maga is hivatkozik rá, hogy sem Possinus, sem Allatius nincsenek tőle elragadtatva.³

Csak a Pançatantram tartalma hordta tehát méhében azt a népszerűséget, a melyet a görög fordítás, rossz nyelvezete ellenére is, elért.⁴ És nemcsak görög szövegében. A görögnek magának is, a Baji Patay Sámuel fordítását is beleszámítva, hat, közvetlen, illetőleg közvetett származékát ismerjük. Ezeket, a magyar kivételével, Landau a következő táblázattá állította össze:

Symeon Seth görög fordítása.

(«Στεφανίτης καὶ Ἰγνηλάτης»)

Ed. Stark, Berlin 1697. — Athén, 1851.

G. Nuti (?) olasz fordítása : »Del governo dei regni« Ferrara, 1583. Bologna, 1872.	Ó-szláv fordítás. Stefanit és Ichnilat. Ed. Bulgakoff. Szt. Pétervár, 1860.	Stark latin ford. : »Specimen sapientiae Indorum veterum.« Berlin, 1697.	Possinus latin ford. : Indorum veterum. Romae, 1666.
Rector Lehmus, Abuschalem und sein Hofphilosoph. Leipzig, 1778.			

¹ L. Benfey, *Pantschatantra*. I.

² *Georgii Pachymeris*, Michael Palaeologus etc. (*Historia rerum Graecarum*) Romae 1666. I—II. kötet. 2°.

³ »Dictionem Graecam non laudat in hoc libro nimis Allatius, neque etiam Possinus«.

⁴ Ott van másik példáiul *Johannes de Capua* latin fordítása, a »Directorium humanae vitae«, a mely a görögnél aránytalanul jobban elterjedt, pedig nyelvezete sokkal rosszabb, sőt néhol érthetetlenül rossz.

Ezek azok a származékok, a melyekről — a magyart is hozzáértve — ma tudunk. Ehhez járul azonban, hogy bizonyára több olyan fordítás is van még, a mely mindeddig lappang, vagy talán nem is lappang, de még nem bizonyították be, hogy Seth görög fordításának a származéka. Ezt tehát csak a jövő fogja megmutatni. Mindaddig ez a hat származék őrzi Symeon Seth orvosnak a nevét.

Lássuk most, melyek jöhetnek a Landau-idézte öt fordítás közül a magyarra nézve számításba, vagyis melyek között kell keresnünk az eredetijét, ha már vannak bizonyítékok, a melyek eleve szűkebb körre szorítanak bennünket.

Ilyen bizonyítéknak használtuk mindenekelőtt az öreg fordító-
nak a becsületességét és az igazmondását. Föltevésünk utóbb,
mint látni fogjuk, beigazolódott.

Báji Patay Sámuel ugyanis azt mondja előszavában, hogy »fordítottam én e' könyvetskét, a' Magyar gyenge Ifjatskának számokra, édes Hazánk nyelvére«. Mert »ezen Arabs, Görög, Deák 's Frantzia nyelveken már élő könyvnek Magyar nyelven is világ elejiben leendő terjesztését« kívánja. Abból a pontból indultunk tehát ki, hogy a fordító csak ezt a négy, az arab, görög, latin és franczia nyelvű fordítást ismerte — hallomásból. Franczia nyelvű származéka eddigi tudatunk szerint nincs a görög redactionnak. Az arab nem jöhet tekintetbe, mert hiszen 1. arab kiadás nem igen kerülhetett Báji Patay kezébe, ha arabul tudott volna is, 2. föltehetjük, hogy az arab fordításról csak magából a szöveg-
ből tud, a mely említi, hogy a görög az arab redactio alapján készült.

Két esetünk maradt csak: Báji Patay vagy a görög eredeti-
ből fordított, vagy annak egyik latin származékából. De még erre nézve is van további útbaigazításunk; Báji Patay az előszóban azt írja, hogy az arab redactióból lefordítottatott a mű »Simeontúl, Setnek bölts Mesterétül, 's a' természeti dolgok magyarázójoktúl Görög nyelvre; mely is az Arabiai nyelven nevezetet Killille és Dimne, Deákúl Coronarius Vestigator, az az: nyomozva öszve szerkesztetett oktatásnak módja. Az ebben bé foglalt példázatok pedig Abessalomon Indusok Királyjoknak ekképen adattanak elől egy bölts által stb.«

Ebből a pár sorból eléggé kiokosodunk. Valószínűnek tartjuk ugyanis, hogy a fordító nem tudott görögül. E mellett szól 1. a »Simeontúl, Setnek bölts Mesterétől« kifejezés. 2. ha görögül tud, a görög cím etimonjaiból kiokoskodhatja a latin cíimnek az értelmét és nem követi el azt a sületlenséget, a melyet a latin cíim-
mel és fordításával elkövetett.

Másrészt meg nem fordította művét görögből azért sem, mert az előszóban, mint láttuk, a munka cíimének latin etimológiáját csitálja. Már pedig a görög fordításban ezt honnan vette volna? Itt csak az az egy magyarázat lehetséges, hogy a fordító

kezében egy tisztára latin nyelvű fordítás volt, a mely az arab etimonokat latinra fordítva magyarázza.

Katona Lajos úr volt szíves arra a már említett furcsaságra figyelmeztetni, a mely a »Coronarius Vestigator, azaz: nyomozva öszve szerkesztetett oktatásnak módja« fordításban van. Egyúttal azt a véleményét fejezte ki, hogy e szerint talán Báji Patay nem tudott latinul, munkája pedig a görög redactio latin fordításai valamelyikének egy más nyelvű származéka alapján készült?

Ilyen pedig csak egy van: Lehmusnak német fordítása,¹ a mely a Stark-féle latin fordítás származéka. De hogy Báji Patay előtt ez volt volna, annak ellenmond több körülmény. Valószínűtlen azért, mert Báji Patay fordítását már 1780-ban befejezte. Az öreg fordító, a ki most »magányos és koros napjaiban« fordította ezt a munkát, bizonyára lassan haladt a fordításban, a mely bizonyára több év munkája volt. Vessük ezzel most össze azt a körülményt, hogy Rector Lehmus fordítása meg 1778-ban jelent meg Lipszében, talán a híres karácsonyi könyvvásárra és hogy jó időbe került, míg nálunk egy könyv elterjedt. A két adat, ha nem is incompatible, mindenesetre valószínűtlenné teszi, hogy a két fordítás között összefüggés van.

Föltevéünket azonban mindez még nem támogatná. Van még két bizonyítékunk, a mely a mellett szól, hogy Báji Patay nem Rector Lehmus munkáját fordította. Az egyik az, hogy a királyt, a kinek a görögben Ἀβεσσαλὼν a neve, a német fordítás Abuschalemnek, Báji Patay pedig Abessalomonnak nevezi. Ezt a nevet pedig a magyar fordító csak a latinból vehette, mert Possinus is, Stark is így nevezi az ind királyt. A másik, és nézetünk szerint döntő érv a cím. A német fordítás címe »Abuschalem und sein hofphilosoph«. Ettől eltér a magyar, a mely a »Régi Indusok böltselkedések« címet viseli. De nem az eltérésben van a bizonyíték, — mert Patay magától is megváltoztathatta a címet, — hanem megint a latinnal való egyezésben: Possinusnál és (nem véletlenül) Starknál is a latin fordításnak »Specimen Sapientiae Indorum veterum« a címe. Honnan egyeznék a magyar cím ezzel, ha az eltérő című német származék volt a fordítás alapja?

Már most csak Katona Lajos úr figyelmeztetése van hátra, de hátha Báji Patay nem tudott latinul? Erre is megfélemlítünk: van bizonyítékunk (a fönebbieken kívül is) arra nézve, hogy »A' régi Indusok böltselkedések« latinból készült fordítás.

Föltehetnők mindenekelőtt azt, hogy a fordító előtt olyan kiadás volt, a mely az arab etimonokat »Coronarius & Vestigator«-nak fordította. (Ilyen fordítás van is: a Stark-féle). Továbbá: Patay uramnak talán nem volt nagy olvasottsága, hiszen ez az első írott munkája is 72 éves korából való, — és így nem volt tisztában azzal, hogy az & jelet *et*-nek kell olvasnia. Ezért a Corona-

¹ »Abuschalem und sein hofphilosoph« von Rector Lehmus. Leipzig, 1778.

rius Vestigatorot próbálta fordítgatni és kisütötte azt a badarságot, a mely már-már azzal bélyegezte meg, hogy nem tudott latinul és készakarva hallgatta el előszavában azt a német fordítást, a mely esetleg eredetije volt. De, tegyük föl, hogy ez a hypothesis naiv. Nincs is szükség rá. Báji Patay Sámuel az előtte érthetetlen arab és görög címekben olyan értelmet keresett, a mely a latin fordítás címének: »Specimen Sapientiae Indorum Veterum« megfelelt. A latin commentator az arab és görög címet Coronarius & Vestigator-nak fordítja. Hogy micsoda délibábos, érthetetlen etimológia eredménye volt a »nyomozva öszve szerkesztett oktatásnak módja« fordítás, azt ma nem tudjuk. De hogy a fordító etimologizált, az bizonyos a »Vestigator«-nak vestigium=nyomból való magyarázatából.

Katona Lajos úr véleményével ellenkezőleg, mi azt hisszük, hogy ezt a badar fordítást csak olyan ember követhette el, a ki 1. nem tudott görögül, de 2. tudott latinul, mert a »Coronarius et Vestigator« címet valami fura etimológia útján a »Specimen Sapientiae Indorum Veterum«-mal akarta összeegyeztetni.

Megáll tehát ez az okoskodásunk még akkor is, ha a fordító az & = et jelentéssel tisztában volt. Elvégre a »Coronarius & Vestigator« előtte akkor is éppen olyan érthetetlen — fogalma sincs róla, hogy ez a sakálok neveit teszi, mert hiszen »nem tud arabusul«, sem görögül, — mintha nincs ott az az & jel. Igyekezett olyan fordítást adni, a melyet valahogyan (hogy hogyan, az az ő dolga) meg tudott magyarázni.

A mi magyarázatunk most csak egy föltételhez van kötve: olyan latin fordításnak kellett az eredetinek lenni, a mely a sakálok neveit meghagyja görög formájában, de átírja. Mert ha latinra fordítja, akkor Báji Patay maga is rájön, mi az a Coronarius & Vestigator?

Hogy pedig csakugyan olyan latin fordítás volt előtte, a mely ennek a föltételnek megfelel, az bizonyos egyrészt, mert Patay maga is, noha minden a mellett szól, hogy a *Στεφανίτης καὶ Ἰγνηλάτης*-t nem tudta elolvasni, a sakálokat Stefanitesnek és Ichnelatesnek nevezi; ezt tehát csak olyan latin fordításból vehette, a mely nem fordítja le, csak átírja a neveket; másrészt pedig — és ez megdönthetetlen bizonyíték, — mert erre a fordításra rá tudunk mutatni minden esetben, akár Possinus, akár Stark latin fordítása volt Báji Patay előtt.

Ezek után tehát ad absurdum bizonyítással jutottunk arra az eredményre, hogy »a' régi Indusok böltselkedések« latin fordítás származéka. Most már csak az marad hátra, hogy rámutassunk, melyik latin fordítás a magyarnak az eredetije. És erre akarunk alább rátérni, miután előbb néhány szót Báji Patay Sámuelről is szólottunk, közbevetőleg.

3.

BÁJI PATAY SÁMUEL ÉS PANČATANTRAM-FORDÍTÁSA.

A Pančatantram legkiválóbb magyar fordítójáról igen kevés adat van rendelkezésünkre. Életéről Beöthy Zsolt, a ki őt először említi,¹ még semmit sem tud.² Ha mi néhány szót mégis szólhatunk róla, azt első sorban *Nagy Iván* jeles művének köszönhetjük, a mely Magyarország nemesi családait tárgyalja, másodsorban meg annak a körülménynek, hogy a fordítás előszavában (»Az Olvasóhoz«) sikerült néhány adatra bukkannunk. Ezek alapján a következőkben foglalhatjuk össze azt, a mit róla tudunk.

A család, a melyből származott, régi nemesi, még ma is virágzó család, a mely többek között a Fáyakkal és a Beleznayakkal volt rokonságban. Ősi birtoka, a honnan prédikátumát is viseli, úgy látszik, a szabolicsmegyei Báj volt, a honnan Szatmár, Ugocsa, Pest és Bihar vármegyébe származtak el. Egyik ág azonban mindvégig Bájon maradt.³ — 1755-ben a család egy tagja, Sámuel, újabb birtokot kap. Azt hisszük, ez az a Sámuel, a ki a Pančatantramot nyelvünkre átültette. Mint a fordítás előszavából kitűnik,⁴ 1709. december 13-án született. Ha megállja helyét az az állításunk, hogy éppen írónk részesült az említett nádori adományban — és nem szól semmi ez ellen, — akkor még a következő adataink is helyesek. 1730-ban nőül veszi Szuhay Erzsét, a kivel 35 évig, ennek 1765-ben bekövetkezett haláláig, él boldog házasságban. Négy gyermekük született: három fiuk és egy leányuk. Fordítónk felesége halála után Bájon, fiánál, Józsefnél éli további napjait, a kinek két házasságából hét gyermeke született. Ezeknek nevelésével tölti idejét.⁵ Nekik, a »gyenge Ifjatskáknak számokra« fordítja le a Pančatantram állapotmeséit is. Munkája a következő címmel jelent meg: »A' | régi indusok | böltselkedések | az az | Példákkal jó erköltsökre | tanító | könyvetske | mellyet | magányos és koros napjaiban Magyar nyelvre | fordítot | Báji Patay Sámuel, | Egerben, | nyomtattat. a' püspöki iskola betőivel. | MDCCLXXXI.« | A díszes kiállításról (három igen szép metszet díszíti a könyvet, a melyek *Tischler Antal* egri ember művei) *Eszterházy Károly* gróf egri püspök gondoskodott.⁶ Neki ajánlotta a fordító munkáját.

¹ »A magyar széppróza történeté«-ben. (L. 173. l. 6. sz. jegyzetel.)

² *Id. Szimyei József* a »Magyar Írók« cz. vállalatában szintén csak a bibliográfiai adatok fölsorolására szorítkozik.

³ L. a fordító előszavát (Az olvasóhoz): »Írtam Bájon«.

⁴ L. u. ott: »Írtam . . . Karátson Havának 13-dik napján, melly nap tudniillik életemnek hetven egyedik esztendejét eltöltöttem vala. 1780-lik esztendőben.

⁵ »A' régi Indusok böltselkedések« előszavában írja, hogy a »gyenge elméknek« akar használni, így unokáinak is, »kiket az Isteni félelemben és jó erköltsökben neveltetni tellyes igyekezetem«.

⁶ Az ajánlásban ugyanis arra kéri Eszterházyt a fordító, hogy »ezen

Fölmerülhet itt az az eshetőség, hogy Báji Patay katolikus volt, noha családja régi protestáns család, a mely máig is az maradt. »A' régi indusok böltselkedések« »a' püspöki iskola betőivel« nyomtatva jelent meg. Az előszóban az egri püspöknek iránta »alázatos öreg szolgálja iránt, elejitül fogva bizonyítani méltóztatott nagy érdemű kegyelmességeit köszöni« meg. Mindez az említett eshetőség mellett szólna. A kérdést nem tudjuk eldönteni. Nem döntő bizonyíték itt az a tisztán protestáns szellemű munka sem, a mely ugyancsak Patay Sámuelről, 1788-ban látott napvilágot: »Egy jó atyának | Fiait oktató | tanítása, | melyet | Tanulásnak kedvéért idegen országok- | ra kiment, és ott két ifjakkal szoros | Barátságban esett | szerelmes Fiának | azokkal való Társalkodásában, és a' | Keresztyén Hitnek nevezetesebb ágazatiról | való együttbeszélgetésben kivánt elő | adni | Báý Patay Sámuel | Lipsiában, 1788«. A munka, a mely II. József uralmát dicsőíti,¹ erősen protestáns szellemű. Legfontosabb része az a beszélgetés, a melyet a »Reformatus Keresztyén« Zádor »a' Római Ifjúval« folytat, és a melynek éppen a katolikus és protestáns vallások közötti különbség a főtárgya. »A' Római Ifjú ezen kérdést tevő: Hiszik-é kigyelmekek azt, hogy a' midőn az áldozó Pap az ostyára ezen szavait Idvezítőnknek el-mondja: »Ez az én Testem«, azonnal Idvezítőnknek tulajdon szent Testévé változna?«² — »Mellyre Zádor ekképen felele: Idvezítőnknek nem kell érteni ezen szavait tulajdonképen, avagy betű szerint; hanem oly formán, mint midőn Idvezítő Urunk magát útnak, ajtónak, szőlőtökének, Szégelet-kőnek, és Mennyből leszállott Kenyérnek, vagy Mannának nevezi.«³ Ilyen és ehhez hasonló részletek mutatják, hogy az »Egy jó atyának Fiait-oktató tanításá«-nak szerzője, Báý Patay Sámuel kálvinista volt.

De semmi sem bizonyítja, hogy ez a *Báý Patay Sámuel* azonos a Pançatantram magyarra fordítójával; sőt éppen az a véleményünk, hogy ezt a második munkát egy másik Patay Sámuel írta, a ki nem más, mint az előbbinek unokája.⁴ Bizonyítékunk erre nézve a név különböző írásán kívül, és leginkább, a stílus. Öreg embernek a stílusa 6—8 év alatt már nem változik annyit, a mennyi különbség a Pançatantram-fordítás és a »Tanítás« stílusa között van.⁵

Sokkal valóbszínű, hogy ezt a »Tanítás«-t az ifjú Patay

könyvnek Magyar nyelven is világ elejében leendő terjesztését, hathatós pártfogása által véghez is vinni méltóztasson.

¹ »Ó melly áldott nép az, a' melyet megáld az Isten illy kegyelmes Cyrussal, illy népet Szerető áldott Királlyal, és mindeneket illy böltsen igazgató Salamonnal!« 19. l.

² U. ott, 62. l.

³ U. ott, 65. l.

⁴ A Pançatantram fordítójának négy gyermeke van. Közülök a második, József kétszer nősült meg, és hét gyermek atyja volt. Ezek egyike, Sámuel, lehet a »Tanítás« szerzője.

⁵ Részünkről e szerint igazítónk ki Szinnyei szükségzavú adatait.

Sámuel írta; még pedig olyként, hogy Lipszébe kijutva, a hol talán theológiát hallgatott, úti impressióit, az otthon, bucsúzaskor hallott értelmekeket, meg az egyetemen hallottakat foglalja össze munkájában egy érzékeny elbeszéléssé.

A Pançatantram fordítója ebben az időben talán már nem is él. Az a szentimentális jelenet, a mely a »Tanítás«-t befejezi, talán éppen az ő halálát örökítette meg. Munkája mindenestre értékesebb ma is mint unokájáé, ha mindjárt fordítás is.

Lássuk most, milyen munkának a fordítása »A' régi indusok böltselkedések.«?

Fönnebb kifejtettük, hogy csak két latin származékról lehet szó: a Petrus Possinuséről és a Starkéről. Az előbbi Rómában, 1666-ban a következő czímmel jelent meg: »Specimen sapientiae Indorum veterum; ex Arabica in Graecam a Symeone Seth, a Petro Possino Societ. Jesu novissime e Graeca in Latinam translatum. Romae, 1666. Fol.«¹ Megvan benne mind a három Prolegomena.

Éppen ez a körülmény tette azonban első sorban kétessé, hogy Possinus fordítása volt a magyarnak alapja. Ez azonban csak kétessé tette. Végleg megczáfolja a két fordítás összefüggését az összehasonlítás. Egyező hely, a mely csak kevéssé is elárulná, hogy Patay fordítása Possinusé alapján készült, egyáltalában nincs a kettőben. Itt-ott ha emlékeztet is egyik a másikra, az csak a tartalmi összefüggés következménye. A filológust nem téveszthetik meg: hosszabb részletek összehasonlítása után kitűnik, hogy Possinus semmi esetre se volt Báji Patay előtt.

»A' régi indusok böltselkedések« eredetije Gottofredus Starkius fordítása volt, a mely a következő czímmel jelent meg: »Specimen | sapientiae | indorum veterum | id est, | liber ethico-politicus | pervetustus, | dictus gaece | Στεφανίτης | και | Ἰνδιάνης. | Nunc primum Graece ex MSS. Cod. Holsteiniano | prodit, cum versione nova Latina, opera | Sebast. Gottofr. Starkii | Bero- lini | Sumptibus Joh. Michael. Rüdigeri | Stanno Ulrici Liebperti, Typ. Elect. | 1697.«

Stark ezt a fordítását, a melyet III. Frigyes brandenburgi örgrófnak ajánlott, néhány évtizeddel Possinus fordítása után készítette, és előzőjének munkáját jól ismerte. Sőt, mint az olvasóhoz intézett előszóban mondja, éppen azért fordította le újra a Pançatantramot, mert Possinus fordítását nem találta elég hűnek.² Stark

¹ Appendix ad *Georgii Pachymeris* opus. (L. 28. jegyz.)

² Azonkívül, hogy — mint maga bevallja — a czímet Petrus Possinus fordításából vette, l. a bevezetés 23. szakaszát is: »Non potui me abstinere, quin statim in Latinum verterem: sed posteaquam rescivi, eundem librum jam Latine ex Graeco redditum a P. Possino ac Georgii Pachymeris Historiae Michaëlis Palaeologi subjunctum esse: pene me subiit laboris hujus poenitentia. Sed facile patuit, ubi librum ipsum videre datum est, ita illam versionem exactam esse, ut cum Graeco textu non passu pari ambulet. Nam neque ipsi Possino id in animo fuit, ita presse insistere vestigiis Symeonis. Qui et in praee-

fordításából hiányzik a három előszó és annak meséi, épp úgy, mint magyar származékából. Egyébként azonban valóságos filológiai kiadás, a melynek bevezetése eléggé tájékozott a Pançatantram egész irodalmában.

A fordítás valósággal szolgálja mása a görögnek.¹ Maga Stark megvallja, hogy éppen ez volt a törekvése: a Symeon Seth-féle görög fordítás kezében levő változatának minél hívebb fordítását adni. És ez sikerült is neki.²

Egészen más tendencia vezette a magyar fordítót: Báji Patay Sámuel. Ez nem állott az intelligenciának azon a fókán, mint Stark; az ind irodalomnak ebben az értékes termékében nem látott mást, mint állatmeséket, amelyek a gyermekeknek jó tanulságot rejtettek magukban. Lefordítja hát az unokáinak: okuljanak ebből a munkából. De még annyi intelligenciája sincs, hogy tendenciájához alkalmazza munkáját is és az állatmeséket úgy átdolgozza, hogy azok tényleg a gyermekek olvasmányai lehessenek. Ellenkezőleg: Stark és Báji Patay fordítása között mindössze is annyi a különbség, hogy az utóbbiból hiányzik a filológiai bevezetés — talán azért, mert a magyar fordító az abban közlött arab és görög részleteket maga sem értette. Az irodalomtörténetre nézve azonban értékesebb ez a hű magyar fordítás, mint egy esetleges átdolgozás, — mert így a Pançatantram hívebb alakban jutott el hozzánk.

Ha Stark a maga latin fordításának hűségével dicsekedik, e tekintetben Báji Patay fordítása sem marad mögötte. Kitűnik ez a bevezetésből is, a mely a latin és a magyar fordításban így hangzik:³

Starknál:

»Libellus Physiologicus ex India à Perzoe Viro sapiente ac Medico allatus, ac Persiae Regi Chosroi exhibitus, atque hinc in Arabum linguam versus. Postea vero à Simeone Sethi Magistro ac Philosopho in Graecum sermonem translatus. Vocatus quidem Arabice Kylile et Dimne à Graecis autem Coronarius & Vestigator. Quae au-

Báji Pataynál:

»Ezen a Példákkal jó erkölcsökre tanító könyvetske hozatot az Indusok Tartományokból Persóé bölts orvos által és a' Persák Királyoknak bé nyújtatván; azonnal az Arabsok nyelvekre fordítatot; következőképen Simeontúl, Setnek bölts Mesterétül, 's a' természetű dolgok magyarázójoktúl Görög nyelve; mely is az Ara-

fatione fatetur aliqua se omisisse, neque negare potest, alicubi esse sua opera hunc librum auctiorem.

¹ V. ö. 174. l. 3. jegyzetet. V. ö. egyébként az alább közlendő latin bevezetést a göröggel.

² Stark maga mondja: »Graecae versioni non dubitavimus adungere nostram Latinam, ut quantum fieri posset, in utraque lingua sibi esset liber quam simillimus.»

³ V. ö. a fönnebb közlött görög szöveggel.

tem in hoc libro continentur Abessalomo Indiae Regi exposita ita fuerunt à Philosopho quidam«.

biai nyelven nevezetet Killille és Dimne, Deákúl Coronarius Vestigator, az az: nyomozva öszve szerkesztetett oktatásnak módja. Az ebben bé foglalt példázatok pedig Abessalomon Indusok Királyjoknak ekképen adattanak elől egy bölts által«.

Ennek a résznek a jelentőségét már ismertettük. Tudjuk, milyen fontos volt a magyar fordítás eredetijének a megállapításánál. Végleg eldőlt azonban ez a kérdés, ha az egész fordítást összevetjük Starkéval: majdnem szóról szóra egyezik a kettő, és ha itt-ott eltérés van, az legfőlebb annak tulajdonítható, hogy Báji Patay félreértette a latin szöveget. Mutatványúl az utolsó, a 15. részt közöljük:

Sectio decima quinta.¹

At Rex Philosopho dicit. Etiam hoc cognovi. Nunc etiam extremum hoc mihi expedi: qua ratione non sit appetendum homini, quod consequi haud potest; cavendumque ne id quoque, quod habet, amittat.

Extremum igitur orsus Philosophus Regi inquit. Degebat alicubi Eremita pius, ac Dei timens. Ad eum vir aliquando divertit admodum, fatuus. Huic ille coenam apponit, panesque et palmulas et aquam affert.

Hic autem, dum fruitur propositis, inquit Eremitae: palmulae hae admodum mihi videntur dulces. Apud nos quidem huiusmodi palmulae haud inveniuntur. Veruntamen habemus alios fructus dulces, ut caricas atque item uvas passas, atque alia quaedam, quibus nos sumus contenti. Sed hae mihi placent, ac constitui apud me ejusmodi palmulas coemere. At Eremita. Bene dicis, sed avaritia insatiabilem

XV. szakasz.²

A' király mondá; már ezt is tudom; utoljára ezen kérdésemre felelj; mi az oka, hogy azt az embernek nem is kellessék kivánni, a' mit el nem érhet; azt pedig miként kell távoztatni, hogy az ember el ne veszítse, a' mivel bír?

A bölts mester is utolsó szavait kezdvén, a' királynak mondá: egy kegyes istenfelő remete lakozék valamely helyen, egykor hozzá szálla valamely eszteni ember, a' remete néki vatsorát ad, úgymint kenyeret, pálma gyümölsöt, és vizet.

Étel közben mondá a' remetének: ez a gyümöls nekem édesnek tetszik; nálunk ugyan ilyen forma gyümölsök nem találtatnak, hanem másféle édes gyümölséink vagynak, úgymint aszúfugék, és malosa szőlők, nem külömben más nevéek is, a' mellyekkel mi szokunk élni: de nekem ez a gyümöls jól tetszik, és fel tettem magamban, hogy illyet fogok venni. A remete monda; jól van; de a'

¹ Stark, Specimen etc. 483. l. és köv. II.

² Báji Patay, A' régi Indusok böltselkedések etc. 396. l. és köv. II.

hominem efficit: eaque his, quae possidet, nunquam est contenta, semperque appetit aliena, laboratque, ut ea, quae non habet, assequatur. Qua ratione id saepe perdit, quod ante habuerat.

Hospes deinde Solitario, audisse, inquit, mihi videor, a te vocem Chaldaicam: ea mira mihi accidit. Nisi igitur, fuerit molestum, me eam edoce. Magna enim ejus discendae flagre cupiditate, ac possim forte cito hanc addiscere. Eremita autem ait. Noli sodes, tuis relictis, quaerere aliena, quaeque ultra captum tuum sunt. Ita enim idem in te accidere potest, quod accidit in corvum.

Dicunt enim de Corvo, quum deambularem perdicem vidisset, eodem modo et ipsum voluisse incedere. Quum itaque ipse exerceri ad eum modum cepisset: non solum hoc addiscere non poterat, sed et suum gressum dedidit. Itaque tum ita erat destitutus, ut neque sua haberet, neque, quae petebat, assequeretur. Haec ego tibi dixerim, ne dum voces discere cupis, quas intellegere non potes, tuum quoque sermonem dediscas. Is enim creditur desipere, qui his, quae habet, relictis, quaerit ea, quae ad ipsum plane non spectabat: eaque possidere avet, quae consequi neque ipse potest, neque consequi poterunt vel pater, vel avus; quaeque plane ad ipsum non spectant.

Atque ita homo non debet optare, quae assequi non potest, ut ne, quae habet, amittat.

fősvénység az embert teihetetlenné teszi, és azzal, a' mivel bír az ember, soha meg nem elégszik, 's szüntelen másokén kapdos, 's azon igyekezik, hogy elérje azt, a' minints, és abbul a' lesz, hogy gyakran el-veszti, a' mivel bírt is.

Ismét monda a' vendég a' remetének; úgy hallom, hogy te Kaldeai nyelven szollasz, nekem az tsudálatosan esik; azért ha terhedre nem volna, tanítanál meg reá; mert ki nem mondhatom, mint vágyódom annak tudására, még pedig hamar akarnám azt meg tanulni: a' remete erre felele: jó barátom, ne tselekedd, hogy a magad nyelvét megvetvén, másén kapkodnál, és olyanon, a' mi a' te elmédet felül haladja; mert az történhetik rajtad, a' mi eset egy hollón, a' mellyrül az mondatik:

A' holló látván a' fogoly madárnak friss járását, ő is követője kívánt lenni, és midőn magát azon járásban gyakorlotta volna, nem tsak azon járás módját meg nem tanulta, hanem a' maga lépéseinek módját is el-felejtette; el annyira, hogy sem a' maga lépésének formáján, sem a' fogoly madarak járásoknak rendin lépni nem tudot; és így azt sem tehette, a' mit kívánt, azt is el-felejtette a' mit tudot. Néked is ezeket a' végre beszéllem, hogy akarván olly nyelvet tanulni, mellyet nem értesz, félő, hogy a' magad nyelvedet el ne felejtsd; mert az ollyan eszelősködni láttatik, a' ki ollyat kíván, a' mi tellyességgel őtet nem illeti, avagy olyanra igyekezik, a' mi tőle lehetetlen, és sem atya, sem nagy atya el nem érhet.

És így senki ne vágyódjon olyanra, a' mit el-nem érhet, ne is igyekezzen olyanra, a' mi őtet

His dictis Philosophus conticuit.
Postea tamen ait, Opto rex, ut ad
Zethi aetatem pertingas. Omnis
enim in te apparet et virtus et
gloria et honor. Ego quidem ad
quaestiones tuas respondi: ac quid
sentirem, quantumque possem per-
spicere, aperui. Atque nunc id opto,
ut tu tibi tua inde conficias com-
moda: erga me autem tuum ex-
peto favorem atque benignitatem.

Gloria Deo,
omnium bonorum auctori.

nem illeti; hogy azt el ne ve-
szítse, a mije van, és abból is ki
ne tsepenjen, a' miben volt.

El-végezván a' bölts mester be-
szédét, utoljára így szólla: kivá-
nom óh király; hogy Szeth életé-
nek idejét érd-el; mert te benned
tündöklék ki a' jóság, ditsőség, és
tiszteesség; én ugyan a' te kér-
désidre meg-feleltem, és azokban
mennyre láttam, néked ki jelen-
tettem; azért ohajtom, ezek tenéked
hasznodra szolgáljanak, irántam
pedig ki kérem kegyelmességedet.

Ditsőség az Istennek,
minden jók kútfejének,
most, és mind örökké.

Amen.

Stark latin fordítása ezután még, a bevezetés pendantjaként, rövid befejezést közöl, a mely így hangzik: »Haec quindecim capita ex Indica lingua in Persicum sermonem transtulit Perzoë sapiens Medicus: adque Regem Chosroëm ex India attulit. Ex Persica autem in linguam Arabum transfusa sunt. Unde nos in Graecam vertimus. Servamusque ea usque adhuc apud nos in spem atque utilitatem lectorum.« Ezt a Symeon Sethből vett részt Báji Patay elhagyta a magyarban.

Stark az egész fordítás végén összefoglalja az egyes szakaszok tárgyát. (Argumenta Sapientiae Indorum.) Báji Patay fordításában ezt a részt úgy pótolta, hogy az egyes fejezetek végén versekben összefoglalta az illető fejezetben rejlő tanulságot. Ezek a versek, korukhoz képest, elég ügyesek, de nagyon unalmasak. Rímelése azonban sikerült:

Sok Iknelates van nagy udvarok körül,
Ki másnak vermet ás, és szabiyát köszörül,
Miatta sok szelid, nagy veszélybe kerül,
Mellyen az illy álnok szívú ember örül. stb.

A fordítás magyarsága ellen sem lehet kifogásunk; sőt nyelv-történeti, főleg nyelvújítási szempontból sok érdekes adatot nyújt az eddig nem méltatoit mű. A mi czélunk azonban az volt, hogy a Pançatantramnak ezt az érdekes magyar fordítását irodalom-történeti szempontból kellőleg méltassuk, arra a származékra rámutassunk, a mely a fordításhoz alapul szolgált, és ezek alapján Báji Patay fordítását a Marcus Landau által megkezdett táblázaton elhelyezzük.

Az eddig tárgyaltak alapján tehát a Pançatantram legsikerültebb magyar fordításának a családfája a következő:

<i>Elveszett Pehlēvi-fordítás. (6. sz.)</i>			
Abdallah ibn Mokaffa arab fordítása. (8. sz.)			
<i>Symeon Seth görög fordítása,</i> a XI. századból. Ed. Stark, Berlin, 1897. — Athén, 1851.			
G. Nuti (?) olasz fordítása : »Del governo dei regni.« Ferrara, 1583. Bologna, 1872.	Ó-szláv fordítás. Stefanit és Ichnilat. Ed. Bulgakoff. Szt.-Pétervár, 1860.	Stark latin fordítása. Berlin, 1897.	Possinus latin fordítása. Róma, 1666.
	Rector Lehmus, Abuschalem und sein hofphilosoph. Lipscse, 1778.	Báji Patay S. <i>A' régi Indusok böllselkedések.</i> Eger, 1781.	

Ezek alapján most kimondhatjuk, hogy Báji Patay Sámuel fordítása a Stark-féle; a göröghöz igen hű fordításnak mása, a mely latin eredetijétől szintén igen kevéssé tér el.

GÁLOS REZSÓ.

ADATTÁR.

ÚJABB ADALÉKOK CODEXEINK FORRÁSAIHOZ.

(Második közlemény.)

2.

Sienai Sz. Katalin élete az Érsekújvári-codexben.

Benincasa Katalin (1347—1380), a szegény sienai szövetfestő leánya, egyike azoknak a csekély számú nőknek, a kiket szerény élet-körük szűk határait jóval meghaladó, igazán világtörténelmi szerephez juttatott a Gondviselés. E részben a következő század nagy nőalakjával, d'Arc Jankával szokás és lehet is őt egybehasonlítani; bár életírói közül némelyek¹ még az orléansi szűznél is magasabbra helyezik Katalint, ama kiváló, de tán mégis túlbecsült hatásánál fogva, melylyel lankadatlan buzgalmát a pápáknak Avignonból Rómába visszatérése érdekében latba vetette. Kétségtelen azonban, hogy a mi százada legnagyobb olasz hazafiainak, egy Danténak és Petraracának leghőbb vágya és törekvése volt, de a mi sem az első, sem a második szónoki és költői műzsjának nem sikerült, azt angyali szelidségű egyszerű lénye csodálatos rábeszélő erejével sokkal könnyebben elérte a szentéletű dömés apácza, kit különben írói tehetségénél fogva is elsőrendű hely illet meg Olaszország szellemi fejlődésének évkönyveiben.

Sok irányban folytatott levelezése az olasz próza legbecesebb középkori emlékei közé tartozik. E 373 levél a legtarkább változatoságban vonultatja el előttünk a címzetteket: a legkülönbözőbb rendű társadalmi osztályok képviselőinek hosszú sorát, pápáktól és fejedelmi személyektől le a nép egyszerű fiáig, a szegény iparosig, a milyen a szentnek édesatyja is volt. Az egyetemek büszke tudósaitól, hatalmas bibornokok- és szentéletű egyházi férfiaktól leszáll a lelki szegényekhez és erkölcsi nyomorékokhoz; nápolyi Johanna égbekiáltó gonoszságaira a

¹ Így különösen a legújabbak egyike, PIGORINI-BERI Katalin, hősnője iránti rajongó lelkesedéssel és valóban olasz hévvel megírt szép könyvében. (Firenze, 1900. Barbèra. Coll. Pantheon.)

feledés leplét borítja, hogy Istennek tetsző cselekedetre buzdítsa őt; de nyilvános bűnösöknek is az Ég irgalmát hirdeti; sőt a középkor kitagadottjait, a zsidókat sem vetve meg, — tanít, vigasztal, lelkesít és izgat a szívében lángoló szeretet és rajongás hevével; betegetek és börtönben sanyilódó rabokat, bukott nőket és vesztőhelyre jutott gonosztevőket nyugtat meg az üdvösség reményével. S mikor annyi küzdelem, önsanyargatás és szenvedés által végképp kimerült gyöngye teste 33 esztendő korában összeroskad: már kortársaitól szentként tisztelve és megdicsőítve, azzal a boldogító tudattal húnyja le szemeit, hogy nem harczolt s nem imádkozott hiába; elérte célját, a pápaságot kiszabadította az avignoni fogság fertőjéből és visszahelyezte arra a fönséges szilárd talapzatra, melyet évezredek hagyomány köveiből emelt neki a nyugati kereszténység köztudata.

Szentté ugyan csak majdnem egy századdal utóbb (1461-ben) avatta nagy földije, a kissé ledér és léha humanistából a pápai trónra emelkedett Aeneas Sylvius (II. Pius). De tiszteletének útjait már világszerte egyengette előbb is rendtársainak, a dominicanusoknak buzgalma. Hazánkban is csakhamar kiváló helyre emelte őt a jámbor hívek kegyellete. Nagy névrokona és a Krisztussal való eljegyzésben példaképe, Alex. Sz. Katalin mellé került; s az előző század két magyar nőszentje, Árpád-házi Sz. Erzsébet és Boldog Margit mellett, őt is megkülönböztető figyelemmel részesítik középkori irodalmunk névtelen munkásai, a többnyire apácáknak írogatók, azaz hogy inkább csak fordítgató szerzetesek. Rendjük alapítóján kívül a ferenczesek kivált Sz. Klárát és Sz. Erzsébetet, a dömések Margitot és Katalint ünneplik. Ezért jutott talán aránylag terjedelmesebb hely, Ferencz, Domonkos és Margit oldalán, Sienai Sz. Katalinnak is codexeinkben.

Az *Érsekujvári*-codex, mely számunkra Alex. Sz. Katalin verses legendáját is föntartotta, kevéssel ez előtt, a 382—430. lapon (Nyelvemléktár X. 84—131. l.) a sienai szentnek prózában írt életrajzát tartalmazza.

Ez életírás közvetlen forrására a Domonkos-codex eredetijének keresése közben bukkantam rá, mivel ugyanannak az *Antoninus* firenzei érseknek a nagy történeti munkájában (Pars. III. Tit. XXIII. c. 14.) van meg, a kitől a Domonkos-codex szövegének egy része való. A fordító azonban itt kissé szabadabban bánt eredetijével, nem ragaszkodott hozzá mindig szóról szóra, helyenkint rövidített is rajta. Ezt ugyan néhol a Domonkos-codex írója is megengedte magának, de mindig szerényebb mértékben és jóval ritkábban mint ennek a nyelvelmélkünknek a magyartója. Viszont ez meg terjengősebb lesz sokszor az eredetijénél a miatt, hogy a latin kifejezés nehézségeivel küzdve, számos esetben több synonym szóval próbálja azt inkább csak körülírni, a mit teljesen visszaadnia nem sikerült. Helyenkint azonban a magáéból is toldott be egyetmást, többnyire jámbor fohászokat és a szent példájának követésére serkentető intelmeket, apáczaolvasóinak épülésére.

Mínt hogy azonban *Antoninus* szövege itt is, mint a Domonkos-codex forrásául szolgáló részénél láttuk, csupán régibb, terjedelmesebb elő-

adásnak a rövidített kivonata, jónak láttam e jegyzék egybeállításánál mindjárt a firenzei érsek elbeszélésének a forrását is pontosan, fejezetről fejezetre kijelölni. Ezt a régiebb, kevéssel a szentnek halála után írt életrajzot *Raimundus Capuanus*, vagy de Vineis, II. Frigyes szerencsétlen véget ért kancellárjának, Pier delle Vignenek unokaöccse, Katalinnak több évtől gyóntatóatyja, szerkesztette egybe; részint a saját megfigyeléseiből, részint a kortársak, különösen a szent első lelkiatyjának, Tamásnak, vallomásaiból.¹ Antoninus itt még szabadabban bánt el forrásával, mint a Sz. Domonkos életének átírásánál. Nemcsak a fejezetek sorrendjét változtatta meg elég gyakran, s nem csupán tetemes rövidítések és összevonásokot tett rajtuk, hanem sok helyütt több fejezetet olvasztott egybe, néha csak egy-két sorban jelezvén a tartalmukat, és a közvetlen szemlélő meleg előadását majdnem mindig a távolabb álló krónikás tárgyilagossabb, hogy ne mondjam, közömbösebb hangjával váltotta föl.

Alább a magyar szöveg (É) megfelelő részleteit, kezdő és záró szavaikkal jelezve, szembeállítom a latin eredetinek egyes fejezeteivel, mindenütt feltüntetvén *Raymundus* (R) illető caputjait is,² a melyekből *Antoninus* (A) előadása merítve van, s kijelölöm egyúttal a magyar fordítás nevezetesebb kihagyásait és betoldásait is.

- É 388b—391b (Nyet. X. 90₃₋₅, a cím és 5 sornyi bevezetés után) eez tyztelendew Es czwdalatos nemmes zwz... mynd ew confessoranak tytkon yelentette wala meg.
- É 391b—395a (Nyet. X. 93₄) azert Mykoron wolna kateryna tyzenketh eztendews... wr ystennek nagi syralmakwal Es ew zentynek attyank zent damokosnak.
- É 395a—397a (Nyet. X. 96₁₂) azert ez latasban katerynanak ew elmeye meg erewswle... Es nagy halat ada az felseges wr ystennek.
- É 397a—400b (Nyet. X. 97₃₀) ez zent zeerzetnek rwhayanak fel weteleneek wtanna... soha wala mely halando ember elegsegwel megh nem yelent-hety.
- É 400b—401b (Nyet. X. 101₂₁) halla azerth boddogsagos zwz zenth kate-
- A (l. c. cap. 14. Introd.) Haec virgo mirabilis... Haec omnia ipsa secreto confessoribus revelavit. (R 23—26, 27—31, 33—35, 38 kivonata.)
- A (§ 1) Interea quum Catharina annum duodecimum attigisset... cum lacrimis gratias Altissimo agens et Dei athletae Dominico. (R 41—50, 52—53 kiv.)
- A (§ 2) Hac igitur visione confirmata adeo fuit mens virginis... Deo gratias agens magnificas. (R 54—55, 69—74 kiv. Az Antoninusnál erre következő, *Ubi notandum* kezdetű rész a magyarban hiányzik.)
- A (§ 3) Post habitus assumptionem... quis sufficiat enarrare? (R 58—63, 67—68, 80—83 kiv.)
- A (§ 4) Quia igitur audivit filia et sponsa Domini... (Az *Utrum autem*

¹ BALLAGI ALADÁR, *Régi magyar nyelvünk és a Nyelvtört.* Szótár cz. munkája (Első köt. első fele, Budapest, a borítékon 1904, a belső címlapon 1903.) 192., 212., 228., 234., 240., 258., 270., 272. és 299. lapjának jegyzeteiben az *Érsekújvári-codex* itt szóban lévő helyének forrásaként mindig *Raymundus* idézi, de idézetei az *Antoninus*-féle krónikára vonatkoznak.

² L. *Acta Sanctorum* Apr. T. III. (e hó 30-áról) 1. kiad. 853—959. l., a folytatólagos fejezetszámok szerint idézve, a mint azok a Bollandisták kiadásában jelölvék.

- ryna azzony ystennek leyaña Es jegyesee...
- É 401b—402a (Nyet. X. 102₉₀) merth wgy mondoth wolth zeenth Katehrina azzony az ew confessoranak...
- É 402a—402b eleje (Nyet. X. 102₉₁—103_a) masodzor esmegh yelenek... ne latatneyeek zolgay zerelemnek...
- ille* és *et solum faciem ipsius virginis vidi* közötti sorok a magyarból hiányzanak. — R 84—86.)
- A (§ 4 folyt.) Narravit perfecta virgo confessoribus suis... (R 92 kiv. Utána az *O lector carissime* és *ad iam potentem dominatorem* közötti rész = R 93, 95—96 a magyarból hiányzik.)
- A (§ 4 folyt.) Altera vice apparens... ne videatur amor mercenarius. (R 97—98 kivonata. — A fejl. vége a magyarból hiányzik.)

Most az Érs.-cod. 402b lapján, a lapszálon lévő jegyzet szerint a tíz levéllel előbbi, vagyis a cod. 382a lapján lévő: *Az felseges atya myndenhato ysten kezdetű* és a cod. 389b lapján *kyt anegeyen mynekwnk atya fyw zent lelek* szavakkal végződő rész (Nyet. X. 84—90₂) következék. Ennek latin eredetije sem *Antoninus*nál, sem ennek forrásában, *Raymundus Capuanus*nál meg nem lelhető, hanem a szentnek 1378-ban, a hagyomány szerint extatikus állapotban szerzett *Dialogus*ából (még pedig a 154., 155. és 159. fejezetből) való, melynek olasz eredetijét életirója, Raymundus fordította le latinra. Az olasz eredetinek legrégebb kiadása az 1472. évi bolognai. A latin fordításnak köv. kiadásairól van tudomásom: Brescia 1496 (HAIN 4693) és *Dialogi d. Catharinae Senensis virg. sanctiss. in sex tractatus distributi ... unte annos C.LXXXIII per D. Raymundum a Vineis ... ex Italico sermone in Latinum conversi; nunc autem denuo excusi ... Ingolstadii 1583.* 8° (POTTHAST, Bibliotheca Historica Medii Aevi, 2. kiad. II. 1239b.)

Az 1496. évi bresciai¹ nyomtatvány nagy ritkasága miatt jónak látom, miután azt a müncheni kir. állami és udv. könyvtár szíveségre folytán rövid időre használnom lehetett, belőle a szóban lévő helyet itt egész terjedelmében közölni. A szövegben mindenütt megjelöltem a magyar fordítás kihagyásait és nevezetesebb betoldásait, valamint a sorok alatti jegyzetekben a sajtóhibákat és egyéb szövegjavításokat.

Érs.-c. 382a (Nyet. X. 84—85₁₁).

(Cap. CLIII.) Tunc aeternus pius atque benignus pater oculus suae clementiae vertit ad eam dicens: Dulcis atque carissima filia, sancta desideria et justae petitiones exaudiri merentur. Et ideo ego summa veritas mea promissa tibi facta complebo satisfaciendo desiderio tuo. Tu petis a me, quod dicam, ubi possis oboedientiam invenire et ob quam causam tu potes eam amittere, et quid est apertum signum, quod illam habeas vel non. Primo respondeo tibi, quod illam invenies valde perfecto modo in dulci et amoroso verbo unigenito filio meo, et in ipso fuit ista virtus ita prompta, quod ut illam opere perficeret, velocissime cucurrit ad mortem opprobriosae crucis. Si vis videre, quid aufert illam,

¹ A könyv kolophonja szerint: *Brixia* a nyomtatás helye, a mi éppen-séggel a tiroli Brixen is lehetne, de a nyomtatvány ajánló levele, a kiadó (Bernardinus de Misintis) neve és egyéb jelek is Bresciára vallanak.

attende primum hominem Adam, et videbis aperte causam, propter quam amisit oboedientiam, quam ego pater aeternus imposueram ei, quae procul dubio¹ superbia fuit et egressum habuit et ortum ab amore proprio et a complacentia sociae suae.² Ista causa fuit, propter quam oboedientiam³ amisit et inoboedientiam [quam] incurrit, unde perdidit vitam gratiae et mortem invenit, amisit⁴ innocentiam et illico cecidit in⁵ immunditiam atque miseriam, nec ipse solummodo, immo et universum genus hominum (ut aliquando tibi dixi).

Signum vero demonstrativum, utrum hanc virtutem habeas, est vera patientia (et econverso tibi demonstrat impatientia, quod ipsa virtute cares . . .).⁶ Nullus omnino potest in vitam aeternam ingredi, nisi tamen oboedientia mediante. (*A fejezet további része s a köv. fej. eleje a magyar fordításból hiányzik.*)

Ers.-c. 383a—385b (Nyet. X. 85₁₂—87₁₂).

(Cap. CLV.) Haec oboedientia fuit excellentiae tantae, quod omnes ab ea gratiam *attraxistis*,⁷ velut ah inoboedientia mortem *extraxistis*.⁸ Non tamen vobis usquequaque sufficerit, si solummodo fuisset in verbo pro vobis incarnato et non invenietur in vobis. (*Itt ismét 18 sornyi kihagyás a magyarban: Jam ego dixi . . . verbo meo fuerit aperta.*) Quoniam ego creavi vos absque vobis ex eo, quia me non rogastis, nam vos amavi, priusquam essetis; sed non decrevi salvare vos absque vobis. (Oportet igitur vos in manu clavem hujusmodi portare, neque sedere debetis, sed ambulare, videlicet ambulando per viam incarnatae veritatis, imitando virtuose doctrinam ejus.)⁹ Non enim (ut jam dixi) sedere debetis, videlicet in re finita ponendo vestrum affectum, ut agunt aliqui stulti, qui sequuntur veterem hominem, videlicet Adam, facientes ut ille fecit, projecit oboedientiae clavem in lutum immunditiae,¹⁰ conterendo eam cum malleo¹¹ superbiae. Insuper et eam rubiginavit amore proprio mediante; nisi quod ex quo venit unigenitus filius meus, hujusmodi clavem oboedientiae tenens in manu, purificavit eam in igne divinae caritatis, atque de luto traxit eam et in sanguine suo perfectissime lavit, cum gladio sive malleo¹² justitiae direxit eam, fabricando vestras iniquitates in incude sui sacraei corporis, ipse reparavit ita perfecte, quod quotiescunque quilibet homo clavem suam ex arbitrio libero destrueret, ipse potest eodem arbitrio libero mediante cum gratia mea eisdem instrumentis valde bene reaptare.

¹ dubia.

² Itt a magyarban (Nyet. X. 85₁₋₄) négy sornyi betoldás van.

³ Az eredetiben e két szó felcserélve.

⁴ ammisit.

⁵ Az eredetiben hiányzik.

⁶ A () közötti szavak és még vagy 7 sor a fordításból hiányzik.

⁷ wontatnak.

⁸ wontatok magatoknak.

⁹ Ezek a () közötti szavak csak értelem szerint és nagyon összevonva fejezvék ki a fordításban ekként: *Munkalkogatok wdweffeglekert.*

¹⁰ immonditiae.

¹¹ *fwlakyawal* (nyilván *swlokyawal* helyett).

¹² maleo (itt már a fordításban is *Swlyokyawal*).

O miser et excaecatus homo, quia postquam oboedientiae clavem ita destruxisti et omittis illam juxta posse reapere. Numquid existimas, quod inoboedientia,¹ quae caelum obseravit Adae, illud tibi possit aperire? Putas, quod superbia, quae ruit inde, illuc possit ascendere? Credis cum turpi et lacerato vestimento ad nuptias introire? Numquid existimas sedendo atque ligando temetipsum vinculo peccati mortalis ambulare posse, vel absque clavi portam aperire posse?² Non imagineris ita perficere posse, quia deceptus es in hac imaginatione. Oportet ergo te esse solutum. Egrederere de peccato mortali per contritionem cordis, oris humilem confessionem atque satisfactionem operis cum proposito vitam emendandi et ultra non offendendi. Et isto modo vilipendes et erues et ad terram eicies vituperabile vestimentum, atque cum veste nuptiali curres velocissime, portando cum lumine clavem oboedientiae in manu ad aperiendum januam. Liga, liga clavem istam cum funiculo vilitatis, in veritate contemnendo teipsum atque mundum; et illam apprehende sancto desiderio complacendi mihi creatori tuo, de qua tibi debes facere unum cingulum, quo te fortissime cingere debes, ut nunquam illam amittere valeas. (*Itt ismét néhány sornyi kihagyás*: Noveris, amantissima filia, . . . cum tempore negligerent.) Dum tamen vivunt, eam invenire possunt, si velint (si vero velle non curant, nunquam eam inveniunt). Sed quis eis patefaciet, quod eam amiserint? Impatentia,³ quia patentia erat unita cum oboedientia. Dum ergo quis non est patiens, ostenditur aperte, quod oboedientia non est in anima. O quantum est dulcis atque gloriosa virtus ista, scilicet oboedientiae, in qua caeterae virtutes existunt, ex eo quod a caritate concepta fuit et exorta. In ea fundata est petra sanctissimae fidei; ipsa est una regina ditissima, nam ille, cui desponsata fuerit, omnibus bonis abundat⁴ et nunquam aliqua mala sentit, immo quotidie pacem atque quietem habet. (*Itt ismét néhány sornyi kihagyást hidal át pár szóval a fordító. Az eredetiben*: undae procellosi maris . . . et sic in omnibus invenit pacificam quietem.) Quicumque fuerit ille, qui reginam istam assumpsit in sponsam, videlicet oboedientiam (quam tibi posui tamquam clavem.) (*Itt fordításunk a pár sorral feljebb levőkre tér vissza*: Non habet aliquam amaritudinem,⁵ quamvis ejus appetitus minime repleatur, quoniam oboedientia fecit eum ordinare, ut solummodo me desideret, qui possum et scio et volo perficere sua desideria. (*Pár sornyi kihagyás*: Et expoliavit . . .) O dulcis oboedientia, quae sine labore navigas et absque periculo pervenis ad portum verae salutis! (*A fejezet további része hiányzik a fordításból.*)

Érs.c. 385b—388b (Nyet. X. 87₁₂—90₂).

(Cap. CLIX.: Postquam ego tibi dixi . . . vult naviculam approbatae religionis.) Notandum est ergo, quod ille, qui vult ordinem aliquem sanctum ingredi, debet incedere cum lumine sanctissimae fidei, cum quo

¹ engedelmeség (hibás fordítás).

² posce (sajtóhiba).

³ Itt a fordítás, talán csak a másoló hibájából, kissé zavaros.

⁴ habundat.

⁵ nem érez semmy gyűlöletet.

lumine cognoscat, quod eum oportet occidere propriam voluntatem cum gladio, videlicet odii cujuscunque sensitivae passionis, in sponsam illam assumendo, quam ei assignabit caritas vera, atque sororem suam. Sponsam intelligo oboedientiam veram atque promptam cum sorore sua, videlicet placentia, atque nutrice, quae est humilitas, quia si non haberet juxta se nutricem istam, oboedientia procul dubio fame deperiret. Quoniam in anima, ubi non est virtus humilitatis, oboedientia subito moritur. Humilitas vero sola non ambulat, immo secum debet habere omni tempore servam vilitatis semetipsam pariter et omnia mundana contemnendo. Nam anima, quae se vilipendit, non appetit honores, immo dedecus atque contumelias. Et ita mortua debet ire laetanter ad naviculam approbatae religionis, quum est in aetate congrua. Sed quia dixi tibi, quod diversis aetatibus et variis modis vocabam homines ad religionem sanctam, in quocumque modo quisque vocatur ad religionem, ipse debet acquirere necnon in se conservare perfectionem istam, et cum sancta alacritate festinanter assumere clavem istius oboedientiae religionis, quae clavis aperit (per modum loquendi) *portellum*,¹ quod est in porta caeli. (*Itt körülbelül egy levélnyit hagy ki fordításunk*: Sicut magna porta . . . cum pondere propriae voluntatis.) Et attente considerat, quod eum transire omnino oportet per artum hujusmodi *portellum*, et quod transiret inde cum morte et non cum vita, quia non aperuisset illud cum clavi obedientiae; nam tibi dixi, quod eum omnino oportet transire. (*Körülbelül negyedfél sornyi kihagyás.*) Et quia perfectus oboediens deo et ordini suo se levat ultra se, propriam sensualitatem subjugendo atque super sensus proprios erigendo semetipsum, cum fide viva introduxit odium in domum animae suae veluti servum, ut expellat inimicum, videlicet amorem proprium ex eo, quod nullo modo vult, ut amantissima sponsa sua, quam sibi vera caritas assignavit et cum lumine fidei disposnavit, videlicet oboedientia, quomodolibet offendatur. Et ideo cum sancto rigore suum inimicum expellit inde atque introducit ibi sociam et nutricem ipsius amantissimae sponsae suae. Odium expulit inimicum, amor autem oboedientiae introducit amatores praedictae sponsae suae, videlicet virtutes veras atque reales una cum ordinis observantia laudabili. Unde ista sponsa dulcis ingreditur ad animam cum sorore sua, videlicet cum patientia unacum sua nutrice, quae quidem est humilitas associata cum vilitate atque displicentia sui. Igitur ex quo intravit, in pacifica quiete possidet omnia, quoniam inimicos suos expulit extra. Moratur jugiter in viridario verae continentiae cum sole luminis intellectus, ubi est pupilla fidei habens in objectum veritatem incarnatam, quia solummodo veritatem habet in objectum.² Ibi est ignis affectuosae caritatis, quae calefacit omnes amicos et socios suos ex eo, quod observat ordinis observantiam et oboedientiam cum amore succenso.

Qui sunt inimici, qui stant extra? Principalis inimicus est amor

¹ *portellum*, de alább már *portellum*, a. m. kis ajtó a nagy kapun. Fordításunkban *zoros aylo*.

² Itt a fordító az eredetit nem értette meg jól; a *pupilla* szó helyett valami más (talán *tutela*) lehetett előtte, mert *fedelezely* szóval adja vissza, aztán pedig néhány szóval magyarázza a fentieket.

proprius, qui producit in anima superbiam, inimicus caritatis et humilitatis; impatientia, quae patientiae contrariatur; inoboedientia contrariatur oboedientiae; infidelitas adversatur fidei; praesumptio cum vana spe suarum virium minime concordat cum vera spe, quam anima debet in me ponere et habere; injustitia non habet cum sancta justitia conformitatem, nec imprudentia cum salubri prudentia; nec intemperantia cum temperantia, neque transgressio mandatorum ordinis cum eorundem observantia, neque malae conversationes hujusmodi sceleratorum cum conversatione bonorum; immo sunt inimici et faciunt derelinquere mores ordinis cum observantia salubri. Omnes isti sunt inimici crudeles ejus, et iracundia militat aperte contra benivolentiam, crudelitas contra pietatem, ira contra benignitatem, odium virtutum contra dilectionem ipsarum, immunditia contra puritatem, negligentia contra sollicitudinem, ignorantia contra scientiam et agnitionem, somnolentia contra vigiliam et orationem continuam. Et quia cum lumine fidei cognovit, quod omnes isti erant inimici, qui contaminare sponsam hanc, videlicet oboedientiam exoptabant, ideo misit odium, ut eos expelleret, et amorem, ut amicos induceret. Odium ergo cum gladio suo propriam atque perversam voluntatem interimit, quae voluntas ab amore proprio nutrita vitam impendebat inimicis istis oboedientiae. Sed amputato capite inimico principali, per quem alii conservabantur et juvabantur, anima libera remanet et in pace sine bello, quia non habet contra se dimicantem, quoniam anima removit et abstulit a se quicquid ei tristitiam et amaritudinem¹ Quam itaque guerram habet versus oboediens? (*A fejezet hátralévő részét elhagyja a fordító s mindössze két sornyi rövid záradékkal toldja meg a fentieket.*)

E rész után az előbb félbenmaradt életrajz így folytatódik:

- É 402b—406a (Nyet. X. 103_a) yhlee azert az kegielmes wr ysten... ew wele nagy nyayassagwal nyayaskodny.
- É 406a—407a (Nyet. X. 107₁₁) yelenyk wala... hanem csak ez zenth zwz.
- É 407a—408b (Nyet. X. 108_a) mynek wtanna ydwezyttenk iesus megh yegyzete wolna... oltary zentsegneek meltosagaban.
- É 408b—411b (Nyet. X. 109_{3a}) azerth nagy sok wetekedések walanak erewl nemely yrastwdok kezewth... mwttawan az oltary zentsegnek nagy woltath awagy meltosagath. (Nyet. 112₁₇-től kezdve a fordítás ismét nagyon szabad és részben a sor-
- A (§ 5) Inspiravit igitur Dominus... familiariter conversari cum ea [adeo, ut incredibile videatur.] (R 103 vége, 104—106, 107—112. kiv.)
- A (§ 6) Apparebat ergo... sed tantum secundum virginis visionem. (R 112—115 kiv.)
- A (§ 7) Post desponsationem... corpori eius sociaretur sacramentaliter. (R 120—122, 124. — A *Sed obsecro, si non nimis* kezdetű és *quod totus mundus contemnet et despiciet eos* szavakkal végződő rész hiányzik a magyarban.)
- A (§ 8) Erat satis inter laicos vulgatum... ostendentibus magnitudinem sacramenti. (R 312—314, 318—322, 316, 324 kivonata. — A fejezet eleje nagyon szabadon van fordítva és a *De qua etiam frequentatione* kezdetű, *quod ab omnibus exponitur*

¹ *negabat*, a mi érthetetlen. Az olasz eredetiben: *quello che la tenea in amaritudine et in tristitia*. (1540. évi velencei kiad. 195/b.)

- rend is más mint a latin eredetiben, a melynek *Oblinuerat autem a Gregorio papa III.* kezdetű és *circa hoc tale miraculum* szavakkal végződő pár sora szintén hiányzik a magyarban.)
- É 412b—415b (Nyet. X. 113_a) ennek wtanna mykoron zenth katernya azzony *gyakorta* kerneye az wr ystenth... kynek okaert, meg hozattam wala ez syralomnak wewlgeben.
- É 415b—418b (Nyet. X. 117₁₈) mykoron zent katernya azzony mykepen zokasok yo zewrzetesseknek... Es ezen mynden wdewben megh elegedyk wala amen *etct.*
- É 418b—423b (Nyet. X. 121) Senanak warosabaan wala nemely betek azzony allat... kyk ystennek czwdalatos mywelkedetyh nem esmertek wala.
- É 423b—429b (Nyet. X. 127₁₇) Egy andras newv kazdagh ember wala senaba... mynd halalygh bely faydalmath zenwede neha nehezeben neha kwnyyeben ammen.
- É 429b—430b (Nyet. X. 129₃₁) Mykoron azert ez nemes zwz kewzeel-lytene ew eltynek wegehez...
- de Eucharistia* végű pár sor helyett más részlet van a magyarban betoldva a hazugságról, mely így kezdődik: [Nyet. X. 109₃₇] *de myerth nemely yamboriatan zemelyek kewzeth... végződik pedig ekként:* [Nyet. X. 110₂₆] *zenth katernya azzonra ces nagy sok hazwksagokath kewlnek wala.*)
- A (§ 10) Quum semel *feruentius*¹ Dominum orasset... propter quod reducta eram ad vitam, me consolabatur. (R 179—180, 182—183, 185, 204, 194—198, 206—207, 212, 214—216 kivonata.)
- A (§ 11) Quum virgo sancta et religiosorum... vel operimentum corporale augmentavit. (R 131—137. — A fejezet végén lévő, *Accidit et aliud magnum miraculum* kezdetű rész a magyarban hiányzik.)
- A (§ 12) In civitate Senensi fuit infirma quaedam... satiata est simul et sitibunda. (R 143—149, 154—160, 162—163 kivonata. Az Andreáról szóló rész a magyarban tetemesen meg van rövidítve.)
- A (§ 14) Item quendam Senensem Andream nomine, divitem rebus... salus illorum per illum procurata. — Utána néhány sor a fejezet elejéről, mely részlet a szent atyának halálos betegségére és kimúlására vonatkozik. (R 224—230.)
- A (§ 19) Appropinquans autem ad terminum vitae... (R 360—361, 363—364 kivonata. — A kimúlásról szóló rész a magyarban eltérő és bővebb. Utána még a latinban: *Sed et crebra miracula etc.*, a mi a magyarból hiányzik.)

3.

A Lobkowitz-codex Ferencz-rendi emlékei.

Az *Ehrenfeld-* és *Virginia-codex*² Ferencz-rendi emlékeivel szoros kapcsolatban áll a vegyes tartalmú *Lobkowitz-codex* két, egymástól külön-

¹ A magyar fordító előtt a szöveg vallomása szerint *feruentius* helyett a hasonló írású, kivált rövidítés mellett vele könnyen összetéveszthető *frequentius* lehetett, a mely miatt a *semel* egészen figyelmen kívül hagyta. Hasonló hibás olvasás és ezen alapuló fordítás több is van, nemcsak ebben, hanem más fejezetekben is.

² Emezekről l. »A Virginia-codex Ferencz-legendái« cz. értekezésemet az Akad. Értesítő XIV. (1903) 569—581. l.

választott darabja, egy nagyobb és egy kisebb, a codex 4—30. és 175—184. lapján. (Nyelveléktár XIV. 3—12. és 53—58. l.) Ezeket tehát a főntemlített nyelvelékek forrásaival együtt kell majd kiadni, minthogy csakis azok körében világíthatók meg a kellő kor- és irodalomtörténeti magyarázatokkal. Ezúttal csak annyit jegyzek meg általánosságban róluk, hogy egyéb, a Nyelveléktár érdemes kiadója által is méltott jelenségeken kívül, e daraboknak a Lobkowitz-codexben léte is a mellett szól, hogy e nyelvelékünk Ferencz-rendi (clarissa) apáczák számára készült s valószínűleg az írói, illetőleg másolói is clarissák voltak. (L. a Nyet. id. köt. Bev. XIV. s k. 1.)

Az első darab *Sz. Ferencz nagy búcsújáról*, az ú. n. Portiuncula, vagyis az S. Maria de Angelis kápolna búcsújáról szól s három fejezetre van tagolva. Erre a codex-részletre már BALLAGI ALADÁR is hivatkozik imént idézett munkája 188., 206., 281. és 321. lapján, midőn a Lobkowitz-codex néhány szavának latin eredetijét jegyzetben mellékeli. Érdemes tudósunk tőlem függetlenül jött rá e forrásra, a mint viszont én is még az ő könyvének megjelente előtt foglalkoztam e szöveggel. Így vagyunk, a mint óriási szorgalommal összeállított munkájának még több helyén látom, egyéb codex-részleteket illetőleg is. De hiszen itt nem is a prioritas kérdése a fő; a tudomány érdekét az ilyen alárendelt körülmény nem érinti. Csupán félreértések elkerülése végett tartottam szükségesnek e dologról ennyit is megjegyezni.

A Lobkowitz-codexnek a Portiuncula-búcsúról szóló darabja a *Speculum Vitae B. Francisci* cz. 1504. évi velencei nyomtatvány két fejezetével, a LXXXVIII. és LXXXIX-kel érintkezik tartalmában; de minthogy codexünk szövege régibb a nyomtatványnál, bizonyára ennek valamely kézirati archetypusa alapján halad. A *Speculum Vitaeről* azóta, hogy reá vonatkozó közleményeimet »Az Ehrenfeld- és Domonkos-codex forrásairól« cz. értekezésemben megírtam, igen beható kritikai ismertetés jelent meg a Ferencz-rendi emlékiratok legkiválóbb bűvárától, SABATIER Páltól, az általa kiadott és szerkesztett *Opuscules de Critique historique* I. köt. 6. füzetében (1903). E nevezetes compilatio legrégebb ismert kiadása még mindig az 1504. évi velencei, mely magyarországi vonatkozásainál fogva különös figyelmünkre érdemes. Szerencsére ma már nem olyan nagyon ritka, mint az Ehrenfeld-codex kiadása idején (1881) Volf György még némi joggal vélhette. Ma már (az idézett értekezésben jelzettekén kívül) Akadémiánknak is van belőle egy példánya, mely Ráth György hagyatékából került ide. A *Speculum Vitae*ben összehalmozott és kétségbeejtő rendetlenségbe gabalyított, különféle eredetű iratok természetéhez képest, a fenti fejezeteknek, a melyeken codexünk említett részletei alapszanak, szintén régibb, részben még a Ferencz-rend alapítása körüli időkre érő hagyományokig nyúlik vissza a családfájuk.

A Portiuncula-búcsút illető fejezetek azokból a kúszált és egymásnak néha ellentmondó hagyományokból vannak összetákolva, a melyekből a XIV. század közepe táján *Bartholi* Ferencz *Tractatusát*¹ megszerkesz-

¹ Fr. Fran. *Bartholi* de Assisio *Tractatus de Indulgentia S. Mariae de*

tette. Az elsőt (*Lobk.-c.* 4—11. l.), mely a *Speculum Vitae* 71a—72b lapjainak felel meg, *Bernardi* Mihály teljesebb előadásában egy vatikáni kéziratból közli SABATIER a *Tractatus* kiadása Bev. LXXXII. s k. lapjain. A másodikat illetőleg (*Lobk.-c.* 11—24. l. = *Spec. Vitae* 72b—76a l.) l. u. o. CLXII. l. A harmadik (*Lobk.-c.* 24—30. l. = *Spec. Vitae* 78a—81b l.) *Bartholi* id. munkája 37. fejezetén (SABATIER kiad. 70. l.) alapszik.

Codexünk másik, *Sz. Ferenczről és Sz. Kláráról* szóló darabja (175—184. l.) a *Speculum Vitae* régibb állományából való. Két fejezet az *Actus S. Francisci et Sociorum ejus* cz. iratból, mely tudvalevőleg az *Ehrenfeld-codex* tartalmának egyik felét szolgáltatta. Az első (*Lobk.-c.* 175—181. l. = *Spec. Vitae* 139b—140b) az *Actus* 15. fejezete (SABATIER kiad. 52. l.) A második pedig (*Lobk.-c.* 181—184. l. = *Spec. Vitae* 140b—141a) annyival érdekesebb, mivel az *Actus* azon darabjaiból való, melyek az *Ehrenfeld-codex*ben is benn vannak. (*Actus* 42, SABATIER kiad. 135. l. = *Ehrenf.-c.* 73—74. l.) Itt tehát az *Ehrenfeld-codex*nek más nyelvelméleinkkel, így a *Virginia-* és *Simor-codex*szel párhuzamos helyei egy újjal gyarapodnak.

KATONA LAJOS.

KAZINCZY FERENCZ JEGYZETEI.

(Első közlemény.)

Kazinczy Ferencz irodalmunk egyik legkiválóbb alakja. E nevet nem pusztán sokoldalú tevékenységéért, hanem inkább tevékenységének intenzív és értékes voltaért érdemli meg.

Mint költő a leggyengébb, nem nagynevű, inkább az mint író, de a mi nagygyá, halhatatlanná teszi őt a magyar irodalomban, az irodalmi levelezése és ezekben való tevékenysége, szóval: irodalmi igaztása, mely őt már saját korában is önkénytelenül az irodalom vezérfőhívávé tette. Ezen igazító tevékenységének sokat köszön költészetünk, de még többet nyelvünk.

Levélírói tevékenysége igazán bámulatra méltó. Jóformán nem múlik el nap, a melyen nem ír levelet, de sokszor egy napon többet is ír. Levelezése nagyon kiterjedt volt, mert Magyarország majdnem minden részében volt jó barátja, kivel eszmét cserélt, kivel megbeszélte az irodalmi újdonságokat, híreket, de megbeszélte a kor politikai eseményeit is. Ezért egy cseppet sem nagyítás az az állítás, hogy levelezése azon korban (körülbelül 1826-ig), ama szomorú korban, a mikor folyóirat egyáltalán nem keletkezhetett magyar földön, folyóiratot pótolta. Ha a

Portiuncula. Nunc primum integre edidit PAUL SABATIER. Paris, Fischbacher, 1900. L. különösen a Bev. CLXI. és a fenti fejezetekről a LXXIX—LXXXIX. l.

Magyar Tudományos Akadémia kiadásában eddig megjelent vaskos köteteket áttekintjük, a melyekben pedig csak 1813-ig terjedő levelezése foglaltatik, látjuk belőlük, hogy a levélírás Kazinczynak eleme, van kedve hozzá. A nemzeti eszme, a melynek szolgálatát, megihletti, azért ír oly sokat, azért tud leveleiben oly eszmei magaslatra emelkedni, a milyenre abban a korban senki sem képes.

Megvannak benne mindazon tulajdonságok, kellékek, a melyek őt a nemesebb értelemben vett hírlapírás terén is nagygyá tették volna. Érdeklődik minden iránt, mi hazája sorsával csak kissé is összefügg, de különösen érdeklik az irodalmi, politikai, gazdasági kérdések, hírek. De nemcsak érdeklődése van meg, mégvan hozzá a kellő érteke, helyes ítélőképessége, sőt elég tárgyilagossága is. S ha valamely kérdéssel foglalkozik, teljes ízében lefoglalja ez őt, minden lehető oldalról igyekszik a tárgygyal megismerkedni.

Mindenki természetesnek fogja ily körülmények között azt találni, hogy hazájának sorsa — s ez az ő idejében szomorú volt — leginkább érdekli. Tájékozódik minden esemény felől s hamar lelkesül. Fiatal korában kárát is vallotta e lelkesültségének, mert a Martinovics-féle mozgalomban való részvétel miatt börtönbe kerül. De azért a fogság elteltével csak a régi. A napoleoni harczok, az insurrectio, a háború után bekövetkezett nagy pénzügyi válság, a rá következő abszolutizmus (a XIX. század huszas éveinek elején), majd az 1825-iki országgyűlés, mind élénken foglalkoztatják elméjét.

Az abszolutizmus és az 1825—7-iki országgyűlés annyira érdeklik, hogy az országban szerte lakó ismerőseivel, barátaival összeköttetésbe lép, tudósításokat kér, ezeket egybegyűjti s ezek alapján azután tudósítja az ország állapotáról egyéb barátait.¹

Ezen állítás igaz voltát bizonyítja egy az Akadémia kézírattárában levő kézírati gyűjteménye is,² a melybe a korra nézve az érdekesebbnél érdekesebb tényeket sajátkezűleg jegyezte fel. Kár volna e kéziratnak ismeretlenül maradni, azért e helyen tartalmát bővebben ismerettem, sőt a fontosabb feljegyzéseket szószerint közlöm.

Maga a kéziratanyag két részre oszlik: az első részben az 1825—27-iki országgyűlésre vonatkozó adatok és tudósítások találhatóak, a másodikban pedig különösen az 1823-ban erőszakkal működő királyi biztosokra vonatkozó adatok. Ki kell emelnem, hogy nagyon sok

¹ Lásd Guzmics Izidor és Kazinczy Ferencz közti levelezést, melyet Ballagi Géza, e korszak írója, a Magyar Nemzet Történetében is felhasznál.

² Jogtan. Országgyűlés 407. sz.

a gyűjteményben a levélbeli tudósítás. A levelekből kitűnik, hogy szorgalmasan váltott levelet Comáromy Istvánnal, Abaúj vármegye viczeispánjával és követével, Barkasy Imrével, az országgyűlésen levő juratussal. Találunk a gyűjteményben több-kevesebb levelet Comáromy István feleségétől, Bártzay Borbálától, Kazinczy András és Kazinczy József nevű rokonaitól, Botka Lajos szathmári követtől.

A levelek nem mind egyenlő értékűek, egyik nagyon érdekes, a másik kevésbé.

A legfontosabbak azok, a melyek az Akadémia megalapításáról tudósítják Kazinczyt. Ezeket más helyütt¹ már közöltem, azért itt csak azt jegyzem meg, hogy Kazinczyt ez ügy fejlődése természetesen nagyon érdekelte. Feljegyezte külön még a felajánlott összegeket e cím alatt: »A' Magyar Academiára ekképen ajánlának summákat«:

»Gróf Szécsenyi István, a' nagy Ferencz' fija, egy esztendei jövedelmét, melyet 50000 forintra calculálnak ezüst pénzben.

Vay Ábrahám 20000 frtot papiros-pénzben, az az ezüstben 8000 frtot.

Gróf Andrásy György 10000 frtot ezüstben.

Gróf Károlyi György —

Gróf Pálffy Ferencz még most csak esztendőnként ezer forintot váltó czédulában.

Gróf Teleki József Tabulae Báró, harmincezer kötetből álló könyveit, sok mappájit, és hogy a' Bthéca mellett Bthecárius tartathassék, ennek fizetése Capitálisául 5000 frtot ezüstben.

Gróf Batthányi János 10000 frtot.

Gróf Eszterházy Mihály 10000 frtot.

Gróf Eszterházy Károly 10000 frtot, mind ezek ezüst pénzben.

Ide jó a' Sándor István által még 1815 tett testamentuma által hagyott 10000 f. Váltó-Czédulában, Bibliothecájával és Numismatica Gyűjteményével.

Ide akarják csatlani a' Marczibányi fundatiót is, melly 70000 frtot teszen.«

Egyéb levélbeli tudósítások közül hármat szándékozom felemlíteni: Borsitzky, trencsényi követ, Rudnay Sándor primás és Szucsics Eugén esetét.

Az 1826 ápr. 30-iki tudósítás szerint Borsitzky és követtársa, Nemák Ferencz, januárban vármegyéjükhez tudósítást küldöttek a diétai dolgokról s benne keményen írtak a nádorról. (Azt írta Nemák, hogy a papiros pénz eltörlése ügyében a két tábla nem egyezhetett meg, azért elegyes ülést proponáltak, de ezt a nádor nem fogadta el.) Mikor ezt

¹ Akadémiai Értesítő 1901. év deczemberi (144.) füzetében 605—613.

a nádor megtudta, magához hívatta Borsitzkyt s kijelentette előtte azt a kívánságát, hogy menjen haza s a vármegye küldjön helyette más követet. Nemák ekkor már hazament s maga kívánta ezt személyére nézve a megyétől. Borsitzky ügyében 40 tagú deputatio ment a nádorhoz Schmidegg vezetésével, de a nádor nem állott el kívánságától.

A Rudnay Sándorról szóló tudósítás szintén az országgyűléssel van kapcsolatban. A rendek t. i. azt óhajták, hogy az 1799 előtti adósság, — míg a papir egyenlő az ezüsttel — ezüstben fizetessék vissza. A minisztérium ezt nem akarta. Rudnay erre alázatos előterjesztésben kérte a császárt (így) a kívánság teljesítésére. Cziráky, az ország bírása, parancsot vett az udvartól, adja a primásnak a császár neheztelését tudtára. Az országbíró a primást írásban hitta s akkor közölte vele a neheztelést s emlékeztette őt arra, a mit Mária Terézia 1765-ben mondott Barkóczy Ferencz primásnak. (Mária Terézia idejében egy »Vexatio dat intellectum« című mű jelent meg. Mária Terézia azt hitte, hogy e művet gróf Török József referendarius írta. Vallatták, de ez következetesen ártatlanságát hangoztatta. Nemsokára Sághy Mihály septemvir, a primás kegyeltje, jelentkezett és megmondta, hogy a művet a primás kanonokja, Richtvaldszky György írta. Barkóczy ebbe belébetegedett s meghalt.) Rudnay a neheztelés után megbetegedett s nemsokára meghalt.

Szucsics Eugén esete ügyében többen is írtak tudósítást, így Comáromy, Botka Lajos, Kazinczy József és Barkasy Imre.

A tudósítások szerint 1826 deczember közepe táján a bács megyei követ fia, Szucsics Eugén, cancellista, egy fogadóban külföldiek előtt a magyar nyelvet rágalmazta, a németet magasztalta. Az ifjúság erre elhatározta, hogy ezért őt a dictaturából kihajtják. Az executio napján 200 ifjú jelenlétében az ország házában ki akarták kergetni, de nem ment, sőt az ifjúságot hunczfutnak nevezte. Erre Zoltán Mihály felpofozta. Atyja a personalistól elégtételt kért a megbántalmazásért, mert fia nem a hazai nyelvet gyalázta, hanem önmagát, hogy nem tudja jól. A personalis úgy ítélte, hogy a tettes ifjak kérjenek bocsánatot s hagyják el Pozsonyt. Ez meg is történt.

Ezek kisebbszerű tudósítások. Az alábbiakban a nagyobb érdekűeket sorolom fel.

Legelőször is feljegyzi Kazinczy a vármegyei követek neveit (a kik résztvettek az 1825—27-iki országgyűlésen).

Ezután néhány csoportban jellemzi a követeket a következőképen :

A' 'Vármegyék' Követei characterizálva gondolkozásuk szerint

1826 Január

Tántorithatatlanok:

Vay Ábrahám Első Vice-Ispán	Borsodi.
Ragályi Tamás	»
Nagy Pál	Sopronyi
Borsiczky István Első V. Ispán	Trencsényi
Somsics Pongrácz Első Vice-Ispán	Somogyi
Comáromy István Másod V. Ispán	Abaujvári
Gróf Schmeidegg Ferencz	Zemplényi
Gróf Dezsőffy József	Szabolcsi
Gróf Andrássy György	Tornai
Szegedy Ferencz Kamarás, volt V. Ispán ...	Szalai
Deák Antal	»
Almásy Lajos Másod V. Ispán	Szepesi
Gróf Csáky Sándor	»
Babóthy Imre	Nyitrai
Rohonczy János	Veszprémi
Balog János	Barsi
Plathy Mihály, Balognak veje	»
Majthényi Antal	Honti
Kolozsvári Miklós	Győri
Földvári Ferencz Másod V. Ispán	Hevesi
B. Orczy Lőrincz	»
Pázmándy Dienes	Komáromi
Ghyczy Ferencz Első Vice-Ispán	»
Takács Gáspár Második Vice-Ispán	Pozsonyi
Niczky János Első Vice-Ispán	Vas
Skerlecz István Kamarás	»
Prónay János	Nógrádi
Bernáth Zsigmond	Ungvári

Lágymelegek:

Bartál György Első Vice-Ispán	Pozsonyi
Tököli Péter Első V. Ispán	Csanádi
Nyéki Mihály Fő-Nótárius	»
Bene József Fő-Nótárius	Csongrádi
Kubinyi Gáspár Első Vice-Ispán	Liptói
Báró Sztójka Imre	Máramar.
Szmrecsányi	Árvai
Zmeskál	»
Uzovics János Első Vice-Ispán	Nyitrai
Zsombori Imre Második Vice-Ispán	Bihari
Miskolczy Mihály Kamarás	»

Hív Udvarnokok:

Péchy Imre, Septemvir	Pesti
B. Prényi Zsigmond, Első Al-Ispán	Beregi
Kajdacs Antal, Második Al-Ispán	Baranyi
Németszegi István, Első Al-Ispán	Mosonyi
Császár Sándor, Fő-Nótárius	Temesi
Marczibányi János	Torontáli
Izsaák János Cons. Első Al-Ispán	Szathmári
Kászonyi Sándor, Első Al-Ispán	Torontál
Jakabfy Simon	Krassó
Vidovics György, Első Vice-Ispán	Békés

Félig — jók, félig rosszak:

Bittó Albert, Másod Vice-Ispán	Arad
Végh Ignác Fő-Nótárius	Fejér
Bezerédy György Fő-Nótárius	Veszprém
Vitéz János	Abaúji
Szerencsy István Fő-Nótárius	Ungi
B. Wécsey Miklós	Szathmári

Hallgatók:

Marich Dávid Első Al-Ispán	Fejér
Kovács	
Kárász	
Niczky József Első Al-Ispán	Soprony
Petrovics Basilius Első Al-Ispán	Krassó
B. Prényi Gábor	Ugocsa
Bornemissza Első Al-Ispán	Sáros
Torkos Mihály Fő-Nótárius	Mosonyi
Bonis Sámuel	Szabolcsi
Gudics János	Honti
Huszár Imre	Esztergomi
Lippai	»
Gyuresányi Gábor Másod Vice-Ispán	Nógrádi
Rhédey Ferencz	Beregi
Bezerédy György Fő-Nótárius	Veszprémi *
Rutkay Lőrincz Fő-Szolgabíró	Turóczi
Justh Ferencz Első Al-Ispán	»
Répásy Leopold	Baranyai
Szucsics József	Bácsi
Rudics Dániel	»
Horváth Nepomuk Kamarás	Békés
Radvánszky Antal Másod Vice-Ispán	Zólyomi
Beniczky Lajos Első Vice-Ispán	»

Ezután »Dietai Jegyzések« következnak »Anonymus (latin) levelek-ből« az 1825-iki országgyűlés megnyitásáraól és a királyi biztosokról, majd Hlavács nevű protonotariális expeditor levele »Protonotarius Tahy Úrhoz« ugyancsak az »árulók«, a királyi biztosok ügyében.

Erre »Szájrol szájra adott hírek után« czímmel a következő országgyűlési újságokat jegyzi fel:

1.

A Primás a' Commissiók' ideje alatt azon Vgyék Vice-Ispánjainak, szolgabírónak, mellyek a' parancsoltakat elfogadni nem akarák, leveleket írt, 's ezeket buzdította, hogy tegyék a' mi parancsoltatik. Ezt tette a' maga Vgyéjében is, az az Esztergomban. Ott egy szolgabíró azt felelte Ó Herczegségének, hogy ő *esküvése ellen* azt nem teheti. A' Herczeg vagy maga aláírása alatt, vagy emberei által, írva azt felelé ennek, hogy midőn a' Politica kívánja, az esküvésen tágítani kell; ő, mint Magyar-Országai Fő-Pap, absolválja eske alól.

Ez a' levél Sopronyi Követ Nagy Pál kezébe jutott. Tudatta azt mingyárt a' Papsággal, 's kimondá, hogy ha ezután is úgy viselik magukat nem jól mint eddig, azonnal lármát üt Primások' leveléből. — Midőn tehát a' Papok között egyik vagy másik nem az ő kívánsága szerint szólla, Nagy Pál mingyárt felállott, 's nyúlt mentéje zsebjebe, mintha azt kivenné és felolvastatni akarná. Ez által ezek intimidáltattak.¹

2.

Midőn a' Kir. Resolutio de dato 9 nae Novembris Novemb. 12 d. felolvastatott, a' Palatinus az egész olvasás alatt befogta a' két szemét, 's midőn vége volt az olvasásnak, kirúgta a' székét 's ment.

A' Kir. Resolútióra a' Rendek egy új Nunciumot készítenének Plathy Mihály Bars Vgyei Fő-Notár által, de a' ki Fő-Notáriusi hivatalától a' Kir. Commissárius ellen bátran viselvén magát, elmozdított. Ezt most Bars Vgye Diaetai Követnek választotta az ipával Balog Jánossal. Ez a' Circularis Sessióban felolvastatván, a' Palatinus megkérlettett, hogy vesse közbe magát Nátori méltóságánál fogva. A' Palatinus Novemb. 21-dikén méne-fel Bécsbe. Mit hoz válaszul, még most, midőn ezt írom, nem tudjuk. De a' Rendek kimondák a' Palatinusnak, hogy ha a' felelet kedvező nem lesz, ők representálnak.

3.

Károly Herczeg, a' Császár öccse, 's a' Palatinus bátyja, 1807 körül nagy idegenséget mutata a' Nemzet ellen. Albert Herczeg, egykori Locumtenensünk, Mária Theresiának veje, 's Christinának férje (mind

¹ Egész Archivumot tesznek nálam az ily levelek, mondá egyik Sessióban, 's nyúlt mentéje oldal zsebjebe.

Albert mind Christina Károlyt tevék örökösöknek temérdek birtokaikban) megmondá a' Magyar Nagykoknak: »Halják-meg csak, meglátjátok, tüzes magyar lesz«. Albert igaz proféta volt.

4.

Minister Grof Zichy Károlynak a' Resolutio elolvasása után kővel verték be az ablakait, 's a' második éjjel újra. Zichy 80 vendéget híva ebédre, 's csak 60 jelene-meg, 20 elmaradt gyűlölségből; mert az vala a' hír, hogy a' Resolutio a' Mëtternich' kezéből jó volt, 's Zichy rontotta-el. Ebéd után mondá Vendégeinek: Én Magyar vagyok, 's Magyarországon vannak minden jószágaim, azt a' haza tudhatja: de azt nem tudhatja, hogy 53 élő gyermekem, unokám, kis unokám van. Hihető-e, hogy ennyi gyermek atyja honja ellen dolgozhassék?

5.

Ennek leánya Bars Vgyei Fő-Ispán Keglevics János hitvese (a' ki a' maga Fő-Ispáni Installatiója napján strimlibe öltözve tánczolt) megjelent a' galerián, 's a' Nunciumot nagy rész vétellel olvasgatta, a' tanácskozásokat figyelmesen hallgatta. Nem értvén mindent a' deák nyelven tartott beszédekben, megszóllíta egy mellé' esett ismeretlen ifjút, hogy miről foly a' beszéd. Ez tudta, hogy a' Grófné a' Zichy leánya, 's így felelt: Azt az átkozott Zichyt zaklatják, a' ki illy öreg korában sem szűnik-meg hazáját szerencsétlené tenni.

6.

Gróf Dezsőffy József egy ülésben azt mondá V. Cancellarius Gróf Almásy Ignáztza célozván, ki, midőn a' Cancellarián felolvatatott a' Commissiók eránt adott Parancsolat, midőn az egész Cancellaria *ellene* adta votumát, Almásy és Báró Püchler *mellette* adták a' magokét: »Egyik lába a' koporsóban, a' másik a' Nemzet nyakán«. — Az nap egy fényes estveli társaságban az Almásy rokona így szólla: »Bezzeg megadák ma Zichynek«. — Kevés pillantatok mulva jó a' Zichy' leánya: »Bezzeg keserves napja vala ma Almásinak«. — Ezek még is érzék tehát a' bántást.

7.

B. Eötves Ignázt, a' leggonoszabb Commissárius, hideg vérrel üle, mikor őket zaklatták. Tudta mi lesz a' vége. Lesütött fővel ült, 's veres vala képe, de nem volt megilletve. Azt írta a' feleségének, hogy ő egészséges, és még nem vágta rajta huszonötöt.

8.

Lónyai Gábornak halálával, ki Zemplényben volt Commissárius, és a' kit, midőn 18 Aug. 1823, a' Rendek közzé kijött, tele torokkal

össze carafázta, össze ötvösezte, hunczfutozta a' sokaság — Ötvös Ujhelybe jött, átvenni a' Commissionális írásokat. Megszállta Viczmándi Lajos Prépost Ujhelyi Pléb. Urnál. Viczmándi Ur nem vala a' háznál. Meglátván egy olajban festett portrét, kérdi Ötvös, ki az? A' Káplán felele: Prépost Ur. — Nem jól van találva, mondá Ötvös, 10 eszt. múlva sem lesz illy öreg. — Tíz esztendeig az én Prépostom élni sem akarna már, mondá a' Káplán. — De biz én akarok, mondá Ötvös. Jelen vala egy Rámer nevű Hadnagy, ki Ujhelyben lakik, 's meg szállala: Jól teszi Excellád, hogy élni akar. De kell is, még megbékél ennyi bántás után a' Nemzettel. — Hát hogy bántottam-meg én a' Nemzetet? — Nem tudom én Kegyls Uram, én az efféléhez nem tudok, én katona voltam: de csak kell lenni benne valaminek, mert az egész Világ ezt beszéli. —

9.

Zemplény Vármegyében van egy ritka telentomú ifjú, Gergelyi Miska, kinek egész élete bolondságokból vala szöve mint a' Genieknek. Ez Kis-Pap volt, Katona, Theatralista, Hajós-legény, Marqueur, mind öszve eddig tíz státust próbált, és még sokat fog. És bemenvén a' Circularis Sessióba, Gróf Dezsőffy Sámuel és B. Vay Miklós Uraknak székeik megé esett. Előttök Kalocsai Kanonok Csauz ült.

Csauz el akará fordítani a' büntetést a' Kir. Commissariusokról, a' mint ezt a' Hlavács leveléből láthatni. Tudván, hogy ha ezen kezdi beszédét, ki nem hallgattatik, ezt mondá: Ezek nagy bünt követtek-el, és méltók, hogy meglakoljanak. *De* — Látván a' Sessio mi fog következni, igen sokáig harsoga a' Vivat. Azonban a Kanonok talpon állá, hogy szólhasson. Gergelyi félre taszítá a' Dezsőffy és Vay székeiket, hogy a' Pap reverendájához érhessen, 's azt megrántotta: Fő-Tiszt. Úr, egész életében nem kapott még illy Vivátot. Újjon le; ne fossza-meg magát dicsőségítől. — A' Kanonok nehezen vette a' fiatal emberke megrántását, 's eltiltá az insolentiától; ha tud az Ur, mondá, szálljon.

Dezsőffy meg volt bántva széke kimozdításáért. — *Nem Sedria* ez! mondá Gergelyinek, kevélyen nézvén rá.

Itt nekem több szavam van, mondá, mint a' Sedrián. — Tudnillik ő nem Assessor, de Absentium Ablegatus.

A' mint vége vala a' Csauz beszédének, Gergelyi felkiálta.

Senki sem ismerte a' homályos embert. — Megismerem, nekem fiatal embernek itt inkább illik hallgatnom és tanulnom, mint szállanom: de minekutána Csauz Kanonok Ur kívánja, hogy mutassam-meg, miben szálla rosszul: kénytelen vagyok esedezni a' Tek. Statusok előtt, méltóztassanak kegyesen kihallgatni. Akkor egy alkalmasint hosszú, tüzes, sehol el nem akadt beszédben elkezdé csépelni a' Papot, 's még a' Bibliából is elmondá neki, hol élt hamis okokkal. Ciceronak egy helyét egészen elmondá csudálást érdemlő memoriájával. Végre mély maga meghajtásával, melyet a Theatralisták közt tanult, megszűne szállani.

Csauz szüntelen csóválá a' fejét. — A' fiatal-ember cselekedete azok előtt vala legrendesebb, a' kik tudják, hogy a' katonaságban olly ötven pálczával vala meghonorálva, hogy a' teste kihullott. Szegény Csauz, ha végére járt, milyen ember tiporta le! — A' kik őtet itt Zemplényben ismerik, s illyen Vice-Ispán Szógyényi Ferencz Ur is, kinél patvarián volt, és a' ki elúnta a bohó embert eszére hozni, midőn ezt beszéllé B. Vay Miklós az én jelenlétemben, bohóságaira emlékezvén hallgattak: de sokára magok is kipattantak nevetésekben, a' szép és lelkes, de vakmerő tetten.

10.

Pest Vgyei követ Septemvir Péchy Imre Úr a' Kir. Resolutióra tartott Circuláris Ülésekben, ezt mondá: *Nem csak azt kell tekinteni, Quid juris? hanem azt is, quid consilii.* Erre zúgás támadta, 's világosan éreztetik nehezteéseket, egy szegletből pedig ez a' szó: *nem igaz,* igen világosan hallatá magát. Erre Péchy: *Ugy inkább kimegyek.* — *Tessék,* kiálta valaki hátúlról; *jobb is lesz.* Péchy kiment, 's Skerlec hosszas veszekedések után tartóztathatá-meg. Ekkor Nagy Pál: A' Mélt. Úr 1807 itt hagyta a' Sessiót, mert a' törvényt bántották; most azért hagyja itt, mert maga bántja.

11.

Németszegi Mozsonyi Követ és V.-Isp. azok ellen szólla, a' kik nem akarák, hogy a' Vgyei Magistratus fizetése nagyobbodjék. Vay Ábr. azt mondá, hogy fizetés nélk. is fog a' becsületes ember szállani. Németszegi Vayt Cs. K. Kamarásnak szólítottta, 's Vay megmondá, hogy ő itt Követ, nem Kamarás és nem Vice-Ispán.

12.

A' Papok, Kajdacsí és Zmeskál 's a' Kir. Városok' Követei a' Commissáriusok mellett fogtak. Nagy Pál mondá: A' Papokat, és azt a' két dicső férfit én teszem-le; de a' Városi Követekkel bajlódni kevély vagyok; tegye azt más. Tudatván tehát a' Papsággal, hogy kezében vagynak a' Primás' sok levlei, ha azok akarának szállani, benyúlt mentéje zsebje Archivumába, 's azok elhallgatának. Zmeskált emlékezteté Instructiójára, 's megmondta, hogy Vármegyéje által visszahivatja. Kajdacsit emlékeztette, hogy sok húzavonásai miatt Commissio alatt van, sőt az Ülésben ezt is mondta, felé fordulván: Nem minden Commissáriusokat értek; vannak a' kik gaz tetteket tettek, 's ezekre jó hogy Commissiók vannak. Sőt Kajdacsinak megmondá, hogy ha meg nem szűnik, ő declarálni fogja, hogy ő érdemetlen egy sorban ülni követ-társaival.

13.

Vay Ábrahám tehát és Comáromy István Abauj V. Isp. és Követ Urak elmentek a' Personalishoz, 's kérték, hogy a' Városi Követeket

emlékeztesse, hogy a' Vgyei Követek és ököztők nagy különbség van. Kricske Lőcsei Követ egy Oratiót akara felolvasni. A' Personalis megszóllala hogy a' Dietai Ülések nem arra valók, hogy ott ez 's amaz producálgassa magát; az Oratiók olvasása sok időt lop el. Leverettétvén a' Városi Követek, a' Szőlőgerézd fogadóba mentek enni, hol ők szoktak, 's némellyek most oda mentek igen jókor, hogy lássák, mint fogják viselni magokat. Kricske nagyon sajnálá, hogy rajta veszett a' szép Oratio. Rajtam is, mondá a Szegedi és Sopronyi Követ. Komlósi Debr. Senator és Követ nevette társait, 's azt tanácsolá nekik, hogy tanuljanak másoktól.

14.

Azon temérdek sokaságú pasquillusoknak egyikében, mellyek ezen a' Diétán is elmésen, és nem elmésen, íratnak, az mondatik Comáromy István Abauji V. Isp. és Követ felől, hogy valamint Komárom' vára soha még ellenségnek meg nem hódolt: úgy Comáromy István is a' haza ügye' védelmezésében megtántoríthatatlanul áll. — Gróf Csáky Sándor Szepesi követ felől ez: Bonus Christianus, sed malus latinus, az az, jó ember volna, de nincs puskapora.

15.

Januar. 19 d. 1826.

Az, tudom, már nem újság, hogy a' volt Referendárius Mailath György, a' volt Personalis Mailath Györgynek fija, a' Personalisunk, ki még eddig valóban igen jelesen viseli a' praesidiumot, minekutána az előbbi (Szőgyényi Zsigmond) úgy kimérgeskedte magát, hogy vérhányásba esvén, az Orvosok minden világi dicsőségét hét vagy nyolcz napra pályavázták-ki, és így alkalmasint rövid idő alatt a' más világi dicsőségre megyen-által, mint Vice-Cancellárius, 's 8000 fr pengő pénz fizetéssel, a' Szent István középkeresztje pántlikájával, 's Excellenz titulussal. Vesznek e azonban előtte süveget vagy sem, az mind bizonytalan. Ha nem vesznek, már az disznó injuria lesz; pedig az könnyen megeshetik, mert ott a' hol ő lesz, nem sok Politicus embernek lesz szerencséje lenni, sőt ha észre veszik rajta, hogy mi ember volt, talán bé sem bocsátják. Így híjába teszi azt a' nagy útát. Igaz, hogy egy V. Cancelláriusnak sokkal nagyobb a' tekintete, mint hogy egy két igen igen jó szóért a' Magyar Dieta alatt, mellynek egyik fő tagja vala, az Első Statustól jól megpecsételt Passust ne kaphatna. Mi alatta való Secularisok csupán szerencsés jó útnak kívánásával kísérhetjük-ki.

A *Dietai Jegyzések* a következő érdekes feljegyzés következik:

A' Császár' szavai némelly követekhez, kik Febr. 11 d. a' Haza' nevében szerencsés és hosszú életet kívántak más nap feljövő születési napjához.

Ezeket egyetemben fogadta-el; de midőn kimentek tőle, megizente nekik, mellyikével fog szállani akarni.

Borsiczky István Trencsényi Első-Al Ispánhoz: Sprechen Sie laut der Instruction Ihres Comitates, oder laut der Instruction Ihres sauberen Obergespanes (Illésházy)?

Borsiczky: Ew. Majestät, ich kenne meine Pflichten, und befolge was mir diejenigen zur Pflicht gemacht, deren Abgeordneter ich beym Landtag bin.

Ö Fels. Sie sind ein verwegener Vertheidiger der gefährlichen Grundsätze Ihres undankbaren Obergespanes.

Majthényi Antal Hont Vgyei Assessornak. Wir kennen uns; wir hatten schon Unannehmlichkeiten; aber Sie wollen sich, wie mir mein Bruder sagt (a' Palatinus), gar nicht bessern, und sind stets wider mich.

Majthényi. Ich fühle mich ohne Schuld, und glaube recht zu handeln, wenn ich nie wider die Instruction meiner Committenten und meine Überzeugung von Recht spreche.

Markovics Consil. és Posegai Követhéz. Sie sind stets wider mich, wollen mein Ansehn, meine gesetzmässige Einkünfte schmälern, und lauter Neuerungen einführen.

Markovics. Ich bin ein alter, bewährter Diener; habe ich aber wider die Kön. Commissäre gesprochen, so habe ich nur gethan, was die Treue forderte, die ich meinem König, meinem Vaterland, und meiner Instruction schuldig war.

Marczibányi János Torontáli Követhéz. Ich kenne Sie von den Landtagen, und weisz, dasz Sie nie mein waren. Ich wähle mir, die mir anhänglich sind.

Gróf Schmidegg Ferencz Zempl. Követhéz. Ihr arbeitet nichts. Schöne Wörter, und die Zeit geht verloren. Vertrauen sollte man haben. Bey der Eröffnung des Landtags habe ich es laut gesagt, dass ich es gut meine.

Schmidegg. Das Vertrauen musz von Oben kommen. Die Allerhöchste Resolution, die die Rathschläge des Ministeriums aufdeckt, haben dies hervorbringen müssen.

Ö Fels. Man musz mit euch härter vefahren; ich war euch zu gut.

Schmidegg. Strenge und Güte schätzen wir in gleichem Maasse. Die Gesetze geben unserm allergn. Monarchen und uns die Richtschnur und in folge der Constitution ist uns alles recht.

Ö Fels. Wenn ihr so fortfarth, geht die Constitution zu Grunde.

Schmidegg. Unser Wohl und das Wohl des Throns ist durch die Constit. auf das engste verbunden. Untersinkt das eine, so geht auch das andere zu Grunde.

Ö Fels. Die Constitution kann zu Grunde gehn, und ich bleibe, *Somsics Pongrácz Somogy Vgyei V.-Ispánnak,* kinek anyja Ürményi leány volt. Sie haben keinen Tropfen Ürményisches Blut in Ihren Adern; wiewohl man Sie mir als einen biedern Mann schildert.

Gróf Illésházy Istvánnak. Ich hahe Ihnen alles gegeben was möglich war, und was Sie thun, habe ich um Sie nicht verdient: Auch dasz Sie den Borsiczky zum VGespan haben wählen lassen, haben Sie

als Ob-Gesp. stark gefehlt. Ich hoffe doch nicht dasz Sie Palaſin werden wünnen. Sie machen der Constitution vielen Schaden, und Ihr Borsiczky ist ein schlechter Patriot.

Illésházy azt felelé, hogy ötét (t. i. Borsiczkyt) V.-Ispánnak a' Vgye közakarattal választotta. Öregségében ő maga mindenhez nem láthat, 's a' jó rendet Borsiczky tartja fenn; 's a' mi igen ritka, Borsiczkynak kezei tiszták.

Ő Fels. Azt én is hallottam felőle, és azt dicsérem benne.

B. Mednyánszky Aloyznak. Gut, dasz Sie hier sind; sonst hätte ich Sie holen lassen müssen, was Ihnen sehr unangenehm hätte seyn können. Mich wundert es bey Ihnen um so mehr, weil Sie bey mir erzogen sind. Sie sind sonst ein Mann von Kopf, ein guter Hausvater, aber Ihre Anschläge bey Illésházy geben viel Anlász zu Neuerungen in der Constitution, was viel Unheil bringen kann. Hüten Sie sich ein ehrwürdiges altes Gebäude ferner zu untergraben.

Vay Abrahámot megfeddé azért, hogy azt kívánta, hogy a' Catholicusok gyermekeik Protest. iskolákba járhassanak, házaiknál Protestáns nevelőket tarthassanak, hogy a' Prot. ifjak a' külföldi Academiákra járhassanak, (ezen egész dologban egyetlen egy Protest. sem szólla, 's így Vay is csak egy hangot sem) das geht nicht an. Fremde Univerſitäten sind mit gefährl. Grundsätzen angesteckt. Jede Rel. parthey erziehe ihre Kinder durch eigene Lehrer.

Übrigens wollen auch Sie die Contribution herabgesetzt sehn. Ich komme auch mit dem nicht aus, was ich jetzt habe. Mich wundert es über Sie sehr; denn Sie sind vermögend, haben aber viele Kinder.

Miskolczy Mihályhoz (Bihari Követ.) Wenn der Landtag glaubt, er mache allein Gesetz, so irrt er sich stark. Ihr wollt nichts als Neuerungen, u. ich werde keinen Buchstaben ändern lassen.

Péchy Imre Septemvirhez. Ich bin mit Ihnen sehr zufrieden, u. wünsche dasz Sie lange leben. Der Landtag musz mit Ende April oder Anfangs May beendet werden. Dann arbeite eine grosze Deputation an dem Nothwendigen.

Márjásy Istvánhoz (Gömörből.) Jetzt haben Sie meinen Beifall. Fahren Sie fort den jüngern Abligaten zu zeigen, wie sie sich betragen sollen.

Bezerédy György Veszprémi Követhéz. Ich höre von Ihnen viel Gutes, u. hoffe, Sie bleiben am Mittelweg. Man will meine Rechte, meine Einkünfte schmälern. Das werde ich nie zulassen. Sie wanken manchmal, aber von Ihrer Redlichkeit will ich alles Gute hoffen.

Ghiczy Fő-Isp. igen sokáig volt benn, 's szomorúan 's megilletődve jött-ki. Mit monda a' Felsőg 's mit ő, nem tudatik.

Gróf Dezsőffy József könybe lábbadt szemmel jöve-ki, 's sajnálá, hogy ő Felsőge öregszik 's elgyengült egészséggel van.

Szerencsy Istv. Ungvári Fő-Notárt megdicsérte a' Felsőg.

Szegedy Ferencz és Gróf Széchényi István az Országos Deputatio tisztelete után oda hagyták Bécset, 's így privat Audentián nem voltak.

Minister Herczeg Metternich az Európai Országok hasonlatos vagy különböző Constitutiójikat fejtegette. A' mi Diétáinknak hibául veszi

hogy itt egy Deputatus azon tárgyban többször szól. Igazságunk van azt kívánni, hogy a' papiros pénz pénzzé ne váljon; de azt kívánta, hogy ha Ő Fels. parancsolja a' Bankó-Nóta elvételét, azon esetre hagyjanak békét a' mostani Bécsi Bank feszegetésének, úgy mint a' mely annak csak creditumát rontogatja.

Minister Gróf Zichy Károly. Hazájáért 's Constitutiójáért még egygy Magyar sem teve annyit mint én. Azt kívánni hogy Morsz-on papiros pénz ne legyen, bolondság. A Rendek azt hiszik, hogy nekünk olly könnyü aranyat csinálni mint a' Ducatenscheussernek. Hijába mondják, hogy ezen Dieta' bajait az én Országbiróságom szülte. Akkor jobb volt a Legislatio; nem akara újságokat, daemagógiai dolgokat.

Ezen feljegyzéshez Kazinczy a következő megjegyzést fűzi:

Egygy előbbi Irás ezen mondások és feleletik felől egészen egyebet monda; péld. Vaynak hogy ez vala mondva: Sie sind der Aufwiegler von allen, 's egygy jó szó sem a' Protest. dolgaik felől. Kiki tudja, mit veszen-el és mit told hozzá a' szájról szájra menő hír. Én elhiszem, hogy a' Követek elmondák szoros társaiknak, mi történt vele; sok szó által is hallik néha az Audentziás ajtón, mely nem mindég tétetik be. De az Olvasónak az itt álló hírt tizedelni illik.

Meg kell jegyezmem, hogy Barkasy Imrének több levelében van ily tudósítás. Így pl. 1826 febr. 18-iki levele teljesen azt a beszélgetést közli Borsiczkyról és Somsitsról, mint a mely fennebb olvasható.

Az 1825—27-iki országgyűlésről még egy terjedelmesebb feljegyzést kell megemlítenem, azt, mely a nemesi conscriptióról, illetőleg azon vita eredményéről szól, hogy a nemes személyekbirta jobbágytelkek megadóztatandók.

A feljegyzés két részből áll. Az első a *Halotti Híradás*, a második a »Hymnus«.

Az adó-kérdésre vonatkozó tréfás halotti jelentés már ismeretes a Hazánk IX. kötetéből (változata a X. kötet 387—390. lapjain), a hol Vitális Mór közölte (tárczában) a 156—8. lapokon.

A »Hymnus« így hangzik:

Die 11ma Aug. 1826 occasione submissae Viennam Repraesentationis quoad Regnicolarem Conscriptionem celebratum est pro defuncto Articulo 8: 1741. Requiem, et Hymnus funebris sequenti modo fuit decantatus:

1.

Dies irae dies illa¹
Solvit legem in favilla
Teste Cano² cum Sibylla.

¹ Illa nimirum dies, qua Nobiles Conscriptioni subjiciendi sunt ordinati.

² Notum est Consiliarium Steph. Mariásy, Cottus Gömör. V. Comitem jam in Dieta 1790 Manualem quendam libellum manu scriptum, nomine *Sibylla* vocatum, in auxilium memoriae adhibere suetum esse.

2.

Quantus furor est futurus
Dum conscribens est venturus
Cuncta stricte conscripturus.

3.

Lex insuetum sparget sonum
Per obvia regionum:
Sit Nobilis in Colonom.

4.

Gens stupebit et natura
Tristem hanc sortem visura,
Diaetam hanc damnatura.

5.

Liber vastus proferetur,
Cui totum inscribetur,
Quoad per Nobiles tenetur.

6.

Nam conscriptor cum sedebit,
Quidquid latet apparebit;
Nil velatum remanebit.

7.

Quid est miser tum dicturus,
Quem Patronum rogaturus,
Cum vix justus sit securus?¹

8.

Rex tremendae majestatis,
Qui potes salvare gratis,
Salva fontem libertatis.

9.

Recordare, o rex pie,
Quod sim fulcrum sedis tuae,
Ne me perdas illa die!

¹ Sub justo intellige Nobilem possessionatum, qui securus sublato 8 v.
1741 esse.

10.

Quaerens me, non eram lassus¹
 Redemi te bella passus;
 Tantus labor non sit cassus!

12. (?)

Ingemisco sic oppressus,
 Quamvis culpa sim vacuus;
 Pasce, ut dicaris justus.

13.

Qui armatos absolvisti,²
 Et clementer exaudisti,
 Recens quoque spem dedisti.³

14.

Preces meae hae sunt dignae;
 Exaudi me, rex benigne,
 Ne opprimar tam maligne!

15.

Immunem me ultro praesta,
 Et a rusticis sequestra,
 Statuens in parte dextra.

16.

Confutatis recens dictis
 Legibus sinistre scriptis,
 Adnumera me executis.

17.

Oró supplex et acclimis
 Corde sauciato nimis,
 Gere curam tui civis!

18.

Lacrymosa die illa
 Excitabitur scintilla,
 Et Nobilis conscribendus
 Furore corripendus
 Perturbavit requiem,

Amen!

¹ Alluditur ad tempora Conditi Articuli 8 vi 1741. cum Nobilitas Mariam Theresiam ex angoribus et periculis virili animo eripuit.

² Armalistae 1805 executi sunt a Contributione.

³ Regnans hoc tempore Majestas promisit in Regalibus et Allocutione Diaetali, se Constitutionem, id est leges avitas, magis adhuc obvallaturam confirmaturamque.

Az 1823-iki, commissariusi időre is több nevezetes feljegyzése van Kazinczynak. Ilyen a

Hírek a' kir. Commissáriusok' operatiója felől.

1.

Pest, 17 Mart. 1823.

A' Constitutionalis zavar szörnyű erőltetéssel folytattatik, noha Metternich, a' Minister, Báró Ötvös Ignácznak, ki Hontban a' maga kir. Commissariusságát oly nagy tűzzel vitte, és a' kinek a' Császárral öt fertályig tartó titkos Conferentiája volt, mindenek előtt declarálá, hogy ő ezt az erőltetést elejétől fogva ellenezte. Ötvös tegnap indult Nyitrába, hogy ott 20dban Gyűlést tartson.

Veszprémben Almásy József Kir. Commissárius 10dben tartotta a' Gyűlést. A' Tisztviselők együl egyig resignálták hivatalaikat. A' Status permanens setét estvéig tartá a' Gyűlést, hogy az addig ott múló Kir. Commissarius valamit ne kezdessen.

Soprony azt végeze, hogy Gróf Almásy Ignácz Vice Cancellarius ellen, ki ezen tanácsot adá Urunknak, Fiscalis Actio rendeltessék hazaárulás vétkéért (hihető a' tartandó Dietán).

Gömör is resignálta a' hivatalokat, 's midőn Administratora és Commissáriusa Gróf Zichy Ferencz Exc. irásban kíváná tőlök a' Resignatiót és Reversálist, a' Rendek a' Protocollumra utasították, ezen fulánkos hozzá-tétellel, hahogy oly kevés hitele volna, hogy az ő szavát a' Felsőg Reversálisok nélkül el nem hinné. Ez szerint a' kívánt Reversalist senki sem subscribálta.

Az Angol Times¹ Ujság a' Szala Vgyei történetet hosszasan előadá e' hozzátétellel: — »Ezek a' szent Frigy gyümölcsei. Annyira ment a' dolog, hogy nem csak azon Népeknek, a' mellyeknek nincs Constitutiójok, de azért fenn szóval kiáltoznak, azt meg nem adják, hanem hogy azt azon Népektől is, mellyek a' magok Constitutiójoknak birtokában századok óta vannak, erővel rabolják-el, 's őket ellenszegzésre kényszerítik. —

Szala Vármegye 1823. —

A' Morning Chronicle¹ nevű Anglus Ujság elhirdeté a' Szala Vármegyei Repraesentatiót, 's elbeszélte, hogy ott a' Sirók és a' Contributio dolgában mi történt.

Kir. Commissarius és Septemvir 's Fő-Ispány Gróf Amade Antal, megjelent a' Gyűlésen, 's jelentést teve, hogy parancsa vagyon, keményen nyomozni, ki követte-el azt a' tiszteletlenséget Ó Felsége ellen, hogy az említett dolgokat az Angol Ujságíróknak megküldje. Mindenekét emlékezteti tehát a' Fejedelemnek tartozott hűségre, hogy a' ki a' dolgot tudja, fedezze-fel.

Erre Cs. K. Kamarás Inkey felállá, 's a' Gyűlés' hallottára kijelentette, hogy ő küldötte meg az említett hírt és Repraesentatiót. Erre Amade haraggal kérdé, hogyan merte légyen e' vakmerőséget. Inkey felelé: Minekutána Anglia mind azt, a' mi a' maga Parlamentomában, Francia Ország a' mi az ő Kamarájiban történik és mondatik, szóról

¹ Kisfaludi S. Munk. VII. 541. 1. levő czikk Inkey műve.

szóra közli az egész Európával: nem tisztünk e nekünk ugyan ezt tenni, és az ő nyílt szívűségetek vizontagolni?

Gróf Amade emlékezteti Inkeyt, hogy ő, mint Kamarás, szorosabb hűséggel tartozik Fejedelme éránt. Erre Inkey azt felelte, hogy ha a Kamarási kolcs ötet polgári szabadságától elzárja, akár tisztjeiben a haza 's Vgye éránt meggátolja, ugy az neki nem kell 's ekkor levén mentéje zsebje mellől kolcsát, azt a' Kir. Commissariusnak által adta. A' jelen volt Kamarások ugyan-azt tevék.

Majd az egyes vármegyékből kapott tudósításai következnek a következő czímmel:

Egyes vármegyékre vonatkozó hírek.

Trencsén.

Királyi Commissariusnak ide is B. Eötvös küldeték. Jelentést tétete Gróf Illésházy Istvánnál, hogy ez 's ez nap udvarlását akarja tenni. A' Fő-Ispán megizené, hogy nem lesz házánál. Eötvös később meghallá, hogy az nap igen számos vendégeket gyűjte össze.

Ugyan-ezt tevé Galgóczon a' volt Cancellarius Gróf Erdődy József, Nyitrának Fő-Ispánja. —

B. Eötvös megérkezvén Trencsénbe, hirtelen stafétát kapott Bécsből, melly a' Decretumok felbontását is tiltotta, 's a' dolgot abba hagyatá. Ugy hiszik, ez onnan történt, mert a' Nápolyi Carbonárik ellen küldött 's még Olasz Országban mulató Magyar seregektől levél érkezék, hogy oda hír ment, melly dolgok esnek a' Magyar Vgyékkel; csak írják-meg, úgy van-e, ók azonnal indulnak haza felé. Eggy illy levél valóban megérkezék Debreczenbe, 's az felküldetett. A' levélíró külön utasítást adott a' maga rokonának, hová küldje válaszáat, 's így könnyű vala az Íróra rá akadni, 's azt (a' mi meg is leve) példásan megbüntetni. A' Nápolyban Commandírozó Generalis Frimont' nagy aktivitása csendesíthet-le sereginket. Azok közt, a' kik indulni akarának, első volt a' Palatinalis Huszár sereg, melly Jászokból 's Kúnokból áll.

Szala.

Ide a' Vármegyének Administratora Gróf Amade Septemvir Exc. vala kiküldve kir. Commissariusnak. Ez a' Vgyébe menvén megszálla a' Vice-Ispánnál, Hertelendynél. Csak hitvesét kapta. Kérte bírná reá férjét, hogy ez álljon a' Parancsolat teljesítésére; az Ország ötet boldogítani nem fogja: igen a' Fejedelem; ő szegény, sok gyermekei vannak, stb. — Az asszony csendesesen hallgatá végig térítgetéseit, 's akkor megszóllala: Készebb vagyok azt nézni, hogy gyermekeim házról házra koldulják kenyereket, mint hogy férjem magát, engemet 's gyermekeit a' haza áruulás vétkével piszkolja-be.

Túl a' Dunán Amade vala olly kedvetlenségben, mint a' felső Vgyékben Eötves; 's midőn 1823 Májusban elért oda a' hír, hogy fiját Obristlieut. Grof Amade Ferenczet Soós János keresztül lőtte, a' közönséges fájdalom embertelen örömmé vált, 's a' történetet sokan úgy nézék, mint az isteni kéz' büntetését.

Később a zalai állapotokra a következő feljegyzést találjuk:

Amade a királyi Rescriptumot előre ki nem hirdetett 1823 febr. 13. ülésen felolvastatá, azt végezték, hogy a' Vgye a' maga előbbi végzésétől nem állhat el.

A' Commissarius tehát különös Instructiójának következtetésében a' Magistratust fejenként magához hívatta 's azt kívánta, hogy a' ki e' parancsot teljesíteni nem akarná, adja-be Resignatióját, 's egy Reversalist, hogy többé semmi kir. kegyelemben részesülni nem akar. Ijesztette ezenfelül hogy az ilyen hivatalba többé jönni nem fog.

Az egész Magistratusban nem taláztatott csak egy is, a' ki már egyszer beadott Resignatióját visszavette volna; sőt a' fellyebb említett Reversalisnak benyújtásával újra resignálának.

Imhol a tőlök kicsikart Resignatio és Reversalis' formulája:

Erga declaratam mihi hodie sub quatuor oculis de positivo altiss. jussu Suae Mttis per suam Excell. D. Anton. Comitem Amade, qua Commiss. Reūm, secundum datam eidem sub 3^a curr. Mens. b. Instruōm altissimam indignaōm, gravitatemque delicti per id commissi, quod publicatis in G. Congr. d. 16 Xbr. a. pr. quoad statuōm tyronum emanatis b. Suae Mttis ordinib., supr. pottl. Reae obsequi et obedire recusa-verim, factamque in eo sereniss. cum comminaōe quoad casum alterioris renitentiae, nullo umque tempore ad officium candidandus, sino in sensu legum contra me, velut Matti Reae inobedientem commerita animadversio pro auctoritate Regis Hung. dictanda sit, adhortarem, ut ad debitam erga Suam Mtttem obsequium et obed. redeam, manumque statuōi tyronii, secundum dandam mihi eatenus a praedicta Sua Exc. inovationem inomisse admoveam; seq̄tem in praesentia Suae Exc. exhibeo scriptam Declaraōm: Quod occasione jam G. Congr. d. 16 Xbr. a. pr. celebrata ad b. Decreta illud. R. circa statutionem tyr. in obversum Constituōni, et legum patriar. me concurrere haud posse humill. Resignationem declaravi, qua erga S. Mttis personam homagiali semper et profundissā veneratione feror, et Mandatis Caeō-Regiis me subijcio; antequam tamen ad statutionem tyronum modalitate hac concurram, re suam Mtttem parte ex una, parte vero ex alia leges laedam, nunc quoque prout tunc, officium potius resignare paratus sum. — Szala-Egerszeg, die 14 Februar. 1823.

Báró Eötvös Ignácz Abauj Vármegyei Fő-Ispán, Hont Vgyei Fő-Ispáni Administrator, koronaőr Excell. Nyitra Vármegyében a' katonadllítás végre hajtása eránt kiküldött Kír. Commissarius, 1823.

Ő Exc. B. Ötvös Úr Abauj Vgyében rá ijesztvén a' Rendekre, 's a' két Vice-Ispánt a' Gyűlésből a' maga szobájába kivívén, hogy ott a' Repartitiot megtegyék, végre hajtotta a' mit akart.

Ugyan-azt cselekedte Hont Vármegyében, melynek Administratora. Ott az ellenkezőket Kufsteinnal és Munkácscsal ijesztgette. Ezt tette nevezetesen Fő-Nótárius Maithényi Urral, megmondván ennek, hogy a' tartott Beszédért megtörténhetnék, hogy elfogattassék. E' szóra elijedt ennek atyja, a' nyugalomra-lépett egykori Helytartói Tanácsos Maithényi László Ur, 's kérte Ő Exct, hogy fiának tüzes Beszédét hallgassa el, és épen

ezen öreg Ur megijedése cselekvé, hogy a' Honti Rendek megadák a' mitőlők kívántatott.

B. Ötvös akkor felméne Bécsbe, 's Ő Felsőségének szóval is tevé jelentést, hogy a' parancsolatot e' két Vármegyében teljesedésbe hozta. Ő Felső tudni akará, milly kegyelmet óhajt ezen fáradozásaiért, 's a' Fő-Ispán az Abaúji Ord. Vice Isp. Szent-Imrey Gábornak, a' Consiliariusi titulust, a' Hontinak, ki már Consiliarius volt, Liptay Urnak az Udvari Consiliariusi titulust kérte, saját fíjának B. Eötvös Cs. k. Kamarás . . .

Minthogy e' két Vgyében B. Eötvös Exc. szerencsés vala végrehajtani a' reá bizottakat, most azt a' parancsolatot vette, hogy menjen Nyitrába, 's ott is teljesitse azokat.

Bécsből Pestre ment, 's az Ország' tisztelt szeretett Biráját Ő Exc. Ūrményi József Urat kérte-meg, hogy neki lenne segédjére az Ő Felső czélzásainak végrehajtásában. Az Ország-Birája azt felelé, hogy azt tenni neki kötelessége; szóljon tehát. — Excádnak előlülése alá tartozik Septemvir Ghyczy, ugymond. Ennek testvére Nyitrában nagytekintetű tag. Parancsolja Exc. a' Septemvirnek, hogy ez általam írjon a testvérehez, 's ezt buzdítsa az én igyekezetem előmozdítására. A Septemvir a' kívánt levelet megírta, 's lepecsételve adta által B. Eötvös Excnak.

Ez meglévé, a' Kir. Commissarius a' Nyitrai Első Al Ispánnak tudtára adta, hogy Mart. 16-dikán Nyitrán meg fog jelenni, 's azt kívánta, hogy ez 17-dikre rendelje be az előkelő Táblabírákat, a' kikkel Ő Exc. előre tanácskozassék, 20-dikra pedig hirdessen Köz-Gyűlést.

A' Vice-Ispán ezen levelet egy kis-Gyűlésben felolvastatá, 's a' Végzés az leve, hogy az Assessorok, Földes-Urak és Nemesség közt nem ismernek semmi előkelő külömbiséget, 's így ők a' tanácskozásra leendő megjelenés eránt nem tehetnek semmi meghatározást. Nem is jelene-meg senki, 's a' Kir. Commissarius Nyitrán haszon nélkül tölté az időt.

Martius 19-dikén két Batallion gyalogság megjelent Nyitrán, 's a' Vármegye háza előtt megszálla, a' Gyűlés napja reggelén pedig ugyan ott katonai rendben kiállott.

A' megjelent Nemesség Jezerniczky Urnak házánál gyült össze, 's némellyeknek az vala értelmek, hogy a' Vármegyében álló katonaság bequartélyoztatása a' Vgyek aktivitásához tartozván, azok Nyitráról küldessenek-ki. De jobbnak láták egy Deputatiót küldeni a' Kir. Commissariusához, 's megtudakozni, hogy az a katonaság mit akar. A' felelet az vala, hogy azok Ő Excnak csak tiszteletére rendeltettek, és semmi egyéb végre nem. Ezek emlékeztetéék Ő Excát, hogy itt már a' volt Cancellarius Gróf Erdődy József is tarta, mint Kir. Commissarius Gyűlést, de a' Rendek egy királyi Herczeg, Károly Ambrus Primás' előlülése alatt is gyűléseztek, 's ezeknek nem tétetett katonai tisztelkedés. Egy újabb Deputatio, a' Jezerniczky háztól, azt tudakozá-meg a' Kir. Commissariusától, ha a' felgyüendő Rendek sub salvo Conductu lesznek-e? 's válaszul azt vette, hogy igen is, a' Rendek bátorsága semmi sérelmet nem fog szenvedni.

Ő Exc. a' Gyűlést a' Vgye házának falaira kiragasztott jelentés szerint reggeli nyolczkor akará kezdeni, de a' Rendek csak 9kor gyűltek-fel.

Legelsőben is egy nyolczvan esztendő's Pap Báró Gábelhofer (anyja Gróf Forgács leány vala) költ-fel, 's előre bocsátván, hogy ő öregsége 's szüntelen gyengélkedései miatt már húsz eszt. ólta nem volt Gyűlésen; de látván a' háborgó környülállásokat, 's a' veszedelmet, mellyben a' haza Constitutiója forog, szoros kötelességének tartotta megjelenni és azt a' mennyire tőle kitelhetik, oltalmazni. Kéri tehát a' Rendeket, hogy a' törvény mellett továbbá is állhatatosan maradnának-meg.

Az öreget nyomban egy ifjú követte, Gróf Berényi Ferencz, 's midőn ez nagy tűzzel tartá beszédét, a' Kir. Commissarius, látván, hogy őtet, a' szokás ellen, semmi Deputatio meg nem hívja a' megjelenésre, hívatlanul megjelent; 's Berényinek beszédét a' maga előadása által félbe szakasztani igyekezett. De a' Rendekek lármásan kívánták, hogy Berényi végezze-el beszédét, 's a' Kir. Comm. engede kívánságaiknak.

Ezek után végre a' kegyelmes Kir. Parancsolat felolvastatt. A' Rendekek a' magok végezések mellett maradának-meg, 's a' Kir. Commissarius a' ket Vice-Ispánt és a' szolgabírákat magához hívta-be, hogy a' dolog eránt velek tanácskozzék. —

Mi következett, alább lesz feljegyezve; mert a' hírek még csak eddig terjednek.

Jelen valának a' szomszéd sok Vgyékből igen sokan, 's az egész sereg mind öszve 180 ember, a' Traktirernél eve. Eggyike a' Vendégeknek emlékezteté az asztalt, hogy a' Kir. Commissarius nem az Ország' választása szerint viseli a' Koronaöri méltóságot, hanem kinevezetés által. Ha tehát Diéta lesz, emlékezni kell, hogy az Ország' koronája nem lehet annak gondviselése alatt bátorságban, a' ki a' törvények ellen úgy bánik.

— Eggy másik Vendég az Almásy Ignác Exc. egészségéért ivott, 's midőn az egész asztal felbuzdula, megmagyarázá szavait, hogy ezt azért cselekszi, mert ez a' rettenetes történet elverte a' Nemzet szunnyadékonyságát.

DR. VISZOTA GYULA.

ADAT FAZEKAS MIHÁLY ÉLETÉHEZ.

Fazekas Mihály főhadnagy életéről Mátray Lajos: Fazekas Mihály élte és művei című művében eléggé részletesen ír. Megemlékezik benne azon kedves epizódrol is, mely Fazekas katonáskodásával van összefüggésben. Fazekas ugyanis a francia forradalom idejében Németalföldön egy város elfoglalása alkalmával lovagiasságának szép jelét adta. E jelenetre vonatkozólag egy 1828-ból eredő, de későbbi feljegyzés van a debreczeni ref. kollégiumban az R. 472. számú kéziratgyűjteményben. A feljegyzés a következő:

»Megemlékezés néhai Fazekas Mihályról. Néhai Fazekas Mihály, a debreczeni reform. főtanoda pénztárnoka, utóbb városi számvevő, nagytudományú férfi, különösen kedvelte a fűvészetet, csillagászatot, s költészetet. Igazolja ezt kézírásai közt talált versezete:

Gergely pápa az időnek
Baján úgy segíthetett,
Hogy tizedt egy esztendőnek
Napjából kivettette.
Ha ez így menne sorba
Sok idő lenne csorba.

Ha éltemen végig nézek,
Csak eljededek tőle
Magam is, hogy hányszor tizedk
Esnének ki belőle,
Melyek a jó hazának
Hasznára nem valának.

De magamat mégis végre
Azzal vigasztalatom,
Hogy a közös segítségére
Mindég volt akaratom
Ha midőn nem kellettem
Én arról nem tehettem.

Bár mindég tudtam érezni,
Hogy kellene igazán
És haszonnal segíteni
A bajban forgó hazán?
Hogy annyit nem tehettem,
Legalább kesergettem.

Használtam is, megesmértem
Mikor hogy tölt, ha kellett,
Buzgott is és folyt is vérem
Erdemes hazám mellett.
Hogy annyit is tehettem,
Boldogságom érttettem.

Ha más hazánk oltárára
Ókröt vagy bakot vágott
Áldozatul tettem arra
Én is egy-két virágot.
Midőn azt sem tehettem,
Rá csillagot festtettem.

Azalatt, míg a felkentek
Heliconjok hegyére
Sippal, dobbal, kürttel mentek
Nyelvünk dicséretére,
Én kenetlen dudában
Dicsértem a pusztában.

Többre nem is pótolhatom
Éltem arany számaint,
De majd ha megtalálhatom
A nagy titok kulcsait,
Ujra nyiló életem
Hasznosabban tölthetem.¹

Diószegi Sámuel társával együtt dolgozta, s adta ki a Magyar Fűvészkönyvet. A debreczeni Naptárt több években szerkesztette, kihagyva az időjárások népámító jóvendölgetését. Ő készítette a Ludas Matyi cím alatt ismeretes versezetet, melynél könnyebben s tisztább magyarsággal folyót irodalmunk nem ösmer.

Ki a tudományok említett szakaiban találja főgyönyörét, hogy vallásos, igazságszerető, szelíd természetű legyen, bizvást mondhatni, s Fazekasunk kitünőleg ilyen volt.

Jellemzéseül álljon itt egy példa, melyet róla, atyafiától, Karap Sándor hajdukerületi főjegyzőtől 1828-ban hallottam.

Fazekas Mihály huszárfőhadnagy az 1787-iki török háboruban kezdett szolgálni. A francz forradalom által előidezett hadjáratra ezredével Németalföldre küldetett, melynek lakosai a franczokhoz szitottak. Egy ottani városon keresztül nyomta sergünket az ellenség, s a lakosok ablakaikból lövöldöztek, hajigáltak hátráló katonáink közé. A szerencse fordulást von. Visszanyomjuk az ellenséget, s fővezérünk a pártos várost két órai kirablatással bünteti. Kezdődik a rablás öldökléssel párosítva. Fazekas szemre vesz egy nagyszerű épületet, melyből a rác katonaság egymást érve hordja sákmányát, s abba bemeleg. Az első emelet már

¹ Kalendáriom magyarázatja után serkent gondolatok — cím alatt, csekély eltéréssel olvasható F. verseinek Lovász Imre-féle kiadásában is a 26. lapon. Sz.

kipusztított, lakosai szobákban, lépcsőkön nem, kor különbség nélkül meggyilkolva heverték. Feljebb megy, s egy szobába benyit. Ott a gazda háttal az ajtóra órakészítéssel foglalkozik, mellette két leányai kötésen dolgoznak. Ezek reá hideg pillanatot vetnek, s helyökből nem mozdulva, munkájukat tovább folytatják. Fazekasnak feltűnő lévén, hogy midőn minden felől zaj, jajgatás, lövöldözés hallatszik, itt a félelemnek vagy zavartságnak semmi jele nem adatik, feszes katonai állásba teszi magát s kardját megütve kérdezi: »Tudjátok-e ki áll előttetek?« Az óras munkáját félbe nem hagyva, ülő helyéből ra sem nézve válaszol: »Tudom, ellenség van szobámban!« »Hát azt tudjátok-e, mi történik most a városon és hogy életemek, vagyontok kezemben van?« »Tudjuk, — ugymond — ön a német császár zsoldosa, ám tegye, a mit akar!«

Erre Fazekasunk körül nézeget, mintha prédát keresne. Egy francz grammatikára akad. »Ez — ugymond — predába megy!« — 's tarsolyába teszi. A szekrény tetején szép őszi almákat lát. Nehányat icszéd. »Ez is — monda — az enyém!« — 's tarsolyába rakja. A benn levők, mintha körültek semmi sem történné, még mind ülnek, s dolgoznak. Fazekas adieu mondással kiindul. Az óras és leányai felugranak, az ajtónál elibe térdepelve kérdik: »Ki ön? Ön nem ellenség, ön angyal, kit az ég küldött hozzánk. Oh ne távozzék, míg a vihar el nem vonul. Vegye magának mindenünket. Életünket csak ön mentheti meg. Készen valánk a haláira, de azt látva, hogy ily nemesszívű ellenség a császári huszártiszt, óhajtunk életben maradni, s emberbaráti velünkbánását kívánnók meghálálni!«

Fazekasunk mondja, hogy közöttök bent nem maradhat, mert ha a rácszág beront, nem fog ellene állhatni. Ugyanakkor hallatszék a lépcsőkön felfelé toluló katonaság zaja, Fazekasunk tehát kilép, s kivont karddal az ajtó elibe áll. A rohanó katonákra rájok kiált: »Lárma ne legyen, nyomon vissza, mert a fővezér s tisztikara itt bent várják a rablási óra kiteltét!« — Azok használandók a hátralevő időt, sietve visszavonulnak. Utóbb az utcákon dobpergés hirdeti a két óra elmúltát. Fazekasunk is őrhelyét elhagyja. Az óras és leányai utána futnak, térdcit megölelik, kínálják minden drágaságaikkal, s addig el nem eresztik, míg tőlök emlékül drágakövekkel kirakott két sebórárt el nem fogad.

Seregünk a várostól jó távol a mezőn szállott táborba. Ott a tiszték dicsekedve mutogatták, ki mit, mennyi arany, ezüst pénzt kapott, Fazekast pedig könyvével, almával kinevették.

A szabad ég alatti táborozás hat hétig tartott. Bekövetkezett az őszi esőzés, sárban nagy részt fedetlenül állott, ült vagy feküdt a tábor, az eleség megszűkült, s rendes ebédet élelmiszor, fa, száraz hely hiányában törstiszteik sem főzhetek. Fazekasunk tisztársai unalmukat kártyajátékkal kívánták üzni, elvesztették pénzeiket, s ha nagy drágán vehettek volna is valamit, pénz reá nem vala és úgy csak a közlegényi kenyérral kelle elégülniök. Nem így Fazekas. Alig foglalta el tábori helyét, egy kis sátor érkezett számára a városból. Két csinos leány naponként kétszer, az idő alkalmatlansága dacára teli kosarakkal, válogatott italokkal megjelent nála, úgy hogy barátjait, főbb tisztéit is vendéghelhet.

És ez így tartott, míg a tábor tovább mozdult. Ekkor látták át a tisztek, hogy Fazekast nem vala okuk kinevetni.

Debrecen hajdan korban öreg papját Lukácsot megénekelte, és rendén vala.

Debrecen Csokonayát nem felejté, számára emléket, költség hiánya miá nem érdemeihez mértet állítottatott, s egy ottani tudós oktató (néhai Péczeli József) nagyobbszerüt is tervezett. Csokonaynak Rómában márványból faragott ideál szobra, melyet Ferenczi, hazánkfia jutalomkivánás nélkül készített, a főtanoda termében áll. Minapében Debrecennek két lelkes ifjai folyólapot indítottak meg, s azt a költő iránti hála jeléül Csokonai nevével czimezték.¹ És ez rendén vala.

Debrecen Fazekas Mihályára, a meghaltra hogy emlekezne, még eddig külső jelét nem adta. És ez (bocsánat a szabad szónak) nincs rendén!²

Közli: DR. BARCSA JÁNOS
tanár.

HORVÁTH MIHÁLY LEVELEI BAJZA JÓZSEFHEZ.

A M. Nemz. Múzeum könyvtárának irodalmi levélgyűjteményéből alább közlendő levelek több érdekes adatot tartalmaznak Horváth Mihály kiváló történetírónk irodalmi pályájának első időszakára s ennek kapcsán az akkori irodalmi és sajtóviszonyokra vonatkozólag. A Bajza József szerkesztői arczképén is erősebbé válik egy-két egyébként már ismert vonás.

I.

Pozsony, 1839-ki nov. 15-kén.

Tekintetes szerkesztő Ur!

Nem gondolám, hogy egy hamar nyerhetek időt a' Vázolatok' folytatására, azért voltam bátor az utóljára beküldött fordított czikkkel, melly rég elkészülve hevert papirosaim közt, kedveskedni. Mivel azonban reményemen fölül jutott illy nemű munkákra időm, 's ez alatt a' Vázolatokból egy korszakot ismét elkészíthettem, szeretném, ha az ide melékelt cikkelyt a' multkor beküldött fordításnál előbb méltóztatnék Kegyed közre bocsátani.³

A' tegnapelőtti kerületi ülés hihetőleg Kegen nagy következményeket vonand maga után. Azt határozá t. i. a' többség, hogy addig a' már fel is hívott hadi kormányzóval bele sem kezdenek a' katoná-állítás és

¹ 1850-ben jelent meg egy lap: Csokonai lapok czímen.

² Néhai Kiss Lajos (Kiss Imre fia) orsz. képviselő beszélt, hogy Fazekas, szép *Nyári Esti Dal*-át hidegtelek korában írta s barátjának, Kiss Imrének, ezzel a czédulával küldte meg, melyet szó szerint jegyzett be példányomba: »Debreczen, Június. Míg az Ipecacuana dolgozott bennem, írtam ezen verset; nézze meg kend, mit mond rá?«
sz.

³ Vázlatok a' magyar népiség történeteiből. Athenaeum 1839—1840. évf.

élelmezés iránti értekezésbe, míg a' szollásszabadsági sérelem, mélyet tárgyazólag már két izenetet váltottak a' táblák, orvosolva nem leend, vagy legalább míg az e' tárgyú főírást a' fő RR. át nem bocsátják. Ez most a' legérdekesebb országgyűlési ujdonság.

Reményilem, nem sokára leszen szerencsém Kegyedet Pesten személyesen tisztelhetni, addig is szives hajlandóságába ajánlott, tisztelettel vagyok

Kegyednek

alázatos szolgája
Horváth Mihály.

II.

Abony, 1841. febr. 27.

Igen tisztelt barátom Uram!

Nékem is volt már eszemben, hogy jó volna a' kérdésben forgó értekezésben a' democratia szót, mellytől annyian borzadnak, mással pótolni 's ez által az értekezés megjelenését lehetőbbé tenni.¹ S írtam volna is már ez iránt Kegyednek, ha az a' gondolat vissza nem tart, hogy talán már volt is censura alatt 's visszavetettet 's így minden fogás későn jó. Örültem midőn Kegyed becses sorait olvasva saját gondolatomat olvastam ki belőlük. Nem csak felhatalmazom tehát, hanem kérem is barátom Uramat, sziveskedjék a' mondott szóban megtenni a' változtatást sőt a' szövegben is, ha a' szóváltoztatás úgy kívánná.

Mi a' nevelői tisztet illeti: mindenek előtt igen szépen köszönöm kegyednek irántami figyelmét 's miattami fáradságát; de előbbi határozatomtól, bár, megvallom, szépek is a' föltételek, el nem állok. Eltökélt akaratom egyedül magányhivatalt nem viselni többé. De most jut valami eszembe. Bécsben két magyar nyelvtani cathedra üres, Kis Pál és Márton József halála után, egyik gondolom az egyetemben, másik a' Therezianumban, s mint hallám mind kettő fizetéstelen, — 's így könnyen elnyerhető. Egyedül azon feltétel alatt vállalnék tehát nevelést, ha a' gróf teendő folyamodásom következtében valamelyiket e' cathedrák közül számomra megszerezné. Azonban Karácsony urat — méltóztassék ezt neki tudtára adni — Pestre mentembem mulatlanul meg fogom látogatni, 's vele ez ügyben személyesen szólni.

Épen most olvasom a' hirlapokban, hogy Csató Pál meghalt. Szegényt mire vitte a' Polémia! Ha ebbe nem ártja magát, hihetőleg neki sem árt vala a' bú 's bosszúság üző kancsó. — Én jobb hiában, Schillernek Rousseau emlékére írt sírverséből ezen verseket írnám sírormára:

»Fried' und Ruh den Trümmern deines Lebens!

Fried' und Ruhe suchtest du vergebens,

Fried und Ruhe fandst du hier!«

Gondolja barátom uram! a' mult postán vettem levelét az egyetemi helyettes hitszónoknak, azt írja, hogy felőlem az a' hir szárnyal

¹ Megjelent »A' néperdekek' kifejtése honunkban« czím alatt Athenacum 1841. évfolyamában.

Pesten, miképen én az académiá valamelyik gyűlésében egy értekezést olvasván föl, a' catholicismus és papság, különösen pedig a' pápa ellen keményen kikeltem légyen; miért bennem a' hallgatók közül is többen megbotránkoztak. Lehet, hogy neszét hallották a' Kossuthnál levő 's a' Pesti Hirlapban megjelenendő értekezésnek, mellyben azonban igen is a' vallás *mellett* szólalok fel, 's ellene ha tetszik, az igaz érdekét, melly a valláséval egy, nem ismerő 's világi hatalmat igénylő hierarchiának. De hogy ezt én irom, mert a' czikk álnév alatt jó ki, köztünk maradjon.¹ Egyéb iránt isten áldja Kdet, kinek vagyok

őszintén tisztelő barátja
Horváth Mihály.

III.

Bécs 1841. decz. 11.

Igen tisztelt barátom Uram!

Jerney barátom által bátor valék Önt kérni, sziveskednék lapjait ezután Bécsbe küldeni. Ő megírá Önnek azon válaszát, hogy Bécsbe csak azon lapok engedtetnek jártni, mellyekre itt tétetett az előfizetés. De ez nekem igen nagy zsarnokságnak látszék, kivált azon esetben, ha a lap, mint nekem, Önök szivességéből, ingyen jár. Miként s mi joggal kényszeríthet engem valaki fizetni azért, mit barátaim ingyen adni sziveskednek? Hevülten e gondolattól s az ellenkező eset méltatlanságától, magam akarnék a dolog végére járni. Elmenék a postára s kérdezősködém. És ott kívánságom szerinti választ nyerék; azt mondák t. i., hogy e szabály alá csak a politikai hirlapok vannak vetve, mellyek némelyikénél, mint a Pesti Hirlapnál még a bejártható példányszámok vagy inkább példányok számai is szorosan meg vannak határozva. E szabály azonban az Athenacum és Regélő-re, mellyről hasonlókép tudakozodám, nincsen kiterjesztve, s csak a stempelbér tétessék le, a lap isten nevében járhat. Ez reám nézve annál kellemesebb válasz volt, minthogy Somlyóvárról alig kaphatnám meg 6 hónapi itt lakásunk alatt kétszer az oda szánt lapokat s mennél sajnósabban venném 2 vagy 3 hónapi hiányát literaturánk ezen jeles termékének. Igen szépen kérem tehát Önt sziveskedjék azt a jövő félévben hozzám Bécsbe küldeni. (Lakásom: Leopoldstadt, Jagezfeile No 535.) Igen lekötelez Ön, ha a mondottakat s lakásomat is közlendi Garay urral, kinek lapját szinte vágyva várom.

Itt küldök egy kis csekélységet az Athenacum számára, ha Ön azt fölvenni s a censura átbocsátani jónak tartja. Fájdalom, annyira el vagyok most foglalva, hogy e tárgyban kívánságomnak s talán Önök várakozásának is, még egy ideig, míg t. i. dolgaimon tágithatok, meg nem felelhetek.

Ön volt, tisztelt barátom, egyik közbejárója helyzetem mostanira változásának, s azért talán kívánná tudni, beteltek e a remények? Ime hát a legnagyobb rövidséggel. A gróf és grófné, mennyire velem viszonyban állanak, jó emberek s a gyermekeikre fordított fáradságot is tudják

¹ Megjelent Horváth Mihály neve alatt a Pesti Hirlap 1841. évf. 28. (márcz. 7.) számában »Nyílt levél a' káplánok megyeszavazati jogáról« czimmal.

némileg méltányolni; s miért kedvemet keresik is. De a fiukkal sok a bajom; mondhatlanul el vannak s pedig minden tekintetben hanyagolva 's nem győzők eléggé csodálkozni, miként nézhatték ezt eddig a szülék. Egyik már 12 éves és eddig a szó szoros értelmében semmit sem tanult, tánczot és rajzolás és zenét kivéve; mit most annál nehezebb helyre-pótolni, minthogy az eddig szabadon, kénye kedve szerint, munka nélkül felnőttek a szorosabb tanulás épen nincs innyére.

Jászaival már valék, de Gévayt háromszori keresésem után sem találhatám.

Kérem Önt, sziveskedjék üdvözetemet pesti barátim s ismerősim-nek áltadni, ki is szives indulataiba ajánlott vagyok Önnek

tisztelője
Horváth Mihály.

IV.

Somlóvár, 1843. jún. 22.

Igen tisztelt Uram,

Itt küldök egy kis replicát Baksay Dániel bírálátára, ha azt méltónak találná Kegyed az Athenaeumba fölvenni.¹

»A Magyarok története« 2-dik kötete mintegy 2 hét mulva kikerül a sajtó alól; ha tehát épen lenne Kegyednek üres helye, kérem igtassa be rövidke hirdetését.

Még egy iránt bátorkodom kérni kegyedet: a Pesti Hirlap és Jelenkor hozzám, ki azokra Bécsben fizettem elő (a Pesti H.-ra saját-képen nem én, hanem Grófom) — még mind Bécsből s így igen későn és rendetlenül jár: kérem tehát Kegyedet, legyen szives a posta hivatal-nak megizenni, hogy ezen túl mind a kettőt egyenesen Somlóvárra küldje.

Egyébíránt szives indulatiba ajánlott vagyok

tisztelő barátja
Horváth M.

V.

Somlóvár, 1843ki Aug 1.

Tisztelt barátom Uram!

Kegyed érettem fáradozni sziveskedett, hogy a nevelői tisztet gróf Erdődynél elvállaljam. Tökéletesen meg vagyok győződve, hogy azt Kegyed szives jó akaratból és sorsom iránti részvétből cselekedte. E meggyőződésennél fogva Kegyednek irántami szives jóindulatáról, bátorkodom tehát most teljes bizalommal kérni Kegyedet, hogy e hely-ről, melyre föl nem kérve segített, most fölkerve elmenni segítsen; mert hosszas meghányás után eltökélt akaratom inkább favágással keresni mindennapi kenyeremet, mint tovább a nevelői pályán maradni. Mi vitt legyen ezen elhatározásra, itt hosszú volna elmondanom; erről, ha tudni akarná Kegyed, szemben bővebben. Most csak a módról, melylyel innen menekülhetem. Pap lévén, állapotom iránt függetlenül nem intézked-hetem s pedig annyival inkább nem, minthogy szegény is vagyok.

¹ Megjelent az Athenaeum 1843. évfolyamában. (II. cz.)

A megyébe visszazamenni s egy falusi fárába temetkezni nem akarok. Pesten kell élnem, hogy tanulmányaimnak, munkáimnak élhessek; de ott csak hivatal után fogok élni. Szalaytól magától hallám, hogy lemond a segédjegyzői tisztségről. Ezt volna legforróbb kívánságom elnyerni. Tudom, hogy Lukács az által, hogy e tisztséget most helyettesképen viseli, féllábát már reá tette; de ha Kegyed s barátai, felekezünk akarja, én mind e mellett is győztes lehetnék. Lukács erre oly nagyon nem szorult, megélhet nála nélkül is, nekem ez hihetőleg az utolsó horgony, melly a falusi paraszt életbe süllyedéstől visszatarthat. Igaz ez nem eldöntő argumentum hivatalkeresésnél, hol csak érdem s képesség nyom valamit. Képességemről más ítéljen; jó akaratomról mindenkit biztosíthatok. Bizodalmasan kérem tehát Kegyedet, tegyen a jövő nagy gyűlésig lépéseket barátainál, hogy e tisztségre megválasztassam. Kegyedre hallgatnak s így Kegyed sokat tehet. Ha talán volna valaki, ki csak azért nem akarná szavát reám adni, nehogy avval egyszersmind igényt is adjon valahára a titoknoki hivatalra, mellyre alkalmasnak nem tart, kijelentem, hogy én ismervén tehetségeim csekélységét, a titoknokságra magam sem vágyódom s a jegyzői helyzetben sem fogom azt igényleni, mellyet sokkal terhesebbnek képezek, mint sem kívánatosnak találhatnám. De különben is nem látom szükségét annak, hogy a titoknok mindig s egyedül jegyzőből választassék.

Midőn azonban Kegyedet szives közbenjárásáért felkérem, nem mulaszthatom el az iránt is megkérni, hogy ezt a lehető legnagyobb titokban tenni sziveskedjék; mi szerint csak azok volnának most a gyűlés előtt felszólítandók, kiktől a dolog tovább nem megy. Sőt még legtanácsosabb lenne az ügyet úgy intézni, mintha az egyedül Kegyed véleményéből s óhajlásából, nem pedig az én felkérésem következtében történnék. Igen igen érdekemben fekszik, hogy a grófi ház szándékomról addig semmit se tudjon, míg az nem sikerül. Ha megtudná is, mit az académiái tagok az ország minden részében elszortsága s minden rendűekkel közlekedése alig enged eltitkolni, kevésbé káros következtésű volna reám nézve, ha úgy tudná meg, hogy barátaim bizodalma akart megtisztelni a tisztséggel s azt nem magam kerestem. De hát, kérde Kegyed, mi okom van eltitkolni, miután magamat tökéletesen elhatározva lenni mondtam lelépni e pályáról? Egyedül az, hogy pap lenni többé nem akarok, tünnék tehát, ha nem sikerülne a jegyzőség, míg tünnének, s addig míg valamelly más hivatalt nyerhetnék. Kilátásom van az egyetem könyvtárához jutni custosnak; de ez mint b. Mednyánszkytól értesültem még pár évig is függőben marad. Annál inkább óhajtanék pedig most a jegyzőségre jutni, hogy idővel az örségre bátrabban tehessek lépéseket, mi innen most sokkal bajosabb volna — úgy hogy titokban maradjon — mint a jegyzőségre törekedni. Ha pedig egyszer megtudják, hogy lépéseket teszek házuktól elmenni, becstüllel abban többé nem is maradhatok.

Mindenekelőtt arra kérem Kegyedet, sziveskedjék engem minél előbb tudósítani: lehet-e az óhajtott tisztségre reménységem, valamint arról is, hogy mikor tájban fog az idén összehivatni az académiá.

Egyébiránt kérésemet megújítván s magamat szives barátságába ajánlva tisztelettel vagyok

Kegyednek

tisztelő barátja
Horváth Mihály.

VI.

Bécs 1847-ki febr. 3-kán.

Tisztelt kedves barátom,

Bár szívesebben vettem volna Kegyedtől a kidolgozandó tárgy megválasztását, mert így talán biztosabban számolhattam volna tetszésének megnyerésére. A választásra mind azáltal magam is kész vagyok sőt választottam is már egy párt, ha Kegyednek tetszenék valamelyik. Tárgyaim nem a régiebb korból valók. Okleveleket ugyan már régtől fogva gyűjtök, de a régiebb korban még sem találtam oly tárgyat, melyet gyűjteményemből több összefüggő uj adattal felvilágosítani képes volnék; uj fürkészetre pedig, ugy hiszem, idő most nincs, mert ha jól emlékszem, Kegyed Martius elejére kívánta a munkát. De különben is ideje már, hogy újabb korunkat is válasszuk fejtegetésünk tárgyává. Ezt az írók eddig mindnyájan noli me tangere virágnak, afféle csalálynak vagy tüskének tartották, mellyhez nyulni sem lehet s ez okból ifjuságunk tán kevesebbet is tud Ferencz kormányja történeteiből, mint akármelylek Árpád-királyéból. Én tehát két tárgyat adok elébe Kegyednek, válasszon közülük, egyik Martinovics összeesküvése, másik az 1802ki országgyűlés története. Érdekes mind a kettő már csak ujságánál fogva is. Amarról alig tud egyebet a közönség, minthogy vagy hatan lefejeztettek, emerről a kinyomtatott diarium sorai közöl kell kiolvasni a valót, mert épen az nincs benne, mi a gyűlést érdekessé, zajossá tette. Olvasván a diariumot azt hiszi az ember, hogy annál csendesebb gyűlést sem tartott még a magyar, pedig alig volt még a legujabbak közt is zajosabb, érdekesebb annál. Martinovicsról én sem tudok mindent, de tudok sokat, mit tán csak kevesen tudnak, mert birom Szirmay Historia Jacobiner (*sic!*) című munkáját s Kazinczy Ferencz jegyzeteit azon munkára.

De akármelylek tárgyra esik is Kegyed választása, a dolgozat mégis olyan lesz, hogy az alá *most*, midőn épen hivatalt kérek, alig irhatom nevemet. Most nagyon ügyelnek a kinevezéseknél a pártra, elvre s úgy hiszem bolondság volna egy kis értekezés miatt elesni reményemtől, melly ha teljeseedik, egész életemre tisztességesen el vagyok látva. Különben is a mennyiiben névre is van szüksége a könyvnek, megadja azt neki Kegyed neve. Ez eléggé ismeretes már arra, hogy kezeskedhessék az alatta kijött könyv becséért. Ez okból tehát álnév alá szeretnék az egyszerű bűni.

Kérdezi barátom, hogy áll ügyem? Reménységem van ugyan, mert hiszen a cancellaria egymagamat terjesztett fel kinevezés végett. Mivel azonban a concursus már ki van hirdetve, oda fenn úgy vélekedtek s határozták el, hogy az már tartassék is meg. Engem azonban felmentettek alóla. Így hát több időre elhalad a kinevezés.

Becses válaszát mennél előbb elvárván vagyok Kegyednek
Lakásom: öszintén tisztelő barátja
Wieden, Adler Gasse Horváth M.
No 777.

VII.

Bécs 1847-ki mart. 4-kén.

Tisztelt kedves barátom,

Ime itt küldöm az 1802-ki országgyűlésnek ígért vázolatát. Örülni fognék, ha azt Kegyed méltónak találná a fölvételre kiadandó Zsebkönyvében.¹ Iparkodtam lehetőleg rövid lenni; mi tán ártott is a dolgozatnak. Számításom szerint mintegy másfél ivet teend nyomtatva, olly alakban, minőben a Világtörténelem nyomtattatik; minél fogva, ha az alak kisebb lesz is, két ivnél többre nem fog terjedni.

Ez alkalommal szivesen szolgálnék a nádor felett tartott beszédem példányával is, ha az már ki volna nyomtatva. A cancellár mindjárt elmondása után magához kérte, s azóta többszöri kérésem után sem juthattam még kéziratomhoz, hogy azt kinyomathatnám; pedig már ujságérdekét is, melly illyféléknek legtöbb becset ad, jóformán elvesztette. Nem tudom csakugyan nem ér reá censealására, mint mondatik, vagy csak azért halogatja, mivel kinyomtatni nem akarja?

Isten Kegyeddal. Tartsa meg becses jó indulatában

öszintén tisztelő barátját
Horváth Mihályt.

ARANY JÁNOS LOSONCZI ISTVÁNJÁNAK FORRÁSA.

Nem sokkal Murány Ostromának megjelenése után (1848. április elején) vállalja el Arany János Petőfi biztatására Vas Gereben mellett a Nép Barátja társszerkesztőségét; a lap 1848. június 4-től fogva vasárnaponként jelent meg, de Arany neve csak 1849. februáriusáig szerepel rajta mint szerkesztőtársé. Minthogy nem tartózkodott Pesten, a tulajdonképeni szerkesztő Vas Gereben volt; ő maga néhány cikknek és költeménynek közlésén kívül nem igen vett részt a lap vezetésében, annál is inkább, minthogy Vas Gereben csakhamar olyan irányban szerkesztette, hogy Arany már két hónap múlva vissza szeretne volna vonni nevét (v. ö. 1848. aug. 12-ikén Petőfihez intézett levelét). Arany terve szerint a Nép Barátja: »valóságos szépirodalmi és politikai lap lenne, minek olvasása által a nép folyvást figyelemmel kísérhetné a napieseményeket, . . . a versek a népiességig egyszerűek legyenek, de nem csupán népdalok, hanem kissé emelkedettebb költemények is, hogy általuk a nép nemesedjék, . . . szerkesztője . . . igyekezzék, hogy versében inkább költői becs legyen, mint hosszú kegyes oktatás«. (Petőfihez jún. 30.) Legyen ez a lap »a népköltészet művészi organuma, mely

¹ Megjelent az Ellenőr, politikai zsebkönyvben (1847) Tinódy álnév alatt.

által a nép romlatlan kedélyére művészi hatás gyakoroltassék«. (aug. 12.) A közlemények közé a »népies beszélyt« is fölveszi s mintegy példának írja meg Losonczi Istvánját, mely a lap tizedik számában, aug. 6-ikán, meg is jelent.

A költeményt előhang előzi meg, mely teljesen azoknak a nehéz időknek hangulatából fakad:

»Nehéz az én szívem, nehéz bánat nyomja,
Mert hazámnak sorsa fordul siralomra;
Csak most kezdte rá szép szemmel nézni a nap,
Ege alján már is nagy fellegek vannak.«

Eljött a szabadság, de a legtöbben nem ösmertek rá; egyik kaput zár előtte, a másik szabadosságra magyarázza. A költőben kétség támad, ha veszedelem érné a hazát, feltámadna-e a magyar, hogy vérrrel és vagyonnal megvédje:

»Felnyitom a régi krónikás könyveket,
Olvasok belőlük példás történetet
Azokról, kik hajdan vitézül fekeltek
S haza védelmében dicső halált leltek.
Édes jó Istenem! válna-é magyar ma,
A ki e hazáért oly örömet halna,
Mint Losonczi István Temesvárott régen?
Kinek történetét mostan elbeszélem.«

Losonczi István szomorú esetét Arany János már gyermekkorában ösmérhette Decsy Sámuel Osmanografiájából (III. kötet, 1789), melyet sok minden más könyvvel nagymohón olvasott (vö. Önéletrajz, Hátrh. versek I. köt.); de nem közvetlenül ez adta verséhez az anyagot, hanem Budai Ferencz Polgári Lexicona, (azaz inkább Sinay Miklósé, 1. Irod. Közl. 1895, 326; Magyar Ország polgári históriájára való Lexicon, 3. kötet, Nagyvárad 1805.) melyből később is olyan szívesen és annyiszor merített hol egész tárgyat, hol részletet nagyobb költeményeihez. Itt találja Pázmán lovagot (vö. Egyet. Phil. Közlöny 27:473), Szondi György hősiességét (u. o. 190), innen vesz részleteket nagyobb elbeszélő költeményeihez (u. o. 271), innen Losonczi István tárgyát, nevekké és minden mellékkörülménnyel együtt, mint alább kimutatom; s minthogy Losonczi Istvánt 1848-ban írta s ezért a Polgári Lexicon már ekkor jól ösmerte, bizonyossá válik Dittrich Vilmos fölvetése, hogy a Nagyidai Czigányokhoz is innen vette a legtöbb adatot (Dittrich Vilmos: A Nagyidai Czigányok. Budapest 1898, 35, 55 és köv. 1.).

Losonczi István történetét a Polgári Lexikon a II. kötet 591—607. lapjain beszéli el Tinódi Sebestyén, Istvánffy Miklós és Forgách Ferencz után, egyiknek az adatait a másikéval kiegészítve és kijavítva. E szerint a temesvári eset következőképen történt: Ahmet vagy Amhát basa

1552. tavaszán Titelnél átkel a Tiszán és Pusztá-Somlyónál megszállván, tizenöttszáz főnyi csapatot küld Temesvár kikémlésére. Losonczy ép akkor künn járt segítségért, de főhadnagya, Milák elkergeti a török csapatot. Este, a várbeliek nagy örömeire, megérkezik Losonczy s megtudja, hogy kemény ostromra lehet készen. Negyednapra csakugyan megérkezik a török derékhad és ostromolja Temesvárt. Minthogy segítséget sehonnan sem kap, megírja végrendeletét és íródeákjától, Földvári Istvántól elküldi feleségének egy levél kíséretében, melyben kéri, vessen néhány várat zálogba s a pénz árán fogadjon katonát, szerezzen puska- port és eleséget és mentse fel Temesvárt az ostrom alól. A segédcsoport el is indul, de útközben a török kezétől elvész. Azalatt Ahmed Temesvárt erősen szorongatja s bár az őrség több rohamot visszavert, a vízi- város az ellenség kezébe kerül. Az eleség és puskaapor elfogy, a török ígér és fenyeget, a városiak pedig könnyörögnek a vezérnek, hogy adja meg magát; végre a német és spanyol katonák kereken kijelentik, hogy nem harcolnak tovább s így Losonczy István szabad elvonulás fejében kénytelen-kelletlen átadja a várat Amhátnak. Mikor az őrség az ellenség sorsfalai közt kivonul, a törökök kezdik elragadozni a keresztyén ifjakat és szüzeket, sőt már magának Losonczinak az apródjára is kezét vetnek. Ezt a vezér nem tűri, vitézeivel együtt kardot ránt s az álnok törökre ront; a maroknyi csapatot csakhamar elnyomják, legtöbbjét levágják, Losonczyt magát még élve a fővezér elé viszik. Itt Losonczy kemény szóval szemére hányja Amhátnak álnok hitszegését. Minthogy a halálosan megsebesült vitéz már nem érné a nagy út végét, Amhát lefejezteti s a lenyúzott fejbőrt »gyenge füvel« megtöltve, néhány fogolylyal Konstantinápolyba küldi.

Arany János a Polgári Lexicon előadásán igen keveset változtat. Csak a levélküldés mozzanatát szélesíti ki Gyöngyösi István módjára nagyobb jelenetté, mely alkalmat adott Pekry Anna, Losonczy felesége s a hú cselédség bánatos érzelmeinek megható előadására. Arany a levél tartalmát is ketté osztja. Feleségétől, családjától búcsút veszen és meghagyja, ha hallják Temesvár vesztét, menjen fel Pekry Anna a királyhoz s kérje meg, hogy apjuk érdeméért az őt leány közt ossza fel a birtokait s minthogy fia nem marad, fiúsítsa meg őket. Arany nál nincsen szó a levélben katonáról, lövészerről és élelemről. Ez itt magának Pekry Annának az »asszonyos fogása«. Behivatja tisztartóit s mintha a levélben olvasná, előadja a segítségkérést. A cselédség rögtön kész erre, várakat, pusztákat zálogba bocsátanak s a felszabadító csapat útnak indul, de a Maros mellett kóbor pogányok körül fogják és felkoncolják. — Hosszasabban időz Arany a török vezérnél, mikor harminczegy napi hiábavaló ostrom után a mennyek minden boldogságával s a szultán parancsával biztatja vitézeit újabb ostromra. — Végül pedig Losonczy nem kerül még élve Amhát elé, hanem egy dárdától találva, utolsóinak esik el a maroknyi csapat közül.

Hogy Aranynak forrása csakugyan a Polgári Lexicon volt, mutatja a cselekményen kívül, pontos egyezése az egyes adatoknak, zsavaknak és kifejezéseknek, miket a szövegnek majd Istvánffy-, majd Tinódi-féle részéből sokszor szó szerint átvesz.

Álljon itt a szövegnek hasábos összevetése; a Polgári Lexicon szövegében *Ist.*, *Tin.*, *Forg.* rövidítések mutatják, honnan valók az egyes részletek.

*Arany szövege.**A Polgári Lexicon szövege.*

Híres Amhát basa 8. és köv. versszak.

Tin. 600. és köv. lap. (Ist.-nál Akmet).

...indult száz hatvan ezerrel,...

Száz tarasz, tizenhat álgyu vala nála; —

Pusztá-Somlyó mellé seregével szálla.

8. vrsz.

Száz hatvan ezeren Basa elerede,

Száz tarasz, tizenhat faltörő(ágyú) vele.

Juta, a' pusztá Somlyónál megszálla.

Tin. 600.

...Kiszemel valami

Tizenötszáz embert s küldi száguldani

9. vrsz.

Innen küldött el... tizenötszáz Törököket száguldóba. — Ist. 594.

Onnat száguldót... bocsáta. — Tin. 600.

Mert Losonczi az nap...

Csak negyed magával a vidéket járta,

Hogy ha valamerről kapna segítséget.

10. vsz.

Éppenn akkor járt Losontzi segítség keríteni

...tsak negyed magával. — Ist. 595; Tin. 600.

(Milák hadnagy vitézül visszaveri az

török előcsapatot.) 11., 12. vsz.

Főhadnagya, Milák nevű derék Rátz ember, a' ki...

a' tizenötszáz Törököket egy heves tsata után

viszsaigazította. — Ist. 595.

...Losonczi...

Három emberével bejutott a várba:

Kin a nép öröme felhatott az égig.

13. vsz.

Még az nap estve hazaérkezett Losontzi a'

várbelieknek nagy örömökre, de tsak negyedmagával, a' kikkel t. i. elment vala. — Ist. 595.

Azon Péntekenn tsak negyed magával

Ő beszalada nagy szerentséjével,

Az hősek lőnek oly nagy vigassággal... Tin. 600.

Sorba állította a várbeli népet,
 Megszámálta őket, azután magával
 Együtt meghitelte Uristen szavával.

14. vsz.

Más nap öszvehívja a'...Tisztetek és...megesketi. Azután
 számot vét magával és katonáit, mintegy harmadfél
 ezernek találja. — Ist. 595.
 Minden nemzetet ő előszóllíta...
 Nagy erőss hittel nekik azt fogadá...
 Ott az vitézek... őkis esküvének. — Tin. 600.

Kis Kampó nevűnek és a Don Gáspárnak
 E spanyol vitézi ötszázan valának,
 Losonczinak ötszáz, egyszáz Perényinek,
 Csak hatvan Forgácsnak, de száz Serédinek.
 Ennyi a lovasság. A magyar, cseh, német
 Gyalog hajduk száma szint' olyan felé ment.

15—16. vsz.

Losontzi István ötszáz lóval vala,
 Vitéz Kis Kampó kétszáz lóval vala,
 Serédi Györgynek száz lovagja vala,
 Príni Gabrielé száz lovag vala,
 Az Forgáts Simon hatvan lóval vala,
 Dom Gáspár háromszáz Spanyolial vala,
 Háromszáz Cseh drabant, Német tsak száz vala,
 Velek háromszáz Magyar drabant vala,
 Ott az várasból harmadfél száz vala,
 Mind a' kösséggel harmadfél ezer vala.

Tin. 600—601.

Esküszöm...
 Hogy leszek hazámnak holtomig szolgálja...
 Mind megesküvének...
 Hogy ott élnek, halnak ők is együtt véle —

17—18. vsz.

Hóltig szolgálja az ő szép hazáját. — Tin. 600.
 ...híven együtt halnának, élének — Tin. 604.
 Nekik megesküdt: vélek élne, halna. — Tin. 605.

(Losonczí levele feleségéhez) 21—26. vsz.

Ist. 595. — Tin. 602.

Megkérem a királyt, felséges uramat,
 Oszsza fel közöttük minden birtokomat,
 Ugy sincsen fiam, csak öt kis lánycselédem :
Fiusitsa őket ország törvényében.

24. vsz.

...hanem az öt kis lyány!
Mert ámbár a birtok fágra megy, tisztán:
Néz Istent a király, apjokat is nézi,
Magsajnálja őket és fiakká teszi...

40. vsz.

Ő Felségének hogy hivenn szolgálna
De tzaladinak (tselédinek) ő (a' Király) lenne Tutora
Tin. 599.

Mondjam az Pekri Annának...
Őt árvaival özvegyé maradtát...
Sok jó adassék Felséges Királynak,
Szólgálatjáért vitéz Losontzinak
Minden várait engedé leányinak
Fiakká tevé ő sok jószáginak.
Tin. 607.

S od' adá Istvánnak, a titkos deáknak
Vigye Csejte-várba nemes asszonyának

27. vsz.

a' maga Író Deákjának... kezébe adja... vigye az ő feleségéhez.
Ist. 595.

Titkos Deákját szállótotta vala...

...fiam, István Deák... Tin. 602.

...a Csejte várába... Tin. 599.

Bár mindent eladtok és zálogba vettek:
Tíz nap alatt nekem katonát küldjetek.

37. vsz.

Váratat, pusztákat zálogba bocsáttak,
Katonát szereztek, lőport, eleséggel,
És visszaindíták Istvánt sietséggel.

45. vsz.

minél hamarább némely váratat zálogba vetvénn,
azoknak árránn, eleséget, puskaport szerezzen, katonákat
fogadjon 's azokkal visszasiessen. — Ist. 595.
Kéntsem, jószágom zálogba hányjanak.
Engem költséggel, néppel értesetek.

Tin. 602.

Hirdetést ereszt ki pogány seregében:

...Harminczegy nap óta hullunk itt rakásra —

...Parancsolja szultán... rohanjunk a falra —

...bár utána veszszünk táborostul. — 50, 52. vsz.

Az ostrom harminczkettődik napján Akmet ki-
hirdettedi maga katonái közt... a' Császár kívánságának
tellyesedni kell és a' várat reárohanás által el kell
foglalnai. — Ist. 596.

Avagy megveszi, vagy mind ott eihúlnak. — Tin. 604.

Erre a pogányság...

Nagy rivalkodással mászni kezd a falra...

A falak törésin nyüzsög...

Mert nagy sok törés van már a víziváron,

Egy oldala ép csak, dűledez a három...

De minden törésen harczol öt-hat ember...

53—55. vsz.

Neki mennek hát a' Törökök a' vízi várnak, annak falainak omladozásainn fel felé mászkálnak. Ist. 596.

Méne törésére fel a' bástyának... Tin. 602.

Tőnek nagy zöngést megsivalkodának,

Rettenetesen menének viz várnak. Tin. 604.

Három oldala mind földénig romla. Tin. 603.

Maga jár Losonczi elül jó példával,

Buktatja le onnan ötével-hatával.

55. vsz.

Losontzi... sűrűenn mutatja a' példákatis reá, miképpenn kelljen a' berontani szándékozókat hanyatt visszabuktatni... Ist. 596.

Elfogyott a porjok, ma egyet sem lőttek...

56. vsz.

Pora elfogya az Amhát Basának. Tin. 602.

a pogányság...

Hullott ím, hogy a mint a krónika írja

Lett egy rohanáson három ezer híja...

Losonczi ugyan csak százhusz embert vesztett.

57., 58. vsz.

elveszt ugyan száz huszonhárom vitézeket, de a' kik előtt háromezer Törökök költöztek a' más világra. Ist. 596.

...szinét sem látta jó Losonczi annak

A hű társa által összegyűjtött hadnak.

Mert a mint a Maros folyóig jutának...

Körül voltak véve kóborló pogánnyal,

Alig futhattak el onnan egynehányan.

59., 60. vsz.

sem a' katonákból, sem a' szekerekből tsak egyis Losontzihoz nem jutott. Ist. 595.

Törökök miatt népét vesztette vólt,

Sebben kevesen onnat szaladott vólt.

Tin. 603.

Mikor... a' sereg a' Maros vizéhez jutott vólna... az ott körülbelől lévő Törökökre tsapkodott... de olyan foglyos helyre talált bukkan, a' hol magais sebet kapott, a' vele lévő népis nagyobb részént odaveszett. Forg. 603.

Érkezik sok porral a natóli basa.

63. vsz.

Sok porral juta Natóliai Basa.

Tin. 602.

Török birja immár a szép vízi várat,
Losonczi hadának nincsen hova lenni,
A legbelső várba kell magát bevenni.

64. vsz.

a' vízi várat elfoglalják, és Losontzit megmaradt
kevés népével, a' várnak másik részébe szorítják. Ist. 596.
Nagy viadallal víz várba szállának.

Tin. 604.

De sem vize nincsen, sem enivalója:
Vár és város körét a török ellepte...

65. vsz.

Mert a' vár és város közt való tágasságot a' Törökök...
meglepték... az eleség mind elfogyott. — Ist. 596.

Város népe sí-rí, a várba izenget:
Adják fel a várat, kérjenek kegyelmet;
Török is hitet mond szultánja nevében
Hogy nem bántja őket, elbocsátja szépen.

66. vsz.

Sívás nagy rivás vala az városba...
Az városbólis beizentek vala,
Nagy szép szavakkal azon kéri vala:
>Siess megadni ez megromlott várat...<
Az Amhát Basa szó beadott vala:
>A' Császár hitit Úrfinak ajánlá.
Basák, Szánzákok hiteket ajánlá,
Tsak Temesvárárt Császárnak megadná...
Minden sereggel békével botsátná<.

Tin. 604.

a Törökök, külömb külömbféle nyelvekenn kiabáltak
a' Losontzi katonáinak, hogy magokat adják fel, ha életeknek
örülnek; ezenkívül, a' városbéliek, a' kik Losontzihoz
beszökhettek, ötöt kérték, hogy a' várost szánja meg, és
annak
lakosait tovább ne veszedelmeztesse. Ist. 597.

De Losontzi füle mindezekre siket.

67. vsz.

A' jó Losontzi arra még sem hajta.

Tin. 604.

...így van ő elszánva,
De a többi népség csüggedez a várba',
Tanakodik itt-ott, zúg, morog, kér, sarkal,
Fenyegetődzik, vagy rimánkodik halkal.

68. vsz.

Losontzi bátorságot mutatott ugyan: de másoknak
szíve elolvadt... a' Német és kivált Spanyol
katonák kerekenn ki...mondották..., hogy ők azt, az ő
akarátja ellen is felfogják adni. Ist. 596, 597.

...dicsőn kimúlni itt a kapu mellett.

70. vsz.

már egyébűtt nem lehetett maradni, hanem tsak a'
nagy kapubann. Ist. 596.
Tsak nagy kapuba Losontzi marada.

Tin. 603.

Künn a török állott két sorban két felől.

71. vsz.

a' temérdek Törökök két sorjával állanak. Ist. 597.

Hagyták egy darabig menni az ő népét,
Hát egyszer elkezdik kapkodni a szépét:
Ha egy valamire való ifjat láttak...

72. vsz.

szorongatni kezdik a' lakosokat és azoknak szebb
ábrázatú fiaikat 's leányaikat ragadozni kezdik. Ist. 597.
Ott a' Törökek szorítani kezdék;
Iffiát népének ragadozni kezdék.

Tin. 605.

Sejtvén ezt Losonczy csikorgatta fogát,
Nagy nehezen mégis türtőztette magát,
De midőn az önnön apródját vivék el...

73. vsz.

Mind ezeket nehezenn szívelte Losontzi, de mind
addig ki nem fakadtt, míg az ő fegyverhordozóját...
lováról letaszították. Ist. 598.
Önnen apródiát Tomorit elnyerék.

Tin. 605.

Kutya vagy te, pogány, kutya a te hited,
Ne gondold, hogy ezt így szárazon elviszed;
Én veszek, te is veszsz...!

74. vsz.

eb a' tú hitetek!
Császárral Basák eb a' tú hitetek!
Ha tudtam volna oly ebek legyetek:
Sokkal több lett volna itt elvesztetek.

Tin. 606.

A király, felfogta özvegyét, árváját...
Lyány-ágra bocsátá a sok szép maradtat.

79. vsz.

(a király)

Minden várait engedé leányinak
Fiakká tevé ő sok jószáginak.

Tin. 607.

Bár az egyező helyeket talán meg lehetne szaporítani, ebből az összevetésből is már kétségtelen, hogy a »krónikák«, miket Arany versében említ (6. vsz.: »Felnyitom a régi krónikás könyveket« és 57. vsz.: »a mint a krónika írja«.) Isvánffy, Tinódi, Forgách illető helyei a Polgári Lexiconban, melyet 1848-tól kezdve (talán már korábról is) Aranynak legfontosabb forrásai közé kell sorolnunk.

TOLNAI VILMOS.

BR. WESSELÉNYI MIKLÓS LEVELEZÉSE ÍRÓBARÁTAIVAL.

(Első közlemény.)

Az alább közlött írói levelek az »Erdélyi Múzeum« könyvtárában őrzött Wesselényi-archivumból valók. E rendkívül gazdag és értékes gyűjtemény becsesebb részét főleg azok az iratok teszik, melyek a nagy Wesselényi fejlődését és pályáját egyrészt híres naplójegyzeteiben, másrészt író- és politikus barátaival váltott leveleiben mutatják. A reformkor egész sereg kiváló egyénisége jelenik meg e lapokon s tolluk alatt az új Magyarország szinte minden fontosabb társadalmi, politikai vagy irodalmi eseménye részint röpké tudósítás vagy bőszavú referáda, tanácskérés-tanácsadás, baráti vélemény vagy komoly kritika, fölhívás vagy agitálás stb. alakjában. A középpontban természetesen Wesselényi alakja áll, ki maga gyűjtögette nagy gonddal ez ereklyévé vált adatokat, melyek nemcsak a saját benső életére, hanem kortársainak törekvéseire is több oldalról új világot vetnek. E levelekből néhányat már a 70-es évek elején közzé tett K. Papp Miklós a »Történelmi Lapok«-ban, újabban, talán a legbecsesebbeket (Kölcseytől, Széchenyitől, Kossuthtól, Deáktól, Kemény Zs.-tól) Ferenczi Zoltán, jórészt ép e folyóirat hasábjain. Mintegy folytatásul sorakozzanak hozzájuk ez alábbiak, a melyek ma még szintén kiadatlanok, sőt fölhasználatlanok. Hű másolatban a következők:

I. A WESSELÉNYIHEZ ÍROTT LEVELEK.

1. Bajza levelei.

Tisztelt, kedves barátom,

Apr. 4.—840.

Jelen soraimat, mellyek reményilem, egészségben üdvözlendének, *Vachott Sándortól*, testvérétől a' nem rég Gräfenbergből eljött *Imrénék*, veended. Jó érzésű, sokat ígérő fiatal ember.

Ne vedd hidegségnek, hogy mind eddig egy sorommal sem üdvözlélek. Kicsin körömben alig történik valami, mi érdekelhetne; fontosbakról mások tudósítanak.

Literaturai dolgokról alig érdemes szólni. Azok nem állanak egyébből sovány feleseléseknél, mellyek, ha talán magokban nem is, annyiban, mert idő-ölök, károsak. De engem 's néhány társamat bele font a' sors 's úsznunk kell a' mint úszhatunk az árral; és aztán a' dolog már más caractert is vón magára 's több lett, mint csupán literaturai csetepaté. A' Hírnök' szelei messzebről fúnak, mint csak Pozsonyból. Néhányunknak itt, és olly férfiaknak, mint Herepei, Brassai, Gegő, academiában, tanító és szónokszéken, literaturában gyanúsítatnunk kelle minden áron. Ezen gyanúsítások, mellyek mesterségesben valának fonva, hogysen valószínűeknek ne lássanak, hitelre kaptak volna ha nem szólunk. Személyek képviselik az elveket 's személyek' bukásával elvek bukhatnak, örökre ugyan nem, ha igazak voltak, de időre; a' mi szinte kártékony.

Bárfay barátunk egy hét óta ágyban fekvő. Nátha, köhögés, torokfájás, mellyek egyenként szokták őt szegényt gyötreni, most egyszerre lepték meg. Ő hivatalának lesz előbb vagy később áldozata. Keveset mozog, szünetlen dolgozik és ül, nem lehet asztalától elvonni.

Ivanovics doctortól örömmel értém, hogy látásod javul. Adná a' gondviselés, hogy minél előbb teljes egészségben a' legjobb körülmények közt, körünkben láthatnánk. A' mihez van is némi reményünk. —

Élj szerencsésen, tisztelt, szeretet barátom, vagyok és maradok minden változásban barátod

Pest, april. 4. 1840.

Bajza m. k.

(Feleségem igen szívesen tisztel, Bárfayék, Vörösmarty hasonlólag.)

2.

Pest, Február, 19d. 1833.

Tisztelt kedves Barátom!

Keckeméty mostanig annyit írt le, a' mennyit íme küldök. Igéré, hogy a lehetőségig sietni fog. Azzal menti magát, hogy nappal el van foglalva, mert gyermek-oktatással keresi kenyerét, 's csak est- 's reggelenként írhat. Eddig 5 pengő ftot adtam neki. Méltóztassál tudósítani, iv-szám szerint szoktad-e fizetni, 's mennyit fizettél egy ivért? —

Mínap megíram mit felelt Hartleben. Hát ő maga írt e? mert nekem azt mondá hogy a' tudva lévő hely iránt Drescherrel szól előbb, 's aztán azonnal tudósít. — Már én ugyan részemről megvallom, hogy illy keserves könyvkiadást nem szeretnék magamon tapasztalni — vigye a' fene.

Nagy részvétellel olvastatnak itt a' Fő RRdek tábláján előforduló debattok, 's míg az alacsonyosság köz utálatot gerjeszt, annál forróbban tiszteltetnek minden Jobbak. — H. levelezője per extensum közlé egyik beszédedet (a' Sybilla jelenetével), 's az, mennyire tudom, közönségesen csudáltatik javaltatik és szerte kapkodtatik. Én még nem tudtam jutni leiratásához. Az alsaták' körében az ősz jelenkori Ministráns olvasá azt fel amúgy cum exasperatione 's a' jó alsatáné orbáncz-pírított arca elsápadott tőle. De nem félelemből: mert az öröm' hatása is nagy.

Szerencse 's milliók boldogsága koronázza-meg munkálkodásokat!

Örök tisztelőd

B. J.

2. *Bártfay László levelei.*

1.

Méltóságos Bátor,

Pest, Decemb. 19. d. 1830.

Különösen tisztelt Uram!

Harmad nap előtt vevém Nagyságodnak folyó hónap' 9kén költ nagy becsű sorait, 's a' Méltos. Grófomnak és Helmezczynek szóló két levelet mingyárt a' másnapi postával, Pozsonyba utasítám recepisse mellett, minthogy Grófom Ő Nagysága maga ír meg, hogy csak Decemb. 21ke körül jó meg, az ország-gyűlés határnapja 18kára, azaz tegnapi lévén határozva.

Van szerencsém egyszersmind Nagyságodat tudósítanom, hogy az Auróranak egy példányát, mintegy tíz nap előtt, Nkárolyba utasítottam, Mátyásy József Directionalis Actuariushoz; méltóztassék azt Nagyságod előadandó alkalommal ottan kerestetni. Mennyire tudom, a' könyv mellé Bajza írt a' Méltóságos Bátorhoz egy pár sort, kérvén Nagyságodat, hogy az ennek utána ő általa folytatni szándékolt Auróranak jövendő köteteit is Nagyságod írói részvétellel díszesíteni méltóztassék.

A' Jelenkorra napról napra több előfizető jelentetik az itteni postahivatalnál, és pedig mint hallom *százoneknt*; azonban fájdalom! annak folytatása (vagy is inkább folyamatba tétele) új privilegium' kinyerése nélkül nem engedtetik. — Helmezczy tudósítá, hogy e' végből személyesen járt Bécsbe; a' két alkancellár, Bartal és Mérey Referendár Urak nagy kegyességgel s mint mondja megelőző szívesseggel fogadák, minden jót ígérének, hanem értésére is adák, hogy új privilegiumért kell folyamodnia a' szokott Dicasterialis úton: tehát a' Vármegyén kezdve, a Helytartó Tanácsom által, a Cancellariára. Gróf Reviczky kancellárral nem szóltatott, noha több napig leste Bécsben az alkalmat, mivel szüntelenül az Udvarnál foglalatoskodék; de Pozsonyban sem szólhat, mert Ő Excllja, úgymond, ha egy nap le jön, már vagy éjjel vagy más nap mingyárt vissza fut ismét: 's ez folyvást így tart. Elhiszem, hogy a' lengyel zendülés nem kevés gondot és munkálkodást okoz. —

A' Rendek nagy tusakodások után végre kivívták a' felső Tábla' megegyezését az iránt, hogy a' magyar ezredeknél csak magyar születű 's nyelvű Tisztek alkalmaztassanak 's mozdíttassanak elő. — Mi lesz majd erre a' királyi válasz e' mostani köztámadások' forradalmában? Talán rövid időn meghalljuk.

Vörösmarty igen nagyra becsüli Nagyságod' kegyes megemlékezését, 's minthogy közléseemből tudja, hogy Ódáját Nagyságoddal megismertetem, felszabadított arra is, hogy egy pár Epigrammáját, melyet elhúnyt Kisfaludynkra írt, a' Méltóságos Báróval oly alázatos kérés mellett tudassam, hogy ezeket is Nagyságod nyilvánosakká tenni ne méltóztassék, mert a' jövő Auróra ezekkel akar mingyárt az első lapokon kedveskedni egykori szerzőjének 's ápolójának. — 'S alkalmasint ezen Epigrammákból fog vétetni tárgy és ábrázolat a' jövő Auróra képeire is.

Ki egyébiránt Nagyságod' kegyes hajlandóságiba ajánlott megkülönböztetett igaz tisztelettel maradok alázatos szolgája
a' Méltóságos Bárónak Nagyságodnak Bártfay László.

Kisfaludyt ne keressd e' keskenységben, ó honfi,
'S a' rövid élet után holtnak örökre ne véld:
Itt csak elomlandó tetemeit jelelé ki rokon kéz;
Fön van időtmúló szelleme műveiben.

'S e' négy sor talán sírkövére is fog vésetni.

Kisfaludyt gyászolni ki jó? milly szánakodó nép,
Melly nem földi, mi mély bánatu néma sereg?
Hát ti vidám Tréfák, keseregtek e, és ti daloknak
Húgai, sóhajtás váltja e hangotokat?

'S szép Auróra te jösz legelől a' gyász vezetője
'S fátyolodon bánat' gyöngyei hullnak alá?

Ah! van okod: ki reád fényt 's dísz hozza, sírba hanyatlott;
Lengjen öröklétű csillagod álma fölött.

Fölkele CSÁK 's nagy lelke' szavait maga zúgta hogy írának;
'S a' költő azokat jegyzeni kezdte híven;

De belefáradt a' félisteni műbe. S azóta

CSÁK komor és hallgat kedvese' hamvainál.

Ez utolsó Epigramm iránt meg kell jegyezmem Iör) Hogy boldogult Kisfaludy egy nagy Tragoediába fogott, illy cím alatt: »Trencsényi Máté« ki a magyar történetekben 1300—1318ig ismeretes. — Ő vala, ki 1314-ben a' Rozgonyi vérmezőn Robert Károlylyal csatázott, 's meggyőzetett 's a' t. — Nagy, erős lelkű férfiú. A' historia rebellisnek nevezi őt. 2or) Trencsényi Máté CSÁK nemzetségből származott; a' Kisfaludyak is ezen CSÁK nemzetség egyik ágának maradványai, a' mi Oklevelekből csalhatatlan igaz. — Így az epigramma minden esetre igen szerencsés. Izlésem szerint megvan benne nagy mértékben sőt egészen az, a' mit a' német aesthetikus *grossartig* kifejezéssel magyarázna. —

Kisfaludy Tragoediájából másfél felvonás kész csak. — Kik azt ismerik (Schedel, Bajza) mondják, hogy legjobb munkája a' boldogultnak.

2.

Méltóságos Báró,

— Pest, Aug. 28d. 1831.

Különösen tisztelt Uram!

Tegnap vevém Nagyságod' kegyes irását Aug. 22-ről. — Hogy a' ma induló postát egészen üresen menni ne hagyjam, ide írom röviden

a' legszükségesebbeket, mennyire a félórai idő engedi, mert aztán a' posta, mint mondom, indul. Mindenék előtt alázatos tiszteletem mellett jelentem, hogy hála Istennek! még eddig élünk, a kik élünk. — Grófom Ő Nagysága Júl. 4kén jött Pestre; 6kán estve Csákvár felé vevé útját; kevés napi ott mulatása után Fiuméba mene; onnan Triestbe, hol Gr. Lajos és a' Grófné is valának Júl. 16—17ke óta. — Aug. 2kán Ischibe mentenek: de Grófom Aug. 16kán Bécsbe jött, 's Czenken keresztül, hol Gróf Széchenyi Ő Nga tartózkodik Júl. közepe óta, tegnap előtt délben szerencsésen haza érkezett. Mingyárt az nap Fóthra ment ki Gróf Istvánékhoz; tegnap egy pár órára bejött, akkor által adtam Ő Nagyságának a' neki szóló levelet; ismét kiment 's még most is Fóthon van. Mit is csinálna ezen szomorú városban? Nincs itt mostan semmi olyan társaság, mellyben magát helyén érezné. — Rövid időn Nkárolyba szándékozik, hogy ott az mostani bajos környüállásokban személyes jelenlétével annyit tegyen, a' mennyit tehet. Nkároly városa ugyan, mint a' tudósítások tartják, a' nyavalyában nem szenved, hanem Szatmár Vgyében a' Tisza körül, mint mondják, újra kiütött, 's sokkal dühösebben, mint elejente. — Minket, ittenieket Julius 14ke óta ugyan derekasan megkörnyezett a' baj; akkor adta elő magát a' legelső eset Pesten, és pedig itt szomszédomban a' Reform. templom mellett 's azóta napról napra terjedett, nevedett, úgy, hogy már-már kétségbe eshetett az ember, annál inkább, mivel a' nyavalyát közönségesen ragálnak (contagionak) tartották, holott most közönséges a' tapasztalás, hogy járvány (epidemia). 'S e' mellett elvalánk zárva, rekesztve cordonozva mint a' fogtyok; heti vásárok nem tartatván, a' népség nagyobb része, melly napról napra vásárolja eleségét, ebben nyommasztó fogyatkozást kezdé érezni; a' mesteremberek sok legényt, a' fabrikások 's mások számos munkásokat kénytelenek valának elbocsátgatni; ezek, mint mondják többen hatszáznál, élelem nélkül bolyogtának, ki, a' városból, a' cordon miatt nem bocsátattak, — a tanuló ifjúság nyakra-főre megexamináltatott, 's midőn haza akart menni, passust nem kaphatott, — a' hidat elzárván Budával minden közösülés megszűnt: — ezek, és a' napról napra nevedő betegség, melly 5—6 óra alatt ölé rakásra az embereket, — a' temetési tiszteletnek elejente megtagadása a' mindenfelől érkező legnyugtalanítóbb hírek 's a' mind ezekből támadott közönséges rettegés és úgy szólván minden kilátásnak elenyészése, oly iszonyú állapotba hozták a' várost, hogy Júl. 17kén délig ugyan a' deákság, délután pedig a' többi részint szűkölködő 's munka nélkül koborló, részint pedig az előbbeniek által szorongatásba esett népség fellázadott, a' hidat erőszakkal felnyitotta, a' sztrázsakat szétverte, a' theatrumból zászlókat ragadván, ki 's ezerekre szaporodva majd minden útca lámpásait összetörte, — a' városházra rohanván az ott lévő Drabantokat elüzte, fegyvereiket némelly részben elszedte, az ablakokat mind betördelte; onnan a' Gr. Cziráky házat vette dühössége tárgyává, 's miket követett el itt, csak az képzelheti, a' ki látta. Feldült még egy pár korcsmát is a' neki bősziült nép, de csak ollyakat, a' mellyek közelgetésekor bezárattak. — Onnan kimentek a' lófuttató helyre, hol a' con-

tumnaczia intézet volt, — ezt széjjel verték rombolták, a' veszteglőket felszabadították, 's ezek többnyire a' városba *be* jöttek. Hanem oda künn a' kitudult katonaság (huszár-uhlanus-gyalogság mintegy 5—600, két álgúval General Wernharndt vezérése alatt) körül vévén a' dúlakodókat, betolá' őket az Orczy kert felé, 's akkor vagy 16tot agyonlövén közülök, 's negyvennél többet megsebesítvén, vagy 170net elfogott. Estve felé itt az ablakom alatt jött el a' triumphalis sereg. Hanem a' széna piaczon, szinte közel hozzánk, sok városi nép lévén összetódúlva egyedül bámúlás végett, 's várván 'a dolog kimenetelét, a' vissza jövő katonaság ezekre is lőtt, pedig tisztességes Urak, asszonyok, gyermekek valának együtt, sokan tulajdon házaik előtt állván csak, — 's ezek közt is borzasztó halált kellett elterjeszteni. — Ez, egy ocsmány, semmirekellő scena vala, melly felől nem tudja az ember a' Commendáns ostobaságát, fejevesztését, vagy gonoszságát higgye e? Szóval: Július 17ke nem hetet, mint az újságok emlegetik, de a' később meghalt sebesekkel együtt talán hetvenet is kivégzett, — mert még más nap is szedegették őket össze hol a' fűben, hol kukoriczák közt, csúszván és elvérezvén, meghalva. — Azóta nagy lett a' cholera halandóság, úgy hogy Július végével 's Aug. elején százanként is vitték ki némelly napon a' halottakat. Most úgy beszélik, hogy mind a' betegség mind a' halandóság szűnik, és pedig jóval szűnik. Adná az Isten! mert bizony már eleget lakoltunk. — Tegnap délután temették el a' Gellért hegyen szegény derék Tittel Pál astron. Igazgatót is. Vannak Pesten házak, hol egészen kihaltak az emberek. — H. Miska még Július közepe előtt ment ki Törtelre; ott a' cholera nem ütött be, noha körös körül dühösködött, 's némelly részben még most is dühösködik. Tegnap előtt ő is bejött, 's tegnap közlöttem velem Nagyságod' levelét. Teljes igaza van Nagyságodnak hogy a' félelem 's rettenetes gonosz egy portéka; de, jaj, Méltóságos Uram, — akartam én is bátran maradni, de megvallom, a' köz inség' tudása 's óráról órára nevedése úgy alányomott engem, mint valamely óriási hatalomnak vaskarja. Hasztalan bátoritám magamat lelkemben; testem még is ellankadott, 's azóta — akarom nem akarom — olly szívdobogásokba szenvedek, hogy némellykor majd elfullaszt. — Hanem az csak ugyan bizonyos, hogy itt sokakat ölt meg maga a félelem, azaz: Cholera. jelenségei szakadtak rájok, de ezeket valóban a' képzelés 's félelem szülé. — Lehetetlen tovább folytatnom irásomat, pedig még iszonyú híreket kellene közlenem Zemplény, Abauj, Sáros és kivált Szepes Vármegyék paraszt lázadásáikrol, mellyek iránt kétség sincs. Zemplényben 47 helység támadott fel, 's irtózatos dolgokat követett el a' pór nép a' magistratualis és földes urakon, ezek Tisztjein, az orvosokon etc. etc. — De az oda sietett katonaság már valamennyire lecsendesíté mint írják. — Ajánlom magam Nagyságod nagyon becses és kegyes kedvezéseibe, igaz és megkülönböztetett tisztelettel maradván alázatos szolgája

B.

3.

Pest, Május 27d. 1833.

Most jövök haza a' versenyről, 's ide zárom mind a' mai, mind a mult csütörtöki czédulát. Ma *mindent* Gr. Széchenyi nyert, mert a' Hg. Lichtenstein Rosalinejét-is ő állítá-ki. Gyalog futást is tett tréfából Gr. Nákóval, 's még abban is ő vala a diadalmas.

Az első (23d. májusi) verseny felettébb silány vala: a' mai meglehetősen; ma ember is meglehetősen gyúlt noha kedvetlen hideg szél fűtt.

Grófom ma dél után érkezett-meg Pozsonyból (tekintve Tót Megyerről), 3 órakor, — a' verseny 4-kor kezdődött. Még alig szólottam vele.

Ma dél előtt vevém-fel Liedemanntól a' 17 aranyat 's 10 pengő ftot 's a' pálya gyepen Tasner kezébe lefizetém. A' Nyugtatványokat előadandó alkalommal vagy elküldöm vagy általam.

A Lovas-Berényi zsidóval e' napokban kötöm-meg a' Contractust, mert a' gyülekező vásárra bejő. — Félig meddig szóval már rábírtam, noha nehezen ment az alku, mert úgymond tavaly is *egy* forinttal olcsóbban fizeté mint a' Gróf Károlyiféleket. Most pedig ugyan azon egyárat fogja (úgy hiszem) megadni. Mihelyt meg lesz kötve, küldöm a' Contractus mását Kelemen Úrnak.

Tegnap előtt Gr. Lajos jött meg, 's vele Nagy Károly is szerencsésen. Itt van épen most író szobámban, 's kér jeleneném tiszteletét. — A' rá bízott lovat lehetetlen vala trainéroztatni, s' minthogy nagy része holmijának (legalább eddig) be nem jöhetett, legtanácsosabbnak tartá amazt is biztos kézben hagyni. Később által jöhet, hanem trainérozatlan. — Hartleben még sem jött haza. Néhány nap előtt szólottam emberével, ki semmit sem tudott még mondani a' kézirat felől: — jele, hogy hever.

Pozsonyi Barátunk, május 24ről egy pár sort írt, 's a' többi közt: »W-től, úgymond csak egy levélkét kaptam még útaból; haza mint ért nem tudom. Ha alkalmad van Hozzá e' beszédecskét írd-le 's küld meg Neki.« — A' beszéd itt következik.

A »Vallás« dolgában. Majus 21d. 1833. (Kölcsey beszéde.)

Jól értem Tek. KK. és RR. hogy ennyi lelkes beszélő után felállanom szűkség nem vala; de azon tisztelet, mellyel küldöm utasítása iránt viseltetni tartozom, parancsolja kinyilatkoztatnom, mennyire nem légyek e' Fő Rendi jelen válasszal megelégedve. — Ha a' 19d. század felvilágosodása, ha az Országos népesség harmadrészének nyugalma a' Fő RR. előtt eléggé fontosak nem valának: de az egész Ország nyilván kijelentett akarata, a' törvény' szabad kéj szerint történt magyarázata, a' békepontok' meg nem tartása — olly tárgyak, mik minden hazafíhoz szokatlan érdekléssel szólnak. 'S ugyanazért nem lehet fájdalom nélkül szemlélnünk, hogy a' Fő RR. illy fontos tárgyat egy oldalulag vettek, hogy azt úgy látszanak tekinteni, mint felekezeti ügyet, holott ennél a' Nemzetet közönségesebben érdeklő kérdés nehezen foroghat fen. — Igen is, Tek. Rendek! A' sérelmekkel, mikre a' Fő RR. e' részvét nélküli választ adák, a' törvény' szentsége, a' békekötések ereje, a' törvényhatóságok tekintete 's az országgyűlési tanácskozások' jövendője vétettek

kérdésbe. — Nemzet hozta a' törvényt, 's kötelessége is azt ótalmazni; vér ömlött a' békekötésekért, 's azokat eldődeink iránti hálátlanság, 's merném mondani, vérarulás vétke nélkül semmivétetni nem hagyhatjuk; 's midőn a' törvényhatóságok' hasonlatlan többsége az ügyet kivivatni kívánja, mi léssen ha a' Nemzeti óhajtás kevesek ellenkezése által sikerletné tétetik? De mi léssen ez úton országgyűlési tanácskozásinkból is? mert íme most izenetünk' felvétele egy hosszú hónapig halasztatott, 's jól látják a Tek. KK. hogy hasonló halasztásokkal légforróbb, legigazságosabb, a' törvényben legmélyebben gyökerezett kívánataink is egész az Országgyűlés' végéig vagy örökre is elmellőztethetnek. 'S illy hosszú halasztás után végezetre is mit tettek a' Mlgs Fő RR? Nem egy száraz, okokat fel nem hozó válasszal adák e tudtunkra, miképen várnunk semmit nem lehet? Ezt kívánja e a' két Tábla közötti tanácskozás természete? ezt hozza e magával a' tekintet, mit a' Nemzet, mellynek képét viseljük bizonyosan érdemlett? Ez Tek. KK. lenézés; — ez magyarul mondvá megvetés; 's mi megvetést a' képviselői Táblán nem szenvedhetünk a' nélkül, hogy küldőink ellen bünt ne követnének-el. — Azért mind ezeket a' Fő RRnek nyilván megíratni óhajtom; 's megíratni, hogy mi pusztá szavakra meggyőződésünktől és utasításainktól el nem állhatunk. 'S annyival inkább nem állhatunk-el, mert akkor, mikor egy nagy Nemzetnél már a' zsidó nép' emancipatiójáról van kérdés, magunkat egész Európa' szemei előtt sötétségi elvek' gyanújába nem ejthetjük. Egyébként is nekünk híven kell maradni azon nemeslelkű nyilatkozásokhoz, miket ez ügyre nézve kerületi, országos üléseinkben e' képviselő test Catholikus tagjai haza- és emberszeretet 's magas míveltség által vezetve egymással vetekedvén tettek. 'S valóban ha a' Fő RR. egyezéseket továbbra is megtagadják, nem fogja hinni a' maradék, hogy a' két Tábla' tagjai ugyan azon idő, ugyan azon világosság terjesztő század' emberei valának. — De talán meggondolják magokat; 's meggondolják, miképen olly ügy forog vitatás alatt, melly bár most elnyomatik, előbb utóbb maga magát fogja kivívni. Így léssen Tek. KK! — mert ha elébb nem, a' mi sirjainkon s' az előttünk elhúnyt küzdők sirjainkon támad-fel a' kérlelhetlen Nemesis, és kiméletlen igazsággal fogja számon kérni milliók' feldúlt nyugalmát; a' sírig üldözött ősznek véghörgését; 's a' gyermekitől megfosztott anyának jajait; és számon fog kérni minden csepp vért, melly a' bécsi és linczi békességekért magyar kebelből kiömlött. Nem is történhet ez másképen! mert negydfél millió lélek' kérelme nem, pusztá kérelem, a' törvény sérelméért felszólamló nemzet kívánata nem pusztá kívánat, melly mint epedő leányka' sóhajtása a' legelső szellőben nyom nélkül enyészsen-el. — Azonban az óra még nem folyt-le; még nyugalomban fekszik előttök a' jelen és a' jövendő: — még a' választás szabad. —

Vörösmarty, a' maga *Bujdósóiban*, egy éneket énekeltett valakivel nagyobb csoport előtt, 's a' hallgatók egyike azt mondja rá: »*Kemény egy ének, mondhatom, de jó.*« — 'S a' fenirt beszédre ugyan ezt mondom én is. Csak azt sajnálom hogy Circulusban mondatott, 's így az országgyűlés naplójában előfordulni nem fog. Érdemes hogy a' jövendő

ségnek fentartassék. Úgy írják, hogy azon napi (Május 21diki) Circulusban több követ nagyon jelesen szólott, nevezetesen Asztalos, Beöthy, etc. etc. —

Az utolsó estve velünk közlött naplóból itt *semmi* sem maradt; talán másutt valahol maradt el.

Mi élünk, vagy is inkább tengünk. Adja a' jó Isten hogy felőletek minél előbb minden jót 's örvendetest és megnyugtatót hallhassunk. Tartsd-meg szíves emlékezetben igaz tisztelőidet.

4.

Pest, April. 5d. 1844.

Tisztelt kedves Barátom!

Mart. vége felé három leveled jutott kezemhez, még pedig egyszerre, egy napon, t. i. mart. 14d 's 15ről 's mely ez utóbbiban vala visszazárva, Februar. 26ról. — Valóban csudálatos, sőt neveléses, hogy világosan kiírt nevem után, mely legalább az itteni postán, már 25 évi folytonos, még pedig gyakori, úgy szólván mindennapi levélváltásból eléggé lehetne ismeretes, rám nem tudtak akadni; 's hajlandó volnék azon körülményből, mivel a' borítékon *Nagy Léta* van írva, azt következtetni, hogy a' levél valamely Bihar megyei postának elnézéséből valahol azon a' vidéken csavargott, ha a' pecsét mellé nyomott posta bélyeg világosan nem bizonyítaná, hogy az itt *Pesten* is kétségen kívül megfordult. Ám történt legyen bármikép, végre megkaptam; 's tartalmából sajnosan láttam megerősítve a' szomorító hirt, mely egészség' rosszabbra fordultáról már az előtt korábban mások' közléséből mi hozzánk is eljutott. Nem fogsz a' felől kételkedni, tisztelt kedves Barátom, miképen lelki-testi szenvedő állapotod nem csak igaz részvétet támaszt mindnyájunkban, kiket az olly nagy mértékben rád borult mostoha viszontagságok' közepett is becses hajlandóságban tartasz 's éltetsz, hanem fájdalommal aggodalommal is tölt el: 's érzvén tehetetlenségünket, mi szerint bajaidon sem segítenünk sem enyhítenünk nincs megadva, egyedül abban keresnénk, ha ugyan némi vigasztalást, vagy ki remélni tud reményt, hogy két év előtt is, Gräffenbergben, midőn Dr. Attomir ment fel hozzád, szinte nagy szenvedéseken esél keresztül, — így talán most is még győzni fog a' lélek 's életerő. — Szomorú vigasztalás! de mit tegyünk? Én legalább Febr. 26ki soraidból eléggé látom, hogy lelked a' türes' gyakorlatában még nem fáradt ki. — Garve, szörnyű kinoktól gyötörtetve, körülálló barátaival a' béketüresről értekezett. — És eszembe jutnak Ehrenberg' szavai: »Man hatt nur soviel gelebt, als man gethan hat; aber nur soviel Würde ist im Leben, als im Thun Kraft, Weisheit, Ernst und Liebe ist. Alles vergeht: diess bleibt ewig.« 'S a' többi.

Örömmel olvastam, és olvastuk (az Erd. Híradó után a' Jelenkorban) felszólításodat K. Szolnok megyéhez, 's ennek határozatát a' »Telekdij« iránt. Adjon isten szerencsét 's jó sikert, — mert embereink közt, úgy látszik, még sok a' vak, a' gaz, és egoista. Az »adó«, miként tapasztaltuk, szegényebb sorsú hazánkfiait bősztít fel, és — lön vérontás meg gyalázat: a' »Telekdij«, ha az itt-ott mutatkozó jelenségek után itélhetni, a' vagyonosb és legvagyonosbokat füzendi összevellenzékbe. Nem vagyok próféta, de az illy ellenzék bár ne akarjon aztán egyebet,

mint e' nagy fontosságú tárgy megvitatását, — vajha ne akarja ezt is megbuktatni! Nyomorult legények vagyunk mi többnyire; szájhősök. semmi más. — És haragszunk, ha Gr. Széchenyi István »Czégért« ir: Pedig bizony átalakulásunk 's indítványozásink' idejében felettebb üdvös a' szárazat és vizeket elválasztani, mert a' kettő, összekavartan, iszap. Van Goethének egy epigrammja, a' Végítéletről; szavai nem jutnak hamar eszembe, de értelme körül-belül ez: Hogy isten a' végítélet napján a' juhocskákat jobbára, a' bakokat baljára állítja: ti pedig okos emberek, úgymond, üljetek le szemközt velem. —

De a' politika 's morál mellett majd elfeledem, a' mit tulajdonkép legelőbb kell vala tennem, hogy t. i. a' Decemb. 11ki levelet is vevém, de a' nem sokára bekövetkezett huzamos számolásim 's téli dolgaim miatt a' válasszal elmaradtam: Radnicsnak mindazáltal még akkor megmondám, hogy irományaidat elküldetni kívánod. Gyorskocsin, azt mondja, több pénzbe került volna 's kelleetlen költséget okozni nem akart: fuvarosok pedig, a' téli nagy havak 's aztán a' beállott árvizek miatt nem találkoztak úgy, mint máskor; de most újabban beszólott Liedemannékhoz, 's igéri, lesz rá gondja, hogy ünnepek után a' láda Kolosvárfelé elindíttassék.

Rózit és Katit Martz. 19kén láttam, jó állapotban.

Nóm igen igen szivesen köszöni, a' régi barátság' szavait 's megemlékezésedet névnapjára. Légy meggyőződve kedves Barátom, hogy ő nála is amaz egykori jobb idők' emléke nagy becsben áll. Ha itthon volna, megkérdeném, mit izen Neked; de midőn e' sorokat írom, ájtatoskodik, mert ma nagy-Péntek van, 's neki, úgymond, megnyugtató sőt szükség hite' istenéhez ragaszkodnia; és ez mindinkább most, midőn jóakarói közül rövid időn annyit veszte: Febr.-ban Ráday grófné, egyik legrégebb ismerőse 's ki iránta mindenkor nagyon kegyes vala; nem sokára gr. Károlyi Istvánné; nem sokára gr. Teleki Lászlóné, és Szerdahelyiné, 's ki tudná mind elszámolni veszteségeit? — 'S hogy a' halálozás' esetei meg ne szakadjanak, tegnap délután 4—5 óra közt egy igen tisztas nő (a' gr. Beleznay által agyonlőtt Kónya nevű megyei Esküdt özvegye), látogatóba jött ide a' házhoz Radnics Ágneshez, ki, mint talán tudni fogod, a' grófné megbízásából házi felügyelést folytat a' nőiekben, — 's kevés pillanat alatt ennek szobájában 's pamlagán meghal. — Orvos, seborvos, ér vágás, ámbár legkisebb elhalasztás nem jött közben, semmit sem tudtak segíteni: mondják, valamely életedény szakadt meg a' szegény asszonyban. Estve aztán a' holt test elvitetett a' háztól: de szegény Ágnes és nóm még ma sem tudnak jönni magokhoz. — Csak úgy vagyunk bizony mi halandók; egyikőnk sem tudja, mikor fog ütni órája.

Az ég áldjon minden jóval kedves Barátom! 's adjon mindenek előtt lelkednek sok örömet, testednek erőt, épséget. Tartsd meg eddigi jóvoltidban, kedvezésidben

hő tisztelődet
Bártfay Lászlót.

3. Cserey Farkas levelei.

Nagyságos Uram!

1.

Jó Barátom Kazintzi Ferencztül tegnap vévén levelet — acclusumba boríték nélkül küldé ezen Ngodnak szőlő Nemes indulatú érzéseket kifejező szép levelet.

Sainálom hogy a kis Sogoromnak sietni kellettén a Regimenthez ez uttal nem tisztelhetem Ngokat Isten haza hozván feleségemmel udvarlunk Ngodnak. — Szükségesnek tartom Ngodnak értésire adni, hogy az Atyám inspectusára Bakó Józsefre én magam kárával tsak most ismervén reá, és a kik ötet régebben ismerék azoktul is úgy tudósítatván — malitiosus — practicus fortélyos embernek tapasztalom Ienni, melyre nézve Ngod a tudva lévő dologba' — méltóztasson véle vigyázva tsak beszélni — mert ezen embertül minden rosz ki süil. Be nagy bai hogy a meg nem romlott szív — minden embert a magáéhoz mérsékel — én részemről sokszor meg adtam ennek az árát — és már tsak el kell közepette a társasági életnek vadulnom. Kedves nénem kezeit tsokolom. Miklost tsokolom — meg változhatlan tisztelettel lévén Ngodnak!

Krasznán, 23-á. Jun. 803.

alázatos sogora

Cserey Farkas.¹

¹ Ugyanott találtam Cserey Farkasnak Wesselényi anyjához írt következő levelét.

Méltóságos Asszonyom Néném!

Az én érdemes Barátom Kazinczynak tegnap vettem Postán levelét — és abba a Báró eö Ngának rezre metztett — igen jól — és szépen el talált képit — meljet úgy küldött — hogy szolgáltatassam a kis Miklosnak kezébe — teljesitem belső örömmel Barátom ezen kívánságát — az ide zárt — nékie szöllo boritékba. A rez táblára való metzés már készen vagyon — az alol irás hibázik még — következendő alol irást kíván ő alája tétetni és aszt magam is egész valóságába heljbe hagyom.

Hadadi

Báró Wesselényi Miklós,

cs. k. kamarás Úr.

— — — praeter laudem nullius avarus

Horat.

Barátom szavai érzékenyül hatván szívemre, meg nem állhatom-é tekin-
tetbe nékem itt kifejezéseit és nem közleni: Horatznak úgy mond ő ez a heini-
stichiuma egészszén reá illik a nagylelkű W-re. Ő is szomjazza a dicsőséget, mint
Hellasz és Roma — mert az a két nagy nemzet, úgy állíttják Historikusaik az által
hágott ollj nagyra, mert leg főbb idoluma a *Virtus* által szerzet dicsőség volt,
és ennek mindent kész vala utánna tenni, fel áldozni. Éppen ott is a hol
Horatz ezt mondja, a' Hellasz fiairul mondja ezt.

Grajis ingenium, Grajis dedit ore rotundo

Musa loqui, praeter laudem nullius avarus.

Szép — nemesen szép örvendem mint így hazafi — mint atyafi, hogy
hazamfiarul eszt méltán mondani és késő maradék emlékezetére ismeltén lehet
terjeszteni.

Juniusba a Pesti vásárkor fog közre lépni Kazinczynak ezen munkája —
melynek eleibe gyön — a Báró eö Ngának képe — a hatra levő negy darab előt
Baroczinak, B. Waj Miklosnak, — Paszthorinak és Gr. Török Lajosnak képei fog-
nak állani.

Itten tegnap nagy solemnitással tartatott Te Deum — a meg köttetett

Kedves Édes Öcsém!

Faidalom! megtörtént, a minék a Természet el rendelése szerint meg kellett ugyan lenni, még is csak történhetésinek gondolatya is mindig rebegtetett. — Vigasztalnálok, de erre nékem is olj igen szükségem van, hogy epedt szívem fájdalomnál egyebet nem érezvén, csak ennek, bár valamennyire ki fejezésére is elégtelen vagyok. — Ezen nem vélt halál által én is mindenemet el vesztettem — ami a Vérségi szent kötelek tulajdonánál fogva tisztelt, 's becses vala nékem, el vesztettem leggyengédébb szeretetemnek azon minden időbe tisztelettyét, ki gyerekségem sengéjébe ápolgatom, és mind végig igaz tulajdonom Testvérem vala, és a kinek nagy becsű emlékezete végső lehettemkor is előttem fog lebegni. Áldás, hathatos áldás Szent Hamvaira. — Sorsom, s bánatos indulatimnak jelen valo zavarjába van még is valami, a mi hathatos enyhülést ad, az t: i: hogy a Mennyei Gondviselés és Boldogultnak még ez életbe engedte érni — azon minden öröm felett valo gyönyörüséget: hogy Benned olj Fiat szülhetett, s Nevelhetett — ki a Nemzet jobb, s tisztább érzesüinek kedvelttye vagy — mert nyílt 's kimivelt Hazafi Lélek vezet nemes Honnyad iránt köteles Szent tartozásidnak dicső páljáján. Eltessen Tegedet a Magyarok Nagy Istene, Védjen meg az Eö Hatalmos Keze, és minden erő felette valo Ereje lebegjen feletted. — Szeres engemet, még pedig már kettős tulajdonba; mert a Dicsöültnek igaz vérségi indulatya is a Te Szived érzéseidre át szálottnak vélem, s hiszem is, melj érzésekbe egyéb aránt ön vigasztalo enyhülésedet is feltalálhatod — mert végig igaz hiv — Fiu valál, kit páljád végeig fog Nagy Hazafi Atyád, és Lelkes Haza Leányi erzesü Anyád végső Aldásoknak Szencsége — szerencsétetni. Ezt kívánva vagyok szünés nélkül

Bécs 6-a. Januar

1832.

igazán szerető bátyád
Cserey.

dicsőséges és nagy nyereségű Békeségért — a Maros szélei Lovas- és gyalog nemesi Insurectio reggel két falurul be ruccolt en parade és diszesítették az Istennek adott tisztelet pompáját — délután pedig az egész királyi tabla meg hivatván — és az ide való uraságok is mind meg jelenvén a várba fegyverbe gyakorias'tit meg mutatta mind két nemes sereg oly indulatu embernek — mint én fő gyönyörűség volt látni nemes polgár társaim hadra termett alkalmatos voltokat és azon nemes el szánásu készséget melljel törekednek a puhaság veszedelmes voltából siető igyekezettel ki banyalodni. Egy formálag uniformirozva is van valamint itt úgy Thorda- és Küküllő vmegyébe a nemeség. — Az Ipom jövő Vasárnap fogja vmegyéjében a Te Deumot hasonló tisztességgel tartani. Nékem tegnap is lelkiem Teremtőjéhez annak ohaitásával emelkedett fel: hogy Hazámat boldogítván, azon fegyvert kezünkbe meg erősített — melyet oldalainkra kötöttünk. Cserey Josef egy nyomtatást érdemlő energicus praedicatiot mondott tiszta gondolkodás és nemes emberhez illő hazafi indulat fejeződött ki mondásiból. — Az Ipom Ngtokat — tiszteli feleségem is alázatosan tiszteli — a Báró eö Ngát tisztelem Miklóst csokoljuk én pedig kezeinek csokolása mellett állandó tisztelettel vagyok

Ngodnak!

engedelmes öttse
Cserey Farkas.

M.-Vásárhelyt, 3-a. Mart.
1806.

PAP KÁROLY.

APÁTI SZATIRÁJÁNAK KORA.

A magyar szatira történetét, eddigi adataink szerint, Apáti Ferencnek a Peer-codexben meglevő feddő-éneke nyitja meg. Irodalmunk történetének ez az első szatirája egyuttal utolsó maradványa is annak a gúnyköltészetnek, amelyről tudjuk, hogy Apáti költeménye előtt már régóta virágzott, és amelynek éppen csak ez az utolsó hajtása van meg. Szerzőjéről, vagy keletkezésének körülményeiről nem tudunk semmit. A költeménynek egy-egy helyéből sejtjük, hogy Apáti nem volt pap. De ez a negatív adat aztán minden, a mit róla mondhatunk. Hiszen a nevét is csak a versfők őrzik, a melyek pedig már a meglevő másolatban is elrontva maradtak ránk. — A versfökből ugyanis a FRANCÜSCS APATI név olvasható ki. Itt tehát a jelenlegi hetedik és nyolczadik, vagy a nyolczadik és kilenczedik strófa között egy elveszett, — a minek okára, úgy hisszük, az alábbiakban rámutathatunk, — egy strófa pedig, a jelenleg nyolczadik, megváltozott.

Apáti szatirája egész művelődéstörténeti kép, a melyet azomban a mai szemlélő egy elkeseredett szatirikusnak a szemüvegén át lát. Versében rájár a rúd a főurakra, a parasztsokra, és különösen a papokra. Amazok nem gondolnak az ország dolgával, nem tudják azt sem, hogy »sok lika vagyon erdőn a ravaszoknak«, — és gúnyosan szól nekik a költő:

Nagy urak kik vattok! szólok ne bánnyátok
 Fejér, szép, ezüstös, ékes tü szablyátok
 Vele pogány népet — kérek ne vágjátok
 És tü ne bántsátok.

Leginkább azonban a papokat ostorozza, a kik akkor, a mikor még »távol vala tőlük — — — veres beretrájok«, erkölcsösebbek voltak. Most

— — — — ha bevéteté magát nyájasságra,
 Nem kell neki pénzed, vigad leányodval,
 Megcsalnak szavokkal.

Régen »az régi jó kerályok miglen országlának«, hű szolgálai voltak a koronának, és nem lehetett őket megvesztegetni. Most csak »foréntokat« fogadnak el, ravaszságukkal pedig túljárnak mindenkinek eszén.

Melyik korra illik mindez: a Mátyás korára, vagy a Jagellókéra? Szilády Áron azt bizonyítgatja, hogy első ismert szatiránk a Mátyás idejéből, tehát a XV. század második feléből való. Állítását több körülmény támogatja. Így többek között, hogy a főurak akkor hizelegnek a királynak legjobban, a parasztság akkor mer urával szembeszállni, — mert van védője: a király, stb. Föltehetjük, igaz, azt is, hogy Apáti a király udvari énekese, (habár erre semmi nyom sincs), — mert éles gúnynyal illeti a király ellen fondorkodó, majd meghunyászkodó főurakat, a kiknek különösen Mátyás idejében volt okuk a »régii jó kerályok« idejét emlegetni.

Véleményünk szerint azonban Toldy Ferencz és az ő nyomán indult irodalomtörténetek kor tekintetében közelebb jártak az igazsághoz, mikor Apáti versének idejét a Jagellók korára, vagyis a XVI. század első negyedére tették. Nemcsak azért, mert az az erkölcsstelen kép, a melyet a vers füst, jobban rávall a Jagellók fékevesztett idejére, mint a Mátyás uralkodására, hanem, mert a versnek néhány adata is jobban megegyezik evvel a korrall. Sőt azt hisszük, vannak körülmények, a melyek által közelebbről is meghatározhatjuk a feddő-ének keletkezése korát. — Így első sorban pontosabb adatot nyújt a költeménynek mostan kilenczedik strófája:

Sámsonnak alejtá az pór önönmagát
Látod nagy haragját, nem tiszteli úrát,
Fogjad meg szakálát, vedd el csak jószágát,
Megalázza magát.

Mi ebben a strófában az 1514-iki pórlázadásra látunk világos célzást. Az első sor, és különösen az abban használt mult idő mindenképpen erre vall. A költemény tehát, nézetünk szerint csak 1514 után íródhatott.

De még közelebbi határpontunk is van. A föntebb idézett negyedik strófa az urakat gúnyolja, — hogy sohse bántsák a törökök: legalább fényes marad a kardjuk. A török-veszedelem tehát a szatira írásakor már itt van. — Tudjuk, hogy az 1518-ban Szelimmel kötött béke csak névleges volt és Beriszló Péternek az ország déli vidékein sok baja van a törökökkel. Nemsokára rá az országgyűlésen is hangoztatják, hogy a török ellen védekezni kell. — 1520-ban meghal Szelim és a harcziás Szolimán lép a trónra. Evvel a ránk nézve is fontossá vált változással egy időben pedig már a délvidéken nagyobb berohanások következnek. Az aggodalom egyre nő. És részben ez készítheti Apáti is verse írására. — De az is bizonyos, hogy szatiránk a mohácsi vész előtt készült. Mert lehetetlen, hogy az élesesű és jól megfigyelő szerző, a ki — ha akkor élt — bizonyára tisztában volt a mohácsi vész belső okaival, ezeket kihagyta volna verséből, a mely pedig jól ismeri és ostorozza korának minden nagyobb hibáját.

Kimondhatjuk tehát, hogy Apáti verse, irodalmunkban az első ismeretes szatira, a Jagellók korában, valószínűleg 1520—1526 között íródott.

Evvel az adattal a Peer-codex korára is némi világ derül. A Peer-codexről ugyanis mindedig úgy tudtuk, és a legújabb adatunk is (Zolnai, Nyelvelméleink a könyvnyomatás koráig. — MNyelv, I: 76) úgy szól, hogy ez a nyelvelmélünk a XVI. század elejéről való. Ámde Apáti szatirájának elromlott külsejéből (jelesen a nyolczadik strófából) bizonyos, hogy másolattal van dolgunk. Ennek a két körülménynek az egybevetéséből kitűnik, először, hogy a másolat nem sokkal az eredeti után készült, — mert a Peer-codex legkésőbb a XVI. század első feléből való kompiláció, másrészt, hogy a Peer-codex meg legkorábban 1520—1530 között íródott, mert Apáti szatiráját már magában foglalja.

Hogy a szatira Peer-codexbeli alakjának ki volt a másolat-írója, nem tudjuk. Némi világot talán a hiányzó strofa vet rá, a mely minden valószínűség szerint a hetedik vagy a nyolczadik strofával összefüggött. Ezek pedig így szólnak:

Serényen futamnak táncban az leányok,
Nyilván ott meglátjuk az ő jámborságit.
Szeretlen ha lend az ő jámborságok,
Ott elhol pártájok.

Csepkék házatoktól messze ne lépjetez
Időnek javában tikokat ültösetek
Szemérem kapálni bölcsőt rengesetek
Avval élélhettek.

A hiányzó strofa talán kitételeiben ezeknél nyíltabb, talán paprikásabb volt. Azért ezt a másoló elhagyta. A mai nyolczadik strofa kifejezésein meg változtatott, enyhítgetett. — Ilyesmit tenni pedig csak szerzetesnek volt oka. Férfiszerzetes aligha volt a másoló, — ennek ellenemond a szatira egyik-másik strofája, a melyet, mint önmagára is sértőt, csakúgy nem röstelt volna kihagyni a pap-másoló, mint azt, a mely a nyolczadik strofa előtt vagy után megvolt. — Ha női szerzetes volt a másoló, akkor jobban megmagyarázhatjuk, hogy éppen ezt a szeméremsértő részt hagyta el, illetőleg alakította át a versben, — és női szerzetesnek nem volt oka az esetleg tényleg erkölcstelen papság gúnyolását a másolatból kihagyni. — Hogy a másoló tudott-e a versfőkbe rejtett névről, és talán, a tárgy miatt, tudatosan változtatta-e meg ennek daczára is a strofákat, — ehhez a kérdéshez ma alig szólhatunk. Ez azonban mindenesetre a legnélkülözhetőbb részletkérdés.

Úgy lehet tehát, hogy Apáti költeménye 1520 és 1526 között keletkezett. A Peer-codexben ránk maradt, clrontott szövegű másolata pedig nem sokkal később, és női szerzetes keze által íródott.¹

GALOS REZSÓ.

¹ Sok szó esett már Apáti cantilenájáról s talán még ez sem az utolsó. A Peer-c. íratása korát eléggé jelzi az 1526. évszám, mely a codexnek nem elején, hanem 356. lapján olvasható. A mi pedig a cantilena szerzőjét illeti, bátran egynek vehetjük azzal a Franciscus de Appathy-val, a ki 1518. ápril 14-én iratkozott be a bécsi egyetemre. (Lásd: Frankl, 226. l. — Schrauf, 179. l.)

REPERTORIUM.

- Ady Endre* költeményei. *Ism. Szilágy.* 9. sz.
Antal Sándor. Akik ma élnek. 1905. *Ism. Magyar. Szemle.* 9. sz.
Antalffy Endre. Petrőczy Katalin Szidónia élete. 1904. *Ism. Baros Gyula. Philol. Közl.* 369—371. 1.
Arany János. Zách Klara. Zenéjét szerző Frának Gábor. 1905. *Ism. R. G. Komáromi Ujs.* 21. sz.
Bányai Elemér dr. A Toldi-trilogia eredeti kéziratai a M. N. Múzeumban. *Könyvszemle* 7—38. 1.
Barcsa János. Kazinczy és a debreczeniek. *Phil. Közl.* 313—315. 1.
Barta Mór. Egy régi szindarab. *Phil. Közl.* 393. 1. (Falusiak. 1835-ből.)
Bausz Theodorik. Tóth Lőrincz. *Ism. Major Károly. Philol. Közl.* 343. 1.
Bodor Aladár. Versek. *Ism. HS. Magyar. Szemle.* 2. sz.
Bökényi Dániel. Petőfi. Máramaros 15. sz.
Breznay. Az »Egyetemes Kritikai Lapok« munkájának első—harmadik uttörőjéről. *Egyet. Kritikai Lapok* IV. 1. sz. (Bajza, Brassai, Riedl Szendéről.)
Déry Gyula. Akivel Petőfi kardot cserélt. *Egyetértés* 132. sz.
Dózsei Ferenc. Költemények. *Ism. HS. Magyar. Szemle.* 1. sz.
Endrődi Sándor. Őszi harmat után. *Ism. Ó. Magyar. Világ* 2. sz.
Farkas Pál. Luczifer és Ádám. *Nógrádi Hirl.* 12. sz. (Madách Ember tragédiájáról.)
Ferenczi Zoltán. Jelentés a gróf Karátsonyi-pályázatról. *Akad. Értes.* 275—286. 1.
Ferke Ágost. Gízy. *Ism. Vasárn. Ujs.* 8. sz.
Gácsér József. Gaal György élete. *Ism. Major Károly. Philol. Közl.* 387. 1.
Gálos Rezső. Szentjóni Szabó László költészetéről. *Erd. Múz.* 112—131. 1.
Gálos Rezső. Szentjóni Szabó Gellert-fordítása. *Philol. Közl.* 355—362. 1.
Gárdonyi Géza. Két Katicabogár. *Ism. Magyar. Szemle* 13. sz.
Garzó Géza dr. Jókai regénytárgyai. *Ism. Major Károly. Philol. Közl.* 389. 1. (gy. j.) »Emlékezzünk régiekről...« (A XVIII-ik század társadalmi képe az irodalom világában) Máramaros 17. sz.
Gyöngyösi László. Gyöngyösy István élete. *Ism. Gagyhly Dénes. Philol. Közl.* 395. 1.
Havas István. Törtetlen úton. *Regény.* *Ism. Budap. Hirl.* 96. sz.
Havas Mihály. Pósa Lajos gyermekversei. *Bars.* 2. sz.
Hegedűs-Bite Gyula. Strófkák három macskáról. *Ism. H. K. Magyar Szemle* 21. sz.
Herczeg Ferenc. Néhány szó drámai irodalmunkról. Székesfehérvár és vid. 31. sz.
Heles. Petőfi és a Petőfi-társaság. *Magy. Szemle* 2. sz.
Heles. Az öreg fegyverhordozó. *Magy. Szemle.* 4. sz. (Gyulai Pálról.)

- Huttkay Lipót*. Mikes Kelemen törökországi levelil. Ism. V. J. Századok 64. l. Werner Adolf dr. Kath. Szemle 96—99. l.
- Idem*. Székesfehérvárra vonatkozó régi versek. Fejérmegyei Napló 47., 49. sz.
- Ignolus*. Olvasás közben. Ism. H. K. Magy. Szemle. 10. sz.
- Kabos Ede* munkái. Ism. b. Pesti Hirl. 84. sz. — Orsz. Világ 14. sz. — Jób Dániel. Magy. Hirl. 43. sz.
- Kardos Aladár*. Petőfi »Apostol«-a. Ism. Major Károly. Philol. Közl. 386. l.
- Karenovics József*. Zrinyi Miklós . . . Költészetünkben. Ism. H—N. Magy. Szemle 6. sz.
- Katona Lajos*. Ujabb adalékok codexeink forrásaihoz. (Kivonat.) Akad. Ért. 289—299. l.
- Kazinczy* levelezése. XV. köt. Kiadta Váczy János. Ism. Budap. Hirl. 34.
- Kempelen Béla*. Kempelen Farkas. Polit. Hetiszemle. 1. sz.
- Keresztély Olga*. Várkonyi Amade László báró élete. Ism. Szabó Károly. Philol. Közl. 368. l.
- Kisbán Miklós*. Naplegenda. 1906. Ism. H . . . a Magy. Hirl. 83. sz. Vasárn. Ujs. 17. sz.
- Klauber Frigyes*. Kovács Pál. Ism. Major Károly. Philol. Közl. 242. l.
- Kun László*. Ezer magyar népdal. Ism. Csiky János. Budap. Hirl. 104. sz.
- László Andor* költeményei. Ism. y. Szilágy 1. sz. i. Szilágy-Somlyó 2. sz.
- Lengyel Miklós*. Az ember tragédiája és Arany János egyik balladája. Phil. Közl. 315. l.
- Magyar regényírók 2. és 3. sorozat. Ism. Császár Elemér. Phil. Közl. 301—303. l.
- Malonyay Dezső*. A fiatalok. Ism. sz. Budap. Hirl. 45. sz.
- Miskolczi Simon János*. Jókai Tardonán. Borsodvármegye 5. sz.
- Mraz Gusztáv dr.* Barcsai Ábrahám. 1742—1806. Nógrádi Hirl. 10. sz.
- Nagy Dezső dr.* Széchenyi és kora. Torontál 77—79. sz.
- Nil*. Versek. Békés-Csaba. Ism. 'o. Budap. Szemle. 127. köt. 303. l.
- Nyári Albert br.* A szerelem dainoka. (Képpel.) Uránia 80—84. l. (Balassa Bálint).
- Oláh Károly*. Krüzselyi Erzsike, a költő. Máramar. Lapok 21. sz.
- Pekár Károly dr.* Arany verse az ó-toronyról. Költészetpsychologiai tanulmány. Uránia 25—28. l.
- Petőfi Sándor* egy ismeretlen levele Bernát Gazsihoz. Függetl. Magyarorsz. 1434. sz.
- Petőfi családja. Polit. Hetiszemle 1., 2. sz.
- Radnai Rezső*. Br. Eötvös József emlékezete 1906. Ism. Sz. M. Philol. Közl. 394. l.
- Rimay János* munkái. Kiadja B. Radvánszky B. 1904. Ism. Judicus. Egyet. Kritikai Lapok. IV. évf. 5. sz.
- Sebestyén Gyula*. A magyar honfoglalás mondái. 2 köt. Ism. Dr. K. A. Egyet. Kritikai Lapok IV. évf. 1. sz.
- Szabó Ferencz*. A Fanni hagyományai. Pásztó. 1904. Ism. K. Budap. Szemle 126. köt. 144—147. l.
- Szabó Sándor dr.* A magyar népdal történeti korai. Ism. Major Károly. Philol. Közl. 384. l.
- Szalay Károly*. A sivatagban. Költemények. Ism. Magy. Szemle. 4. sz.
- Szász Piroska*. Versek. Ism. ó. Budap. Szemle. 127. köt. 300—303. l.
- Szávay Gyula*. Vitézi ének. Ism. Őr. Magy. Világ. 9. sz.
- Széchenyi István gr.* munkái. II. sor. II. köt. Ism. Váczy János. Századok 461—470. l.
- Szikra*. Enyém. Ism. Budap. Hirl. 97. sz. — Magy. Szemle 19. sz.
- Szinnyei Ferencz dr.* Arany Toldi szerelmének forrásai. Ism. Tolnai Vilmos. Philol. Közl. 228—231. l.
- Szöllőssy Zsigmond*. A hires Bodolay. Ism. Vasár. Ujs. 8. sz.
- Toldy F. Balogh Pál*. Toldy Ferencz jubileuma. P. Napló 83. sz.
- Bodnár Zsigmond*. Toldy Ferencz. Orsz. Világ 15. sz.
- Falusi*. Toldy Ferencz és a magyar nemzeti himnusz. Orsz. Világ 14. sz.

- Ferenczy József.* Emlékezés Toldy apánkra. Orsz. Világ. 13. sz.
Gyulai Ágost. Toldy Ferencz. Uránia. 2. sz.
Kacziány Géza. Emlékezés Toldy apánkra. Orsz. Világ 13., 14. sz.
Márki Sándor. Toldy Ferencz és az első magyar könyvészeti szaklap.
 Orsz. Világ 14. sz.
Tóth József. Visszaemlékezés jó Toldy Ferencre. Orsz. Világ 14. sz.
Várady Antal. Az én első mesterem. (Emlékezés Toldy Ferenczre.) Orsz.
 Világ 13. sz.
Toldy Ferencz. Életem legszebb éve. Orsz. Világ 13. sz. — Toldy Ferencz
 első irodalmi kísérletéről s néhány későbbi munkájáról. U. o. 13. sz. — Toldy
 Ferencz tanuló évei. — T. F. tanulmányúttjai. — T. F. vásárlásai. — T. F.
 levelezési naplója. U. o. 13. sz. — Toldy Ferencz és a tudományos testületek.
 U. o. 14. sz. — T. F. és István nádor. T. F. és a szabadságharc. U. o. 14. sz.
Tolnai Vilmos. Tompa Mihály és a polgári Lexicon. Phil. Közl. 285—293. 1.
Tóth Béla. Szállóigék lexicona. Ism. Bulch. Magy. Szemle. 5. sz.
 Ungarische Dichtungen. Übers. v. Dr. Ludwig Brájjer. Leipzig. E. Kempe.
 Ism. S—s. Torontál 33. sz.
Vadnay Károly. Irodalmi emlékek. Ism. Váczy János. Századok 61—63. 1.
Vay Sándor gr. Bárá Eötvös József ifjúkori szerelme. P. Hirl. 84. sz.
Vértess József dr. A »német« Eötvös. Budap. Hirl. 103. sz.
Vértessy József. Ünnepi beszéd. Elmondotta a Vörösmarty-szobornál a
 vasárnapi ünnepség alkalmával. Székesfehérv. és vid. 56. sz.
Vikár Béla. Somogy megye népköltése 1905. Ism. Dombi Márk. Philol.
 Közl. 371—374. 1.
Visnya Aladár dr. Széchenyi a pálinkáról. Uránia 28—30. 1.
Zolnai Gyula. Gyöngyösi műveinek új kiadásáról. Magy. Nyelv. 163—165. 1.
Zalai Mihály. Petőfi mint színész. Ism. Révai Sándor. Philol. Közl. 244. 1.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

